

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbogen 2011

Kolding

KOLDINGBOGEN 2011

KOLDINGBOGEN 2011

41. årgang

Udgivet af Kultur- og Erhvervsudvalget i Kolding

Redigeret af stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou

Sats og tryk: Jørn Thomsen/Elbo A/S, Kolding

ISSN 0901-8077

Forsidebilledet: Østergade set fra Akseltorv, ca. 1910.

SPONSORER

Home, Lynggaard & Hansen

Hotel Koldingfjord

Jørn Thomsen/Elbo A/S

Munk Bog & Idé

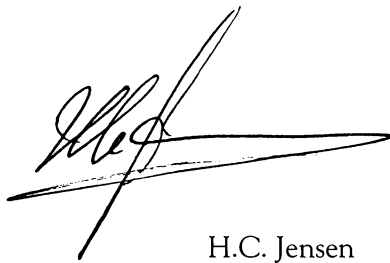
Sparekassen Kolding's Fond

Sydbank A/S

INDHOLD

Koldingbogens vigtigste formål er at skabe bevidsthed om kulturarven i vores kommune. Kulturarven er det, der har skabt udviklingen frem mod det samfund, vi har i dag. Det er religiøse strømninger som Brødremenigheden i Stepping og Christiansfeld, det er udviklingen i sygdoms-
bekæmpelsen som Julemærkesanatoriet og Kolding Vandværk, det er kunst- og retshistorie i form af Guldfiskesagen fra Trapholt og idrætshistorie i form af beskrivelsen af Kolding Cyklebane og Kolding Orienterings Klub. Alt dette og meget mere kan findes i den 41. udgave af Koldingbogen.

Jeg vil takke forfatterne for deres store arbejde med artiklerne og for at give os indblik i nye sider af lokalområdets historie, Stadsarkivets medarbejdere for billedarbejde og tilrettelæggelse af bogen og sponsorerne for deres støtte til bogens udgivelse.

H.C. Jensen
Formand for Kultur- og Fritidsudvalget

<i>Det begyndte med undertrøjerne Bernth Design 1968-1984</i> Jan Bernth Honoré	5
<i>Glimt af Stepping Sogns historie</i> Kristian Sølvsten Grøn	13
<i>Kolding Borgervæbning 1801-1808</i> Steffen Riis	31
<i>Kolding Cyklebane 1929-1932</i> Benny Nicolaisen	45
<i>En væg på Rådhuset Lokalpolitisk satire</i> Paul Nielsen	49
<i>En drengs erindringer fra Julemærke- sanatoriet 1950-1951</i> Vagn Juul Rasmussen	55
<i>Guldfiskesagen Dyremishandling, kunstnerisk frihed eller juridisk farce</i> Henrik Werner Hansen	66
<i>Kammerherreinden og Brødremenigheden</i> Ellen Hansen	73
<i>P.V.P. Berg og kohaleholderen</i> Helge Kjerside	83
<i>Jens Peter Jørgensen Søn af Kolding, prokurator i Vestindien</i> Jan Tuxen	87

<i>Rugbrødsbageriet i Bramdrup Forsamlingshus Helga Steffensen</i>	100
<i>Historien om Kolding Kammerorkester – og det, der gik forud Hans-Jørgen Sindholt</i>	105
<i>Udbetaling af folke- og invalidepension i 1960erne Hanne Ravn</i>	116
<i>Nedlæggelsen af Egtvedbanen Søren Agerskov</i>	118
<i>En piges erindringer fra Julemærke- sanatoriet 1956-1957 Kirsten Degn</i>	140
<i>Vejen til Christiansfeld Brødreminighedens rødder i Habsburg- monarkiet Peter Thaler</i>	149
<i>Kolding Vandværk i 125 år Jørn Sanvig Bach</i>	163
<i>Fem år på Riis Toft Skole Søren Mulvad</i>	179
<i>Kolding Orienterings Klub og dens korttegnere Kurt Staugaard</i>	189
<i>Forfatterbiografier</i>	199

DET BEGYNDTE MED UNDERTRØJERNE – BERNTH DESIGN 1968-1984

AF JAN BERNTH HONORÉ

Historien om Bernth Design begyndte i en 3-værelses lejlighed i Vesterbrogade i Kolding i 1968. Vi var unge og nygifte, jeg havde mit arbejde som ekspedient og dekoratør i A.L. Johansens Bolighus i Jernbanegade, og Bente gik hjemme og passede hjem og barn. Men hvis man er kreativ, er det ikke nok til at udfylde hverdagen.

Dengang kogte man sine stofbleer i en stor gryde, så vi fandt på at benytte gryden til at farve nogle undertrøjer. Noget som begyndte at blive påklædningen i ungdomsoprørets hippietider. Min far var repræsentant i firmaet A.D. Burcharth, hvor han solgte bl.a. stoftrykfårver og tilbehør til stoftryk, så det varede heller ikke længe, inden vi var i gang med linoleumssnit og blomstertryk.

En modebutik blev interesseret, og her fik vi vores første ordre. I starten købte vi undertrøjerne i "Det Gode Køb" i Østergade, men efterhånden tømte vi varelageret, og vi fik derfor direkte forbindelse til en trikotagefabrik.

Hos A.L. Johansen oplevede jeg et inspirerende miljø, hvor jeg prøvede at arbejde i alle afdelinger, klippede gardiner, dekorerede og ekspederede i brugskunst, som bl.a. omfattede tøj f.eks. stoftrykt eller håndmalet. Vi fik mulighed for at sælge vores undertrøjer via min arbejdsplads, og det førte til ideen om at ud-

vide vores aktivitet til også at omfatte kjoler og buksedragter i jersey med blomstertryk.

Vi annoncerede i avisen efter hjemmesyrsker og fik så en henvendelse fra en lønsystue i Markdanersgade. Det gjorde det hele lidt mere professionelt. Produktionen foregik fra starten på den måde, at først tegnede Bente modellerne, så blev de syet på systuen i Kolding. Herefter fik vi modellerne hjem, og så påførte vi selv stoftrykket. Samme år som vi startede – i 1968 – kunne vi udbyde 6 korte kjoler, 6 lange kjoler og 3 buksesæt.

Jeg holdt op med at arbejde hos A.L. Johansen og koncentrerede mig i stedet om salget af vores egne produkter. Det kunne være lidt besværligt, når køretøjet var en ikke helt stabil 2 CV varevogn fra 1950'erne. Vi havde ikke telefon, så når der skulle bestilles varer, måtte jeg ned i bladkiosken og benytte deres telefon.

Vi fik afsat vores ting til butikker i det sydlige Jylland og i Aarhus, og en dag fik vi besøg af en ung herre, der sammen med sin mor havde en butik ved navn "Offenberg" på Nørregade i København. De havde en meget stor omsætning af brugskunstkjoler og havde hørt om os fra andre kolleger. Han købte stort ind, så vi blev helt benovede.

I ejendommen hvor vores systue lå, holdt "Jydsk Aktuelt"s avisredaktion til. Vi præ-

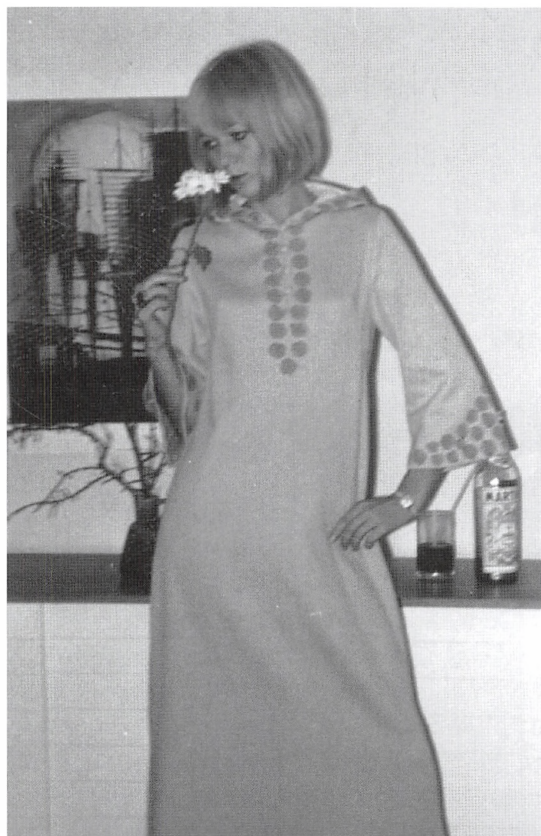
senterede os for dem, og de lavede den første avisartikel om os. Fotograf Lisberg tog det første foto, men bestemt ikke det sidste.

I starten af 1969 måtte vi erkende, at lejligheden blev for lille til vores aktivitet, og vi fik mulighed for at leje et nyere hus på Marielundsvej – tilfældigvis på den vej, hvor jeg var opvokset. Her blev det halve af huset fyldt med stoftryk og færdigvarer. Inventaret var rødmaledede appelsinkasser. Da vi stadig ikke havde telefon, fik vi en dag et telegram om omgående at ringe til vores kunde i København. Samtalen var en besked om, at de åbnede en afdeling i Aarhus, så ordrerne skulle fordobles. Herefter anskaffede vi os en telefon!

På en salgstur til Aarhus viste jeg vores kollektion for en anden brugskunstforretning. Indehaveren blev meget begejstret, og hendes mand var journalist ved Aarhus Stiftstidende. De mente, der var en god historie i vores tøj, og fik arrangeret en præsentation for pressen på Hotel Marselis – ikke lige et miljø, vi var vant til. Der kom fotografer og journalister fra flere aviser, og med en helside i BT blev historien om undertrøjerne ret kendt.

EGEN PRODUKTION

I marts 1969 fik vi mod på selv at stå for produktionen af vores tøj, og vi lejede en ejendom på Egtvedvej 1 i Bramdrupdam, hvor Levison Blomster i dag har forretning. Det var en bolig med erhvervslokaler, hvor vi kunne indrette trykkeri og systue. En del af personalet fulgte med fra vores tidligere systue. Jeg havde tidligere været med i et lokalt jazzorkester "Jan Bernth Jazzgroup", og et par af vennerne derfra var en periode ansat til bl. a.

Bente Bernth i lang kjole med stoftryk, 1968.

stoftryk og pakkeri. I den tid blev der jammet lidt om aftenen, men der var ikke længere tid til at optræde.

I 1970 supplerede vi vores egen tøjproduktion med at sælge indiske og andre orientalske "hippie-varer" fra en lille butik i Munkegade. Vi solgte vores eget tøj, men også lædersmykker, jesus-sandaler, indiske kjoler og tunikaer, sågar chillums og vandpiber. Om vinteren var det store hit afghanerpelse, som vi måtte hente i storbyerne Aarhus og København. Omkring indgangen havde nogle

Jan Bernth fremviser vinterkollektionen 1973/74. Den forreste kjole i naturfarvet fløj, den bageste i rustrød fløj. Foto: N. Lisberg, 1973.

venner dekoreret muren med psykedeliske motiver, men det kunne den statsautoriserede revisor, der ejede ejendommen, ikke acceptere, så det holdt ikke længe.

Vi havde efterhånden fået oparbejdet en fast kundekreds over hele landet. Om sommeren solgte vi tøj i frotté og lærred med tryk, om vinteren var fløj den overvejende del af salget. I 1971 havde vi besøg af BT's Jyllandsredaktion, og en helside dér skabte

nye forbindelser, bl.a. til stormagasinet Anva, som ellers slet ikke var vores primære målgruppe. Det var stadig brugskunstbutikkerne. Steen Friis var fotografen, der tog billeder til artiklen. Ham arbejdede vi derefter sammen med i de efterfølgende år, når nye kollektioner skulle foreviges.

Vi begyndte på det tidspunkt at samarbejde med et kattun-trykkeri i Værløse. Vi designede et mønster, der blev overført på en stor silkeramme og derefter trykt manuelt på en solid bomuld i længder af 40 m. Så hentede vi rullerne og syede hovedsagligt kjoler af stoffet. Det var virkelig et langtidsholdbart materiale, og vi har erfaret, at i dag 40 år efter, er der kunder fra dengang, der stadig går i kjolerne.

I 1971 fik vi et tilbud om at købe den gamle skole i Hjarup. Et andet designerpar havde stoppet deres produktion her, og skolen var allerede indrettet med en systue i den ene fløj, bolig i hovedbygningen og et lejemål i den sidste fløj. Vi overtog ejendommen i sommeren 1971, personalet fulgte med, og desuden ansatte vi nogle lokale damer på systuen.

En fast medarbejder stod for trykkeriet, og efter nogen tid engagerede vi en driftsleder, Ove Lindskov, der var skrædderuddannet tilskærer og mønsterkonstruktør. I 1972 deltog vi for første gang på Modemessen i København. Det medførte nye kontakter, som førte til et fremstød på det svenske marked og til en større eksport til en schweizisk grossist. Vi måtte udvide kapaciteten bl.a. med lønsystemer i Kolding. Omsætningen lå nu på et par millioner kroner.

Fløj og velour slog for alvor igennem i vintersæsonen 1973/74. 15 nye modeller kom på

Systemen hos Bernth Design i Hjarup i december 1972. Til venstre driftsleder Ove Lindskov, til højre Jan Bernth. Foto: Lisberg, 1972.

markedet, alle i fløj med håndtrykte mønstre. Noget nyt var applikationer på kjoler og tunikaer. De foretrukne farver var lilla, rust, naturfarvet og brunt.

STØRRE BUTIK I JERNBANEGADE

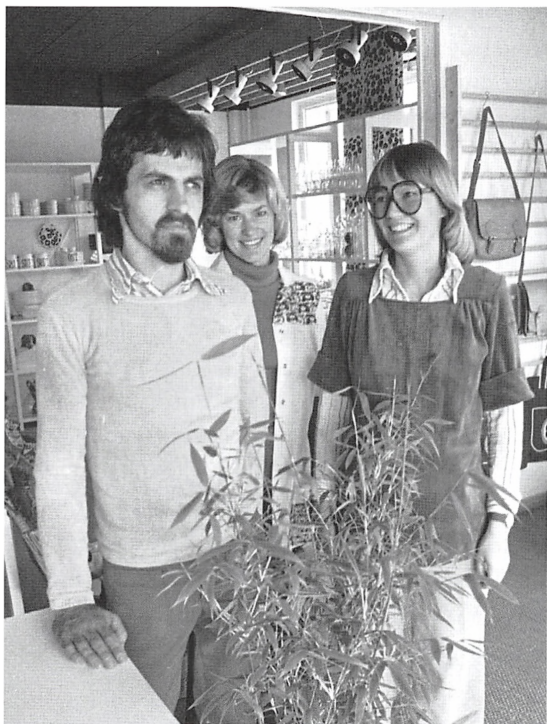
1974 blev året for den store forandring på butiksfrenten. For at udvide aktiviteterne købte vi Legarths Radio og TV-forretning to huse længere oppe ad Munkegade. Men inden overtagelsen kom købmand Frederiksen, der havde Riberholts købmandsbutik på hjørnet

af Munkegade og Jernbanegade, med et tilbud om at overtage hans forretning, da han var tvunget til at lukke. Den eneste betingelse var, at vi skulle købe varelageret, der var stærkt indskrænket. Et tilbud med den beliggenhed kunne vi ikke sige nej til.

Ophørsudsalg i en købmandsbutik var noget af en oplevelse. Vinafdelingen var væk, så der var slik, dåsemad, kaffe, øl og sodavand m.m. tilbage. Ophørsudsalget gik strygende. Vi arbejdede et par dage sammen med hr. og fru Frederiksen med at realisere varelageret, specielt ølsalget gik så godt, at vi måtte bede

Slotsmøllen om at levere igen! Det skal nævnes, at forretningen havde en særlig kundekreds, der godt kunne lide en høkerbajer i baglokalet, f.eks. postbudet og en lokal tjener. De var lidt svære at få til at ændre vaner, så de blev hængende ved forretningen, og det endte med, at tjeneren gik til hånde, da vi gik i gang med at ændre butikken totalt. Det var noget af et arbejde, men vi syntes selv, at vi fik et pænt hjørne ud af det, som ingen kunne undgå at lægge mærke til.

Margit Kraskow blev ansat som daglig le-

Indvielsen af Bernth Designs forretning, Jernbanegade 28 i august 1974. Fra venstre Jan Bernth, Margit Kraskow og Bente Bernth. Foto: P. Thastum.

Forretningen set fra Munkegade, ca. 1975.

der. Hun kom fra en af vore kunder i Viborg, en anerkendt brugskunstbutik, så hun var godt kendt med det nye varesortiment, vi gik ind i. Vi åbnede i august, men radiobutikken i Munkegade var ikke nem at sælge videre, så vi besluttede at åbne endnu en butik. I november startede vi så også en butik med ting til boligen. Vi havde fået den idé at sælge kurvemøbler, der var sprøjtelakerede i forskellige farver. Desuden solgte vi kludetæpper, ting til badeværelset, og så havde vi fået forhandlingen af de finske stoffer fra Marimekko. Plakater og skifterammer var også en del af varelageret.

Efter nogle år fik vi vist mættet markedet for boligtilbehør af den type, så vi skiftede helt stil til en mere nostalgisk linie, der nu var mere oppe i tiden. Vi opkøbte og solgte nu gamle fyrretræsmøbler, bl.a. fra Sverige, som vi fik afsyret. Småtingene var nu pottemagerting og husgeråd i gammel stil. Kludetæpper og stoffer var der stadig. Vi tog rundt i hele landet og fik mange forbindelser til forskellige antikvitetshandlere. Det var et stort arbejde at fremskaffe og viderebearbejde tingene, og efter nogle år bragte vi nogle af

Bente Bernth i velourkjole, ca. 1979.

varerne ind i den store butik og lukkede den selvstændige boligafdeling.

VIDEREUDVIKLING AF BERNTH DESIGN

I 1978 udvidede vi vores tøjproduktion på eksportmarkedet. Vi deltog på modemessen i Bella Centret og på en brugskunstmesse i

Holland. Vi havde fået et agentur i Holland, hvor man havde blik for skandinavisk møbel- og brugskunst, ligeså i Belgien fik vi en kundekreds. Vi havde også en agent i Norge og i Oslo faktisk vores bedste kunde i det hele taget. Vi fik jævnligt besøg derfra, eller vi tog derop. Den personlige kontakt med vore kunder var meget vigtig for os, så vidt det kunne lade sig gøre.

I 1980 havde vi den ære at deltage i en udstilling i Riddersalen på Koldinghus; Danish Design Cavalcade, som var et led i et landsomfattende fremstød for dansk design, et spændende projekt, som ikke direkte havde et kommercielt sigte. Bernth Design fik her følgende ord med på vejen: "Beklædning uafhængig af mode. Produceret af naturstoffer. Design: Bente Bernth".

Vi var på den tid begyndt at deltage på Formland messerne i Vejle. To gange om året var hele byen fyldt med messer med brugskunst og designtøj. Det var en vigtig begivenhed for hele branchen, men ikke særlig kendt af den store offentlighed. Her kunne man få kunder fra Færøerne, Bornholm og andre "fjerne egne". Mange tyske butiksindehavere tog dertil. Skandinaviske møbelhuse og dermed også brugskunst og tøj var meget populært på dette tidspunkt. Vi var i forvejen repræsenteret af agenter i Syd- og Nordtyskland, men tog også til tyske messer i Frankfurt. Vi ville have en direkte kontakt med vore kunder, fordi det også gav os en vigtig inspiration.

KØBET AF HVIIDSMINDE

Ved årsskiftet til 1982 erfarede vi, at den kendte proprietærgård Hviidsminde var til

salg. Vi ville gerne flytte ind til Kolding, og med vores interesse for gamle ejendomme ville det være en spændende opgave at om-danne ejendommen til vores domicil og pro-duktion. Overtagelsen skete i januar, og så gik der mere end et halvt år, inden vi var klar til indflytning. Arkitekt Platz var vores rådgi-vende arkitekt, og han har i Koldingbogen i 1983 skrevet om hele processen i forbindelse med indretning af ejendommen, der jo er fre-det. Det blev det ikke nemmere af, men vi havde et godt samarbejde med Fredningssty-relsen, og fik da også et mindre statstilskud.

Den 20. august 1982 markerede vi vort 15 års jubilæum og indvielsen af lokalerne på Hviidsminde med en reception med spidstegt lam på gårdspladsen og traditionel jazz med Slotskapellet. Vi havde besøg af forretningsforbindelser fra ind- og udland samt venner og familie. Restaureringen af Hviidsminde blev i juni 1984 præmieret af Kolding Kom-munes udvalg vedr. prisbelønning for gode og smukke nybygninger og god vedligeholdelse af ældre bygninger i Kolding. Desuden blev hjemmet præsenteret i Fogtdals blad "Skøn-ne Hjem" i november 1983.

På Hviidsminde havde vi produktion i de gamle staldbygninger og i perioder også på løn-systuer. Kollektionerne var nu især råsilk, men også hør og bomuldsstriik. Vi desig-nede også strikvarer, som blev produceret i Herningområdet.

I butikken i Jernbanegade blev varelage-ret ændret lidt. Brugskunst blev efterhånden overtaget af isenkræmmerne, og derfor kon-centrerede vi os om tøj, og som noget nyt fik vi hudprodukter mm. fra den kendte franske naturlæge Maurice Messegue, desuden urter, bolsjer, vin mm.

Øverst Bente og Jan Bernth foran Hviidsminde, nederst systuen på Hviidsminde, begge august 1982. Foto: P. Thastum.

LUKNING AF VIRKSOMHEDEN

Ejendommen Hviidsminde var en stor mund-fuld, alene stråtagene og de kalkede mure, krævede megen vedligeholdelse. I vores bran-che blev det svært at holde omsætningen. Eksporten blev sværere at håndtere, der var en del tab på debitorer, og vore udgifter var for store, så likviditeten var meget stram. Renteniveauet var i 1980erne ekstremt højt, og vi måtte erkende, at vi ikke kunne holde skuden oven vande. Vi måtte lukke i septem-ber 1984 til trods for, at vi lige var kommet hjem fra en salgsmesse i Oslo med gode or-

Bente Bernth præsenterer 1984-kollektionen på Hviidsminde i august 1983. Foto: P. Thastum.

drer. Norge var stadig et stabilt marked, men det var ikke nok. Vi havde andre kollegaer i samme situation, nogle gav op, andre fik startet igen efter en lukning.

Vores aktieselskab, som stod som ejer af det hele, blev likvideret. Butik og ejendom blev afhændet, og så valgte vi en helt anden udvej. Vi sprang ud på det dybe vand, og hele familien flyttede til Frankrig, hvor vi, mens vi boede i Hjarup, havde købt et gammelt middelalderhus til feriebrug. Desværre havde vi ikke meget tid til ferie i Hviidsmindetiden, men nu var det det eneste, vi havde tilbage.

Vi kom hurtigt i gang med en lille produktion, en butik om sommeren, og fik gang i lidt eksport bl.a. til gamle kunder. Senere kom vi ind på markedet med naturbeklædning i Tyskland, Schweiz og Frankrig. Vi fandt en niche med biologisk tøj, som var noget nyt. Det var til en begrænset kundekreds, men Frankrig er et stort land. Biobutikkerne var ved at vinde frem, og der var vi med i første linie.

Middelalderhuset blev solgt efter et par år.

Men i Pézenas fandt vi en ret stor ejendom, nærmest en ruin, så for fjerde gang gik vi i gang med en restaurering. Vi fik nu ingen prisbelønning hernede. Vi stoppede forretningen for et par år siden efter 23 års virke i Frankrig. Efter udstillingen om Bernth Design i foråret 2011 på Kolding Stadsarkiv har vi fået forbindelse med mange mennesker, der kendte os fra dengang i Kolding.

Efter en faldulykke i 2001 har Bente desværre været svært handicappet og lidt af forskellige følgesygdomme. Hendes liv sluttede her i begyndelsen af oktober 2011, hvor hun stille sov ind. Nu sidder jeg alene tilbage med minderne om et langt begivenhedsrigt liv i designbranchen på godt og ondt, selv om jeg stadig har kontakt til erhverslivet.

Karakteristiske Bernth-kjoler i velour og fløjl fra sidst i 1970erne.

GLIMT AF STEPPING SOGNS HISTORIE

AF KRISTIAN SØLVSTEN GRØN

Jeg skal forsøge her at fortælle lidt af den historie, som knytter sig til Stepping Sogn, og jeg er nødt til at gøre det med en meget bred pensel; for der er mange kilder at øse af, og jeg har slet ikke været gennem dem alle. Der er de private arkivalier, som Christiansfeld Lokalthistoriske Arkiv i årenes løb har modtaget, der er erindringer, der er Brødremenighedens Arkiv, der fortæller om den åndelige vækkelse, som foregik i sognene Stepping og Frørup fra omkring 1730, indtil Christiansfeld blev grundlagt i 1773, der er Stepping Sognekommunes arkiv i Landsarkivet i Åbenrå og Christiansfeld Kommunes arkiv i Kolding Stadsarkiv.

I slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne indsamlede tidligere sognepræst i Stepping og Frørup, Johannes Tast, en hel del materiale om sognet, og på den baggrund skrev han i 1982 bogen *Glimt af Stepping og Frørup sognes historie*. Denne bog har jeg især benyttet mig af foruden de oplysninger, som jeg selv har samlet gennem årene som præst i sognet.

Og hvad er det så for begivenheder, som i særlig grad har sat sit præg på området og dets befolkning? Det er bl.a. den herrnhutiske vækkelse, som bredte sig til mange egne af Jylland og Fyn i 1700-tallet, men også det forhold, at Stepping var ét af de nordligste sogne i Hertugdømmet Slesvig, et sønderjysk græn-

sesogn, som fra 1864-1920 hørte under Tyskland.

JERNALDER OG KRISTENDOM

Stepping Sogn ligger i et område, hvor der tilbage i oldtiden og helt frem til 1700-tallet var en stor skov, Farrisskoven, der strakte sig fra Lillebælt tværs over Jylland til Ribeegnen. Mod nord grænsede den op til Kongeåen, og det formodes, at den har haft en bredde på 10-15 km. Det fortælles, at røverbander holdt til i skoven, og vilde dyr såsom vildsvin og ulve kunne gøre det usikkert at færdes i skoven. I *Farrisskovens Saga* fra 1947 fortæller K. M. Hermansen, at man under den strenge vinter i 1763 dræbte ulve helt inde i kirkerens våbenhuse og på gaderne i Kolding.

Men ved åer og søer levede der mennesker. Haderslev Museum fandt i sommeren 1977 spor af et jernaldersamfund på marken vest for Stepping Mølle (Møllevej 6), en mark, hvor der indtil i dag er blevet gravet grus. Det var et jernaldersamfund fra det 1. århundrede. I 1991 fandt man tydelige spor af en stormandsgård, en mindre gård og en gravplads, hvor stormandsfamilien blev begravet. Vingsted Historiske Værksted har i samarbejde med Per Ethelberg fra Haderslev Museum lavet en rekonstruktion af stormandsgården, som bestod af 3 langhuse med et hegn om-

Rekonstruktion af stormandsgård vest for Stepping Mølle.

kring hele gården. I bogen *Sønderjyllands Oldtid* skriver H. E. Sørensen, at gården sandsynligvis har rummet familiens beboelse, en stald til omkring 50 dyr og lade samt et mindre hus, der vel har været til tyende eller trællehold. Ca. 100 m vest for gården lå en gravplads med flere høje og ganske lave tuer over urnegrave, der indeholdt rige gravgaver, bl.a. remspænder af ædelmetal og rideudstyr som sporer og brætspil, der viser, at de ikke har behøvet at arbejde hele tiden. Den tids mennesker forestillede sig, at de efter døden ville fortsætte næsten på samme måde som i livet.

I Stepping Kirke kan man nederst i tårnarkadens nordre vange se et hammerlignende tegn. Dette tegn kan tolkes som Thors hammer, et vidnesbyrd om den ældste religiøse overbevisning i Stepping. Selv om jernaldersamfundet i Stepping var omgivet af skov til alle sider, har der alligevel været kontakt ud til den store verden. Det ses bl.a. af, at man i 1923 her fandt en østgotisk mønt, en "sol-

idus" fra kejser Anastasius' tid (491-518). Vi ved, at vikingerne har bevæget sig vidt omkring på deres togter, og af og til har man også fået besøg af handelsfolk sydfra. Disse kontakter førte til, at kristendommen kom til området. Der er formentlig bygget en lille trækirke i sognet allerede omkring år 1000, som omkring 1150 blev afløst af den nuværende stenkirke. I 1400-tallet blev Stepping

Thors hammer i Stepping Kirke.

Tympanon over indgangsdøren til Stepping Kirke.

Kirke udvidet mod vest, der blev bygget tårn, våbenhus og sakristi.

Over indgangsdøren til Stepping Kirke ses en tympanon, som tidligere (indtil 2007) sad over indgangsdøren til våbenhuset, men som nu er placeret over døren ind til kirken, dets oprindelige placering fra kirkens ældste tid. Tympanet er hugget i sten og indeholder en række kristne symboler bl.a. Guds øje, et græsk kors og Guds velsignende hånd (tre fingre), men det mest bemærkelsesværdige er Kristus, som hænger – som på korset – med udstrakte arme, men korset er væk. Dette fortæller os om synet på Kristus dengang – sådan som vi også kan se det på Jellingestenen. Begge sten viser tydeligt, at det er Jesu sejr over død og grav, som er det centrale budskab og ikke hans lidelse og død – sådan som vi kan se det på det middelalderlige krucifiks, som nu hænger inde i kirken.

Med kristendommens indførelse opstod også den kirkelige opdeling af landet i sogne. Ordet sogn betyder, at folk "sogner", dvs. søger en kirke. Stepping og Frørup sogne har næsten altid været fælles om den samme præst. Helt tilbage i 1215 havde paven ellers bestemt, at de to sogne skulle have hver deres præst, fordi de var for store til, at én præst

kunne sørge ordentligt for alle sjæle, men paven beslutning blev aldrig ført ud i livet, og indimellem måtte de to sogne endda nøjes med at blive betjent af munke og præster fra Haderslev – i lighed med andre sogne i området. Vi kender kun en enkelt af de præster, som var ansat i Stepping og Frørup før Reformationen, Nicolaus Dragy, der i 1450 forærede Stepping Kirke den alterkalk, som stadig bruges i dag.

Jernaldersamfundet vest for Stepping Mølle er de første spor, vi har fundet af mennesker i Stepping Sogn. Der har formentlig ikke

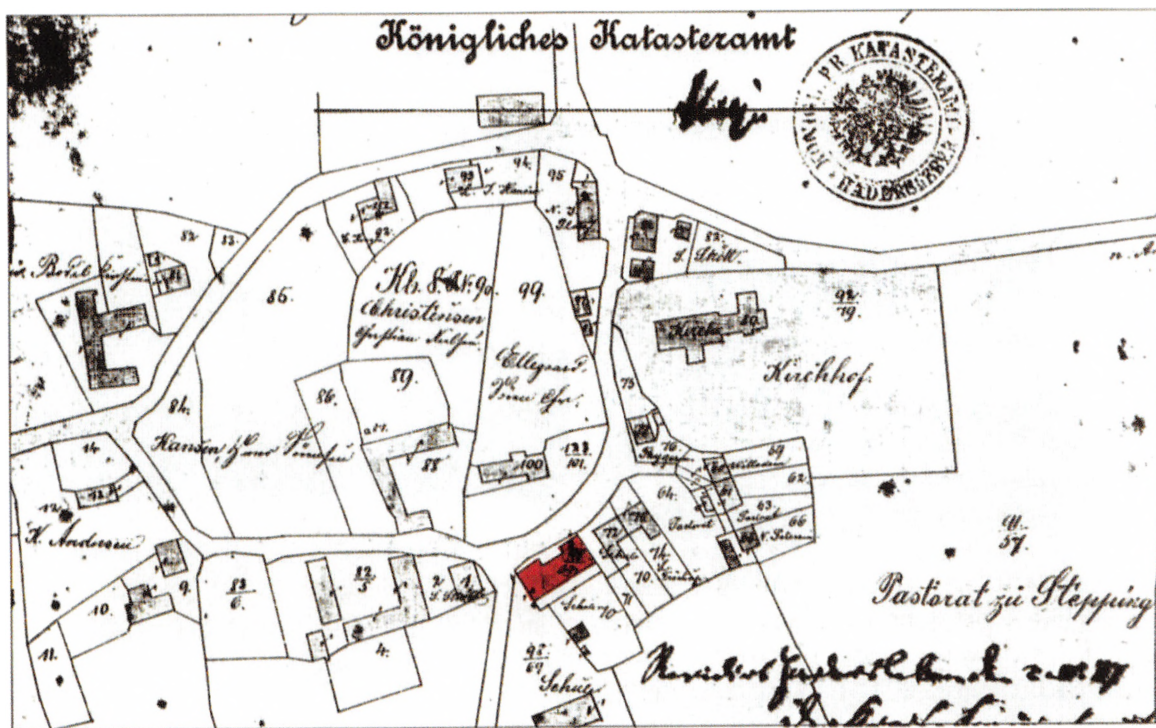
Stepping Kirkes alterkalk fra 1450.

boet mennesker her tidligere. Stepping by ligger på en flad skråning ud mod Nørreå, kirken er det naturlige centrum, og byen er anlagt som en typisk forteby. Det er ikke længere synligt, men det ses tydeligt på et gammelt kort fra 1887, hvor man kan se forten lige vest for kirken. Ud over kirken er de ældste bygninger den gamle præstegård på Langforte med stuehuset fra 1852 og udbygningen fra 1600-tallet, og Langforte 1 er en bindingsværksbygning fra 1740. Her var der førhen posthus og telefoncentral. På Jomfrugang nr. 3 og 9 ligger to interessante huse, "Søstrehuset" fra 1745 og den gamle degneskole fra 1831.

CENTRUM FOR BRØDREMENIGHEDEN

Fra omkring 1730 og frem til slutningen af 1700-tallet var der en religiøs vækkelse i de to sogne, Stepping og Frørup, som ikke alene var en forløber for Christiansfeldts grundlæggelse som brødremenighedsby i 1773, men også beredte jordbunden for andre gudelige vækkelser i 1800-tallet.

Da Nicolaus Ludwig von Zinzendorf i 1731 kom til København, fordi han som halvætter til dronning Sofie Magdalene var blevet inviteret til kong Christian 6.s kroning, benyttede han lejligheden til at reklamere for Brødremenigheden ikke bare for kongen og dron-

På dette gamle kort fra 1887 ses forten og den omkringliggende bebyggelse.

ningen, men også for kongens embedsmænd. Kongen og dronningen var i forvejen påvirket af den pietistiske vækkelse, og i Stepping og Frørup var der blevet ansat en pietistisk præst i 1724, Claus Schumacher. Den pietistiske bevægelse lagde meget vægt på de indre følelser. Den sande tro, sagde de, hører til i hjertet hos det enkelte menneske og ikke i forstanden.

Pietisterne gik naturligvis i kirke, men de samledes også rundt omkring i hjemmene til opbyggelige møder med bibellæsning, salmesang og bøn, og de indrettede også skoler for fattige børn, hjem for forældreløse børn og hospitaler, og de sørgede for, at der blev trykt bibler og bøger om kristendom. Det fortælles, at folk blev så påvirket af Claus Schumachers pietistiske forkyndelse, at de undertiden faldt på knæ ude på marken og bad Gud om tilgivelse for alle deres synder.

I 1735 fik Claus Schumacher besøg af Gert Hansen, som kom fra Herrnhut i Sachsen, fra den brødre menighed, som Zinzendorf havde grundlagt i 1727. Brødre menigheden var også påvirket af den pietistiske bevægelse og lagde meget vægt på, at man skulle leve som kristen – ikke bare ved at gå i kirke, deltage i møder med bøn og bibellæsning, men også ved at vise næstekærlighed. Den pietistiske kristendom kunne være meget streng, men hos Brødre menigheden var det glæden, som var det centrale – glæden over alt det, som Jesus havde gjort med sit liv, sin død og sin opstandelse. Det fik Gert Hansen overbevist Claus Schumacher om, og fra den dag blev hans prædikener helt anderledes. Han havde før været en streng præst og fortalt om Guds dom over menneskene, men hans prædiken blev nu mild og fuld af kærlighed.

Claus Schumacher døde i 1738. Den nye præst i de to sogne blev Jørgen Kastrup, som var lærer på Latinskolen i Kolding. Også Jørgen Kastrup var påvirket af Brødre menigheden, og Stepping præstegård blev nu centrum for Brødre menighedens virksomhed både i Jylland og på Fyn. Omkring 1740 blev der bygget til præstegården, der blev lavet en bolig til emissærerne (rejsepræsterne) og indrettet mødesal og senere en latinskole for både piger og drenge af troende forældre. Men pladsen var for trang til de mange aktiviteter, så derfor fandt de i stedet et hus ude i byen, hvor pigerne kunne blive undervist. I 1745 byggede man "Søstrehuset", Jomfrugang 3 lige op af kirkegården til de ugifte søstre.

Kort tid efter at Jørgen Kastrup blev præst i Stepping og Frørup, blev der oprettet et "Brødre-societet" efter forbillede nede fra Herrnhut. Det var et organiseret samfund af

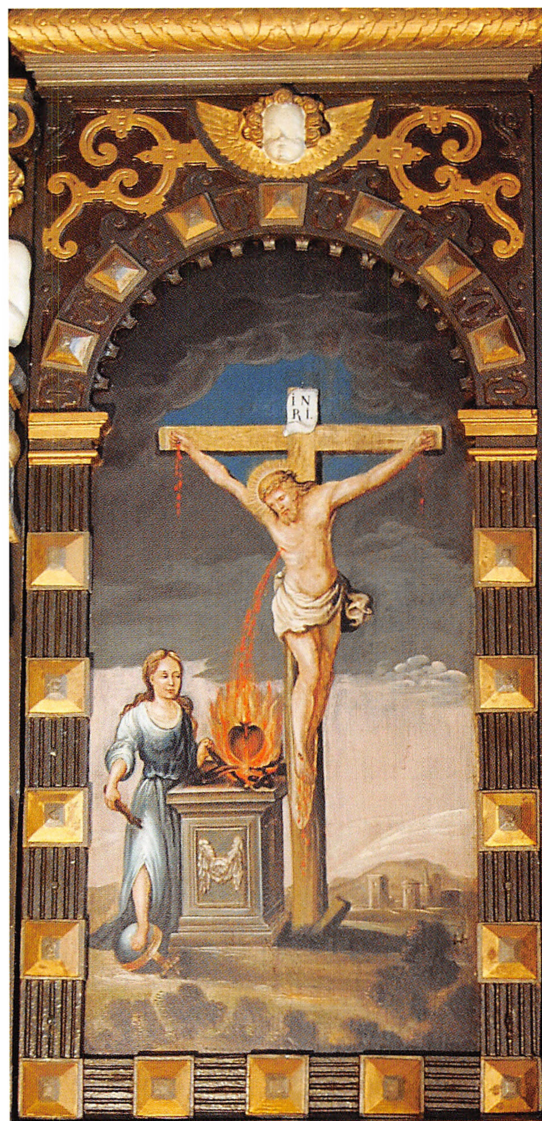
Brødre menighedens "søstrehus" fra 1745 – udvidet i 1809.

troende med en såkaldt korinddeling: En afdeling for gifte mænd, en for gifte kvinder, en for ugifte mænd og en for ugifte kvinder. Samtidig blev der valgt 5 mænd fra de to sogne, der med præsten i spidsen skulle lede de mange aktiviteter. Hver aften blev der holdt andagt i præstegården for husets beboere, og hver søndag eftermiddag blev der holdt møder for både mænd og kvinder. Til søndagsmøderne kunne der komme op til 100 fra begge sogne. Det rygtedes meget hurtigt, hvad der foregik i Stepping præstegård. Til de store højtider kom folk ofte rejsende langvejs fra for at være med til møderne, og de blev indkvarteret i alle kroge af præstegården.

På alterbilledet i Stepping Kirke ser man et spor af Brødremenighedens virke. Det er et billede af en kvinde, hvis hjerte bliver sat i brand af Jesus blod, et billede på den kærlighed, som strømmer ind i menneskers hjerter fra Jesus. Under billedet står: "Vi elske, fordi han elskede os først".

ANDRE VÆKKELSER

Den 1. april 1773 blev grundstenen lagt til det første hus i Christiansfeld på hjørnet af Kirkepladsen og Lindegade, og i løbet af få år var der opført en brødremenighedsby på Tyrstrupgårds marker. Stepping var nu ikke længere omdrejningspunktet for Brødremenighedens virksomhed, men der var stadig et blomstrende menighedsarbejde i de to sogne også under Jørgen Kastrups efterfølger Niels Mygind. Men i slutningen af 1700-tallet forsøgte superintendent (biskop) J. G. Chr. Adler med sin rationalistiske kristendomsforståelse at sætte en stopper for den form

Alterbillede af kvinden, hvis hjerte sættes i brand af Jesu blod.

for vækkelse og åndeligt liv, som foregik i Stepping og Frørup. I begyndelsen fik det ikke de store følger, men efterhånden dalede an-

tallet af de troende, de åndeligt vakte i sognet, og dermed var en "glansperiode" i Stepping og Frørup sognes historie ved at ebbe ud.

Som sagt bredte den herrnhutiske vækkelse sig med Stepping som knudepunkt til mange egne af Jylland og Fyn, og i Anders Pontoppidan-Thyssens store værk *Vækkelsesernes Frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. Århundrede* står, at især mange af de sønderjyske præster, som var præget af den pietistiske vækkelse, efterhånden nærmede sig herrnhutismen. Og da Peder Larsen og Rasmus Sørensen, to af de gudelige vækkelses pionerer, omkring 1830 begyndte at rejse rundt for at holde møder, fulgte de herrnhuternes jyske rejserute og fandt mange vakte med dybe rødder i herrnhutismen. Også i vest- og sydfynske sogne – skriver P. G. Lindhardt i sin bog *Vækkelse og kirkelige retninger* – var der mange sogne, som var præget af den herrnhutiske vækkelse. Peder Larsen – én af de gudelige vækkelses pionerer – tjente som ung på gården Skræppenborg lige syd for Odense. Her var alle på gården herrnhuter. Han blev gift med husets datter og overtog gården, men i 1841 købte de en gård i Dons nord for Kolding. Peder Larsen Skræppenborg, som han tit kaldes, var en foregangsmand inden for landbruget med nye dyrkningsmetoder, men han rejste også rundt i landet og holdt møder. Ved et møde i 1837 i Solbjerg præstegård på Mors mødte Peder Larsen Christen Kold, som dengang læste til lærer på Snedsted Seminarium i Thy. De to blev venner for livet, ligesom Kold blev det med præsten i Stepping og Frørup, Laurids Christian Hagen.

PRÆSTEN LAURIDS CHRISTIAN HAGEN

I 1864 tabte Danmark som bekendt krigen mod tyskerne, og det betød, at Stepping nu blev et af de nordligste sogne i det tyske rige, den del, som i hele perioden fra 1864 til genforeningen i 1920 skulle kaldes for Nord-slesvig. Navnet Sønderjylland måtte ikke bruges, men der gik ikke lang tid, før de dansksindede i protest mod det tyske styre kaldte landsdelen for Sønderjylland. Igennem hele perioden foregik en fortykningsproces, som de dansksindede kom til at lide under. Alle embedsmænd skulle aflægge troskabsed til den preussiske konge, der fra 1871 blev kejser i det store tyske rige. I Sønderjylland var der ca. 25 præster og 50 lærere, som blev afskediget uden pension, fordi de nægtede at aflægge denne troskabsed.

En af dem var Laurids Christian Hagen, født den 29. maj 1808 på Merløsegaard ved Tostrup. Han læste i 1820'erne teologi ved universitetet i København, og her blev han nær ven med præsten og salmedigteren N. F. S. Grundtvig, hvis bibelhistoriske sange han udgav i 1832. Hagen var præst i Mjolden ved Ribe 1840-1850, hvor han også var ivrig forkæmper for Grundtvigs højskoletanker og med til at grundlægge Rødding Højskole, den første i landet. Derefter kom han til Stepping og Frørup i 1850, og her var han ikke bare en meget vellidt grundtvigsk præst, han var også dansksindet helt ind til marv og ben. I 1852 mistede han sin første kone, hvis gravsted stadig kan ses på kirkegården, og samme år byggede han ny præstebolig, den gamle præstegård, som den i dag kaldes, og som ligger på Langforte 9. I 1862 blev han ridder af Dannebrog.

Laurids Christian Hagen.

Da han i 1864 nægtede at aflægge troskabsed til den preussiske konge, blev han afskediget i 1867, selvom man i Stepping og Frørup forsøgte at tale de tyske myndigheder til fornuft. Derefter bosatte Hagen sig i Kerteminde, hvor han kort tid efter blev præst for den nyoprettede valgmenighed. Her byggede han også et hus, som fik navnet "Steppinghus", og det navn bærer huset på Vestergade 100 stadig. Hagen døde i Kerteminde den 1. juni 1880, 72 år gammel.

SKOLELÆREREN NIS PETER ANDERSEN

Også på skoleområdet foregik der en meget mærkbar fortyskningsproces i Sønderjylland.

I 1864 indførtes der straks obligatorisk tysk-undervisning, og fra 1888 skulle undervisningen foregå på tysk bortset fra religionstimerne. Og hvis der var børn, som talte dansk i timen, skulle læreren straks gribe ind. Også skolebøgerne blev rettet til, så de tjente tyske interesser, og de tyske myndigheder holdt et vågent øje med alle, som viste det mindste tegn på dansk sindelag, selvom de havde aflagt troskabsed til den preussiske konge.

En af dem var Nis Peter Andersen, som var førstelærer i Stepping 1873-1885. Andersen blev født i Bjolderup Sogn den 14. august 1831, hvor faderen var husmand og moderen jordemoder. Andersen læste til lærer på Jelling Seminarium og blev først lærer i Aabenraa og siden i Tyrstrup og Hejsager. I 1873 kom han til Stepping, hvor han blev førstelærer på den nye skole, der var bygget i 1870, og organist ved Stepping Kirke. Han var i øvrigt en af de første, som spillede på det orgel, som Stepping Kirke anskaffede i 1871.

De tyske myndigheder kendte Andersen og hans danske sindelag, derfor måtte han også, før han tiltrådte stillingen i Stepping, på ære og samvittighed love Landsrådsamtet ikke at agitere for sine danske synspunkter. Men det gik alligevel galt. Sagen opstod kun, fordi han i 1884 lod sin datter deltage i en "lystrejse for 300 sønderjyske piger til Nordsjælland og København". Hans modstandere forsøgte nu at finde flere sager, som kunne fælde ham, f.eks. at han i 1882 udbragte en skål for en tilstedeværende dansk officer under et besøg hos gårdmand Hansen på Andrupgård, og at skolebørnene i 1881 havde anbragt en Dannebrogspanne i skolen nær katederet. Disse ganske ubetydelige sager viser med al tydelighed, hvor hårdhændet de tyske

myndigheder gik til værks ved den mindste antydning af dansk sindelag. Andersen blev afskediget uden pension og flyttede først til Kolding siden til Grevinge på Sjælland, hvor han var lærer i 8 år, indtil han tog sin afsked i 1895. Sammen med en datter flyttede han til København, hvor han døde den 17. november 1910.

DEN FØRSTE VERDENSKRIG OG DENS OFRE

Når man går en tur på en sønderjysk kirkegård, vil man hurtigt opdage, at de sønderjyske sogne led hårdt under den første verdenskrig. Det siges, at over 5.000 dansksindede soldater faldt under krigen, det nøjagtige tal kendes ikke. Det var ikke godvilligt, de gik i kamp for en sag, som ikke var deres, men der var måske ikke andre muligheder. De kunne naturligvis forsøge at flygte over grænsen til det gamle land for at undgå militærtjeneste. Mange gjorde det både før og under krigen. Thyge Thygesen, som skal omtales senere, overvejede flere gange denne mulighed, men frygtede for de tyske repressalier mod sin familie hjemme i Stepping, hvis han gjorde alvor af tanken.

Også militærfanger forsøgte at flygte over grænsen i Stepping Sogn, som af tyskerne blev betegnet som "en farlig egn" ligesom andre grænsesogne. På Stepping kirkegård er der en gravsten over Ivan Rudin. I kirkebogen står der: "Ivan Rudin, russischer Kriegsgefangener, welcher bei einem Versuch über die Grenze nach Dänemark zu entfliehen, von den Posten erschossen wurde, gestorben in der Militärbaracke in Hoirup". Det skete den 30. oktober 1916 ved den grænseover-

Ivan Rudins gravsted på Stepping Kirkegård.

gang, som lå ved gården "Grænseminde" i Stepping Sogn, Stenskærvej 15, 6560 Sommersted. Andreas Andersen, som er vokset op på gården, har fortalt, at Ivan Rudin lige nåede over på den anden side af åen, men selvom han nu var på dansk grund, fik grænsevagterne alligevel ram på ham. Han blev slæbt tilbage til militærbarakken, hvor han altså senere døde af sine skudsår.

Grænseovergangen ved "Grænseminde" var meget benyttet, og flere brugte høløftet på gården, indtil de i ly af mørket kunne snige sig over åen, der løb nede bag ved gården.

På kirkegården har beboerne i Stepping rejst en mindesten over de 19, der faldt fra sognet under første verdenskrig, men der var endnu flere, som kom hjem med ar på legeme og sjæl. En af dem var Thyge Thygesen, som var født den 11. juni 1892 på en af de ældste slægtsgårde i Stepping, en gård, som han selv overtog i 1931. Gården ligger på Nørre Alle 16 og ejes nu af et barnebarn. Thyge Thygesens dagbøger og breve fra krigen kan læses i bogen *Kun legetøj i deres hænder*, der er udgivet af Jonas Schulz Thygesen og Martin Bo Nørregård. Det er en gribende beretning, som fortæller om krigen i al dens gru og umenneskelighed.

Thyge Thygesen blev indkaldt som soldat i 1914 og var med i flere slag ved Vestfronten. Men ved et granatangreb ved Somme den 29. september 1916 blev han sammen med en soldaterkammerat fra Sommersted, Marius Iversen, levende begravet. Marius Iversen fik man hurtigt gravet fri, men Thyge fandt man ikke umiddelbart. Da han endelig blev fundet var han uden bevidsthed. Det forlød, at Thyge var død som følge af de alvorlige skader, han havde pådraget sig, og derfor skrev Marius Iversen hjem til Thyges forældre, at han var faldet i krigen. Brevet er skrevet den 2. oktober og ankom til Stepping den 6. oktober, hvor der efterfølgende blev ringet med kirkeklokkerne – sådan som man stadig gør i sønderjyske sogne, når en person er afgang ved døden. Men Thyge var ikke død, men bragt til et lazaret i Bonn ved Köln, og her kom han efterhånden så meget til hæfterne, at han den 12. oktober kunne skrive et brev til sine forældre. Det var derfor en meget stor glæde, da brevet den 18. oktober ankom til Stepping posthus, hvor postmester Andresen

straks greb brevet og derefter styrtede rundt i Stepping viftende med det, mens han råbte: ”Thyge lever, Thyge lever!”. Thyge slap altså fra krigen med livet i behold, men han kom sig aldrig over de skader, som han pådrog sig under slaget ved Somme. I 1943 fik han foretaget en hjerneoperation, og femten år senere måtte han igen opereres. Den sidste gang klarede han det ikke. Han døde den 10. august 1958, 66 år gammel.

I 1936 stiftedes foreningen *Dansksindede Sønderjyske Krigsdeltagere i Christiansfeld*. I Stepping Kirke er foreningens fane med navnene på de beboere i Stepping, der deltog i krigen og kom hjem med livet i behold. En af dem, der står på fanen, er Hans Marius Bøttger (født 1898), som var med på Vestfronten 1916-1918 og endte i amerikansk fangenskab. Han snakkede aldrig om krigen og dens gru, heller ikke til sine nærmeste. Det kom først frem, da Stepping Skole på hans gamle dage bad ham fortælle om krigen. Han blev senere interviewet på TVSyd. Krig har altid sine omkostninger.

GENFORENINGEN I 1920

Genforeningen i 1920 er en begivenhed, som stadig står dybt mejslet i mange sønderjyders bevidsthed. Den 10. juli 1920 deltog kong Christian den 10. i en kort andagt i Tyrstrup Kirke, det var et bevæget øjeblik for alle, ligesom det var, da han red over grænsen ved Frederikshøj og tog en lille pige op på sin hest. Der er mange små historier, som knytter sig til denne enestående begivenhed i Danmarks og Sønderjyllands historie. Bl.a. denne beretning fortalt af Grethe Brink, dengang 12 år gammel.

styrer Peter Petersen Mølkjær, som var med i det frivillige brandværn fra begyndelsen, alarmerede ved brand med brandhornet kørende rundt i byen på cykel. Det gjorde han f.eks. den 21. september 1931 kl. 11.10 og alarerede kl. 11.22 gav sprøjten vand. Det var smedemester Frederik Platz ejendom, som lå lige nedenfor kirken, hvor der i dag er parkeringsplads, og brandværnets hurtige indsats betød, at dyrene i stalden blev reddet.

FORENINGSLIVET I STEPPING SOGN

Foreningslivet har altid haft stor betydning for lokalsamfundets sammenhængskraft. Stepping Frivillige Brandværn er omtalt, men nævnes må også Samvirke, som i mange år har været omdrejningspunktet for mange aktiviteter i Stepping Sogn. Man siger, at kært barn har mange navne, og det gælder i særdeleshed Samvirke, som bl.a. har gået under navnet "Stepping Ungdomsforening" og "Stepping Skytte- og Gymnastikforening".

Samvirkes historie går helt tilbage til tiden efter Genforeningen, hvor man arbejdede for at skabe en forening, som kunne fremme idræt og gymnastik og samle ungdommen til fester, sammenkomster og foredrag. Da forsamlingshuset blev bygget i 1935, samledes man her den 15. november og stiftede en fælles forening for hele sognet, der kunne fremme alle behov for kultur, idræt, boldspil, gymnastik, festlige sammenkomster og folkedans. I 1975 begyndte man at drøfte muligheden for en hal i Stepping i samarbejde med Frørup og Hjerndrup, og grundstenen til Trekløverhallen blev nedlagt af kulturudvalgsformand Karen Bjørnsen skærtorsdag 1981.

Den 1. juli 2008 kunne man i Jyske Vestky-

sten læse, at hallen og Samvirke havde sendt en ansøgning til Lokale- og Anlægsfonden om at være med i projektet "Nyt liv i gamle haller". Ansøgningen blev godkendt og er lige nu ved at blive ført ud i livet i form af en større ombygning af hallen, som giver plads til en bred vifte af fritidsaktiviteter for folk i alle aldre. Det er et projekt, som har uvurderlig betydning for egnen og dens befolkning, og som gerne skulle skabe liv og trivsel og binde lokalområdet sammen. Men det kræver, at der stadig er ildsjæle, som vil gøre en indsats, de frivillige kræfter, som der er brug for overalt i foreningslivet.

I 2012 kan KFUM-Spejderne i Stepping fejre deres 50 års jubilæum. Spejderarbejdet i Stepping begyndte med, at 5 drenge samledes i fyrrummet hos Axel Thygesen, men den lille gruppe blev til flere, og man begyndte at bruge den gamle præstegårds udbygning, som førhen havde været enkebolig, skolestue og konfirmandstue. I 1965 blev der oprettet et forældreråd, som sørgede for at holde lokalerne i god stand. I 1978 fik spejderne deres egen hytte, som her i 2011 er ved at blive moderniseret. "Æ' Hyt", som den bliver kaldt, ligger i landlige omgivelser ned til Nørreå. Stepping Kirke har haft et glimrende samarbejde med spejderne.

FRA LANDKOMMUNE TIL SOGNEKOMMUNE

Før 1920 var der i de sønderjyske landsdele omkring 400 preussiske landkommuner, og efter Genforeningen skulle de skæres ned til 124 sognekommuner – en kommune for hvert sogn. Stepping Sogn bestod i den tyske tid af 5 landkommuner – Stepping, Højrup, An-

Stepping Andelsmejeri ved 50-års jubilæet i 1937. I midten mejeribestyrer Peter Mølkjær og hans kone.

de 27 år var der kun en enkelt dag, hvor han ikke var på arbejde, nemlig den dag, hvor han skulle på session.

Et mejeri var i gamle dage et samlingspunkt ligesom den lokale brugs og købmandsforretning. Tidligt om morgenen kom der mælkevogne fra Bjerndrup, Kolstrup, Anderup og Højrup. De større gårde sendte deres egne vogne, og så blev der udvekslet nyheder og måske også lidt bysladder.

STEPPING FRIVILLIGE BRANDVÆRN

Stepping Frivillige Brandværn er byens stolt-

hed. Man er klar til at rykke ud og slukke selv den mindste brand såvel dag som nat med brandkaptajn Niels Henrik Hansen i spidsen. Brandværnet har trange forhold i Nygade midt i et boligkvarter, og det er måske ikke så heldigt, og bygningen i Nygade er også blevet for lille og for nedslidt. For mange af medlemmerne er det at være brandmand en livsgerning. Således kunne Gunnar Hansen den 18. maj 2011 fejre 50 års jubilæum ved brandværnet. Stepping Frivillige Brandværn blev stiftet den 15. september 1929, og stiftelsesfesten fandt sted på Stepping Kro, hvor der blev sluttet med dans til kl. 2.30. Mejeribe-

grænsen, og heroppe sang de hele den dejlige fædrelandssang, som vist ikke bruges mere.

*Dejlige Danmark, her hvor vi lærte
livet at favne ved skov og ved sø,
Dejlige Danmark, her, hvor vort hjerte
en gang skal briste – men aldrig kan dø!*

SKOLER I STEPPING SOGN

Den første skole i Stepping var som sagt en latinskole for sønner af troende forældre, som blev oprettet omkring 1740 af sognepræst Jørgen Kastrup i præstegården. I 1760 blev der ansat endnu en præst i Stepping og Frørup, som bl.a. skulle tage sig af denne side af præstegerningen, og et sted ude i byen blev der oprettet en lignende skole for piger. Men den første almindelige skole i Stepping blev bygget i 1775, som i 1831 blev afløst af den såkaldte degneskole, hvis bygninger endnu kan ses på Jomfrugang 9. I 1870 flyttedes skolen op på Søndre Alle 7 – dér hvor mekanikerværkstedet nu ligger. Der var to andre skoler i Stepping Sogn nemlig i Bjerndrup og Højrup, og i Frørup Sogn var der opført en skole ved kirken tilbage i 1754.

Den 4. april 1959 blev Stepping Fællesskole indviet, og de andre skoler i sognet blev nedlagt. Fællesskolen i Stepping er nu også nedlagt og er i 2011 afløst af en friskole, som bygger på Grundtvigs og Kolds skoletanker. Det er en skole fra 0.-7. Klasse. Lederen af Stepping Friskole er Lise Vestergaard Klausen, som i 10 år har været leder for Hundborg Friskole i Thy. Der er lagt mange lokale kræfter i at få etableret skolen, og det må siges at have båret frugt, for før sommerferien var der tilmeldt 92 elever.

Skolerne har stor betydning for lokalsamfundet, og derfor er det meget beklageligt, når de små skoler bliver nedlagt begrundet med økonomi og det moderne samfunds krav, men med større enheder mister man den nærhed og fortrolighed, som kendetegnede de små samfund.

ANDELSMEJERIET "NORDEN"

Stepping Mejeri blev bygget som et andelsmejeri i 1887 og fik navnet "Norden". Det var ejeren af Anderupgård, Ivar Hansen, som tog initiativet, og meget hurtigt fik han andre bønder til at slutte op om ideen. I 1887 var der 500 køer i nærområdet, som leverede mælk til mejeriet, og i 1914 var det tal steget til 650 køer.

Den første mejeribestyrer var Peter Petersen Mølkjær, og han nåede at fejre sit 50 års jubilæum som mejeribestyrer i 1937. Han var en fremragende leder af mejeriet og foregangsmand på området. Han var også en ivrig forkæmper for danskheden. Peter Mølkjær fik kongens fortjenstmedalje i sølv i 1937, men døde kun to år efter. Hans gravsted kan stadig ses på Stepping kirkegård.

Efter Mølkjær blev Sejer Buchhave Hansen ansat som den anden og sidste mejeribestyrer, idet mejeriet blev nedlagt i 1964. Sejer Buchhave var også en dygtig leder af mejeriet og er specielt kendt for sin ostproduktion, som han fik stor anerkendelse for. Ved mejeriets 75 års jubilæum fik han både et fint diplom og 2 guldmedaljer for sin produktion af ost og smør, noget, som også blev fremhævet både ved udstillinger i Århus og København. En kendt skikkelse på mejeriet var også Aksel Sørensen, som arbejdede her 1910-1937, og i

Christian den 10. rider over grænsen ved Frederikshøj den 10. juli 1920.

Mens Christian den 10. sammen med sit følge var til andagt inde i Tyrstrup Kirke, stod hun ude ved hans hest. Den stod og åd græs, pigen klappede hesten, og den kvitterede med at køre sin mule op og ned af hendes fine hvide kjole. Men hvad gjorde det, at kjolen på den måde fik grønne striber; det var jo trods alt kongens hest, og det var jo trods alt en helt særlig dag, som hun sammen med mange andre sønderjyder havde set frem til

og glædet sig til. Da kongen kom ud af kirken, gik han hen og hilste på de soldater, som havde været med ved det skæbnsvangre nederlag i 1864. Det var et stort øjeblik både for kongen og for krigsveteranerne. Én af dem var den 84-årige Peter Wandt fra Bjernstrup i Stepping Sogn, og for ham var det et så bevæget øjeblik, at han faldt om og døde, da han havde hilst på Christian den 10. Det gjorde et stærkt indtryk på pigen, som var fra den samme by som Peter, og hun var også med, da Peter Wandt blev begravet på Stepping kirkegård få dage senere. Hun lagde især mærke til, at kisten var svøbt i Dannebrog, det flag, som de alle elskede, men som de ikke havde måttet bruge mellem 1864 og 1920.

Grethe Brink fortalte mig også, hvordan det var at gå i tysk skole i Bjernstrup. Det var ikke sjovt. Læreren var meget tysksindet – og konen var meget værre! Det var selvfølgelig forbudt at synge danske fædrelandssange, men det gjorde børnene bare alligevel, og så blev læreren vred og fik rynker i panden. En dag havde hendes broder ved middagstid hejst Dannebrog hjemme på gården, som ikke lå så langt fra Bjernstrup Skole, og da børnene så det, istemte de en fædrelandssang af Holger Rasmussen:

*Dejlige Danmark, hør, hvor det klinger,
Danmark er dansk, og sproget er vort.
Danmark, på dannebrogfarvede vinger
bæres dit navn over bølgerne blå.*

Da læreren hørte denne sang, så blev han for alvor rasende, og han sagde en hel masse hurtigt efter hinanden. Men da de fik fri fra skole, løb flere af børnene op i nærheden af

derup, Kolstrup og Bjernstrup – de to sidste blev lagt sammen til én landkommune i 1875. I hver af de 4 landkommuner var der et kommuneråd, hvis leder var kommuneforstanderen (Gemeindevorsteher). Det er nærliggende at sammenligne kommuneforstanderen med en sognerådsformand, men en kommuneforstander havde langt større magt og flere ansvarsområder end en sognerådsformand. Desuden var han det preussiske styres forlængede arm.

Sammenlægningen af de 4 landkommuner til en sognekommune i 1920 var ikke uden problemer. Der blev nedsat et sogneudvalg, som i hvert sogn skulle tage sig af sammenlægningen, og allerede her protesterede Bjernstrup og Anderup over, at de ikke var repræsenteret i sogneudvalget. Bjernstrup mente, at de skulle være selvstændig sognekommune, men det blev afvist af amtet. Amtet måtte også gribe ind for overhovedet at få dannet den nye sognekommune. Der blev indkaldt til et møde på Stepping Kro 29. april 1921, hvor de 4 kommunalforstandere underskrev en overenskomst, der fik tilbagevirkende kraft til den 1. april. Hermed kunne sognerådet i Stepping komme i gang med at arbejde. Det nye sogneråd, som sad frem til det ordinære valg i marts 1922, kom til at bestå af 9 medlemmer.

Den første sognerådsformand blev Søren Anton Søndergaard, der var gårdejer i Bjernstrup. På et møde den 8. juni 1921 blev det besluttet, at sognerådets møder skulle foregå i sognerådlokalet i Stepping Kro den første onsdag i hver måned, og hver fredag formiddag fra kl. 8-11 skulle sognerådsformanden holde kontordag i sin bolig. Sådan var det indtil 1935, hvor der blev indrettet mødelo-

kale og kontor i det nybyggede forsamlingshus.

Der var nok at tage fat på for det nye sogneråd. Opgaverne var fattigvæsen, veje og skoler. Vejene var i en ringe forfatning, og skolerne skulle have udskiftet de fleste af lærebøgerne ved overgangen fra et tysk til et dansk undervisningssystem. Og økonomien i de nye kommuner svarede slet ikke til de arbejdsopgaver, som blev pålagt de nye sogneråd.

I marts 1922 var der ordinært valg til sognerådet. Den 18. marts var det nyvalgte sogneråd samlet for at konstituere sig, og her blev Søren Anton Søndergaard genvalgt som sognerådsformand, og næstformand blev gård-ejer Marius Petersen, Stepping. Der blev også valgt medlemmer til skoleudvalget, skolekommissionen, vejudvalget, værgerådet og sygekasseudvalget.

Den 1. april 1924 blev muremester Peter Thygesen, Stepping, valgt som sognerådsformand, og det var han helt indtil 1956. Ved samme møde blev der udpeget to medlemmer, som skulle sørge for anskaffelse af heste og vogne i tilfælde af mobilisering. Peter Thygesen var født i Tagkær i Tyrstrup sogn den 22. april 1882, men flyttede senere sammen med sine forældre til Stepping. Kun 12 år gammel blev Peter sendt ud at tjene som vogterdreng, men efter konfirmationen kom han i lære som murer i Hoptrup. Han var på Haslev Højskole 1904-1905, og i 1907 nedsatte han sig som selvstændig håndværksmester i Stepping. Da den første verdenskrig brød ud, blev han indkaldt til reservebataljonen i Flensborg, og efter et halvt år her fik han sygeorlov i 3 måneder. Den tid benyttede han til at gå over grænsen til Danmark, og

senere fulgte familien med. De boede på Svenstrup Mark ved Middelfart, og først i 1920 vendte de tilbage til Stepping.

Peter Thygesen var sognerådsformand i Stepping i 32 år og sad også en tid i amtsrådet. Han var en markant person, som ofte gav udtryk for sin uforbeholdne mening både i tale og skrift. Når der f.eks. var en sag, som kunne trække i langdrag, fordi ministeriet blandede sig og skulle have svar på utallige spørgsmål, så kunne Peter finde på at skrive med tydelige bogstaver nederst på skrivelsen til ministeriet: "PJAT". Peter Thygesen døde den 6. juni 1976 94 år gammel på plejehjemmet i Sjølund (nu Lærkebo), hvor han boede det sidste års tid.

I 1956 blev gårdejer Søren Peter Jessen, Kolstrup, sognerådsmand, og det var han frem

til kommunesammenlægningen i 1970. Peter Jessen var født i Thorning Sogn den 2. april 1901, men flyttede senere sammen med sine forældre til Højen ved Vejle. I 1928 købte han en gård i Kolstrup, og i 1935 blev han formand for det nye forsamlingshus i Stepping. Peter var også medstifter af Stepping Ungdomsforening "Samvirke" og sad i flere år i bestyrelsen. I 1954 blev han medlem af sognerådet og var altså dets formand 1956-1970. Han nåede også at være medlem af Christiansfeld Byråd, men døde allerede den 23. september 1970 kort tid efter kommunesammenlægningen. Peter Jessen var meget velldt og blev betegnet som en dygtig og særdeles omgængelig mand. Han satte sig godt ind i sagerne og kendte Stepping Sogn som ingen anden.

Billedet af Stepping Sogneråd fra 1925 er taget på Stepping Kro, hvor møderne blev holdt, indtil kommunekontoret i 1935 blev flyttet til det nye forsamlingshus. Fra venstre er det Morten Bendixen Møllerskov, Poul Jørgensen Fredsted, Peter Høffner, Jakob Petersen Tandrup, Peter Thygesen, Marius Petersen, Peter Nissen Frederiksen, Frantz August Christensen Beck og Johannes Petersen Brandorff.

Sognerådsformanden måtte de første år selv klare mange af de daglige forretninger på kommunkontoret, der lå i forsamlingshuset fra 1935, men o. 1940 blev der ansat en kæmner på deltid, en ekspeditionssekretær på amtstuen i Haderslev, Mathias Christian Sørensen, som blev knyttet til kommunen som kasserer frem til 1970. Han var født i Rødekro den 2. oktober 1907 og døde i Haderslev den 20. juni 2007 i en alder af næsten 100 år. Han var åndsfrisk til højt op i alderen.

Ved kommunevalget i 1962 blev den første kvinde valgt ind i sognerådet på en ren kvindeliste. Det var Anne-Sophie Madsen, der var lærer på Stepping Skole. Hun kunne være ret markant i sine synspunkter, som ofte blev fremført med en god portion humor. Anne-Sophie var valgt på en upolitisk liste, men politisk set

var hun uden tvivl socialdemokrat eller SF'er. Anne-Sophie døde den 19. april 2008 og var da medlem af Ældrerådet i Kolding Kommune.

Der kunne skrives meget om de enkelte medlemmer af sognerådet 1921-1970, men det bliver for meget her, blot vil jeg nævne muremester Peter Johannes Gøbel, som blev medlem af sognerådet i 1962 og også var medlem af Christiansfeld Byråd 1970-1990. Han var meget vellidt og evnede det gode samarbejde på tværs af de politiske partier. Også han havde stor en viden både om sognet og de kommunale forhold. Han var med, da Stepping Fællesskole blev bygget i 1959, og da skolen i 2009 kunne fejre sit 50 års jubilæum, holdt han en fremragende tale om skolens tilblivelse. Peter Johannes Gøbel døde den 3. november 2009.

Stepping Sogneråds sidste møde den 31. marts 1970. Fra venstre muremester Marius Thygesen, gårdejer Nis Jørgen Schmidt, gårdejer Søren Hansen, kommunekasserer Mathias Christian Sørensen, sognerådsformand Søren Peter Jessen, lærerinde Anne-Sophie Madsen, sognefoged og gårdejer Niels Thygesen, amtsvejmand Kristian Damgaard Andersen, muremester Peter Johannes Gøbel og gårdejer Anker Arpe Hansen.

Allerede i 1965 begyndte sognerådet at snakke om den forestående kommunesammenlægning, og i den anledning var der en større artikel om Stepping i Kolding Folkeblad den 3. juli 1965. Artiklen havde som overskrift: "Ingen sammenlægning uden en afstemning". Det var sognerådsformand Peter Jessens holdning, men der kom aldrig en afstemning. Stepping var fra begyndelsen ikke særlig begejstret for at blive lagt sammen med Christiansfeld og Tyrstrup i modsætning til Frørup, som i flere år før sammenlægningen havde haft samarbejde bl.a. på skoleområdet. Jeg vil blot her henvise til H.C. Jensens artikel om Christiansfelds nyere historie i Koldingbogen 2008 *Christiansfeld kommune – et grænsetilfælde*.

Ved kommunalreformen pr. 1. januar 2007 var Steppings befolkning delt i to grupper, en gruppe, som ville til Kolding, og en gruppe, som ville til Haderslev. Uenigheden mellem de to grupper satte gryden i kog i det lille lokalsamfund, og der blev af og til talt med store ord. "Vi er sønderjyder" lød det gang på gang i debatindlæg fra de repræsentanter, som rettede blikket mod syd, og den gamle grænse kom igen til at spille en afgørende rolle – sådan som det også var tilfældet i 1970. Til sidst måtte Thorkild Simonsen – tidligere indenrigsminister og borgmester i Århus – hidkaldes og rede trådene ud ikke bare i Stepping, men i hele kommunen. Det endte med en vejledende folkeafstemning, som viste, at 61 % af kommunens befolkning gerne ville nordpå med Kolding som omdrejningspunkt og lokomotiv og resten ville til Haderslev. Det gav ingen ro, og derfor foreslog Folketingets Kommunaludvalg med Poul Nødgaard i spidsen endnu en folkeaf-

stemning i de sydlige sogne hver for sig. I Stepping viste denne afstemning, at omkring 60 % af befolkningen ville nordpå, og det må siges, at det var klar tale. Det var især de unge, som rettede blikket mod nord, hvori- mod de ældre havde bidt sig fast i den gamle grænse og derfor rettede blikket mod syd.

Desværre var der et spinkelt flertal på 3 stemmer i nabosognet Hjerndrup, som ville til Haderslev. Det var ikke så heldigt og kunne få alvorlige konsekvenser både for Trekløverhallen og Stepping Skole, hvis skoledistrikt også omfattede Hjerndrup. Stepping Skole er blevet nedlagt i 2011 og erstattet af en fri-skole, og Trekløverhallen har fået en saltvandsindsprøjtning både fra Lokale- og Anlægsfonden og Kolding Kommune, og det har kun været berettiget, for hallen har uvurderlig betydning for foreningslivet i Stepping, Frørup og Hjerndrup.

KILDER

Glimt af Stepping og Frørup sognes historie – samlet af Johannes Tast, Stepping 1982.

Kim Furdal: Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner, 1999.

Stepping Sognekommunes forhandlingsprotokol.

H.C. Jensen: Christiansfelds historie siden 1970 i Koldingbogen 2008.

Dagbladet Dannevirke.

Dagbladet Jyske Tidende.

Dertil kommer en hel række historiske og kirkehistoriske artikler, hvor Stepping er omtalt, og nævnes må også pastor Herman Wilhelm Doses mange indberetninger til synoden i Haderslev, som giver et nuanceret billede af det kirkelige og verdslige liv i sognet i hans tid som præst fra 1882-1920.

Fotografiet af Stepping Sogneråd fra 1925 er stillet til rådighed af Christiansfeld Lokalhistoriske Arkiv, og billedet af sognerådet den 31. marts 1970 er hentet fra forhandlingsprotokollen.

KOLDING BORGERVÆBNING 1801-1808

AF STEFFEN RIIS

Søndag den 26. juni 1803 var en stor dag for overkommandør, kancelliråd, borgmester, by- og herredsfoged i Kolding Hans Diechmann (1756-1808).

Byens borgerværns 1. afdeling skulle have overdraget deres nye fane, også kaldet en standard. Den gamle fra 1760 trængte til udskiftning, og Diechmann havde besluttet, at det skulle være hans gave til korpset. Han havde gennem købmand Christian Jessen i Kolding fået fremskaffet 9½ alen karmoisin taft, og med hjælp af byens skrædder Gabriel Walther og maler Chresten Dyring fået fremstillet netop den fane, som han mente kunne være en værdig afløser til det gamle og nu nedslidte eksemplar. Motiverne blev malet direkte på begge sider af silkestoffet.

I dagene forud var byens indbyggere fra opslag ved Rådhuset og via byens trommeslager og opråber Johan Edwaldt blevet gjort bekendt med den forestående begivenhed. Da borgervæbningens 4 afdelinger involverede en væsentlig del af byens mænd under 60 år – 270 mand var optaget i korpset, og alle havde pligt til at deltage – måtte det blive en begivenhed med ”alle mand af huse”.

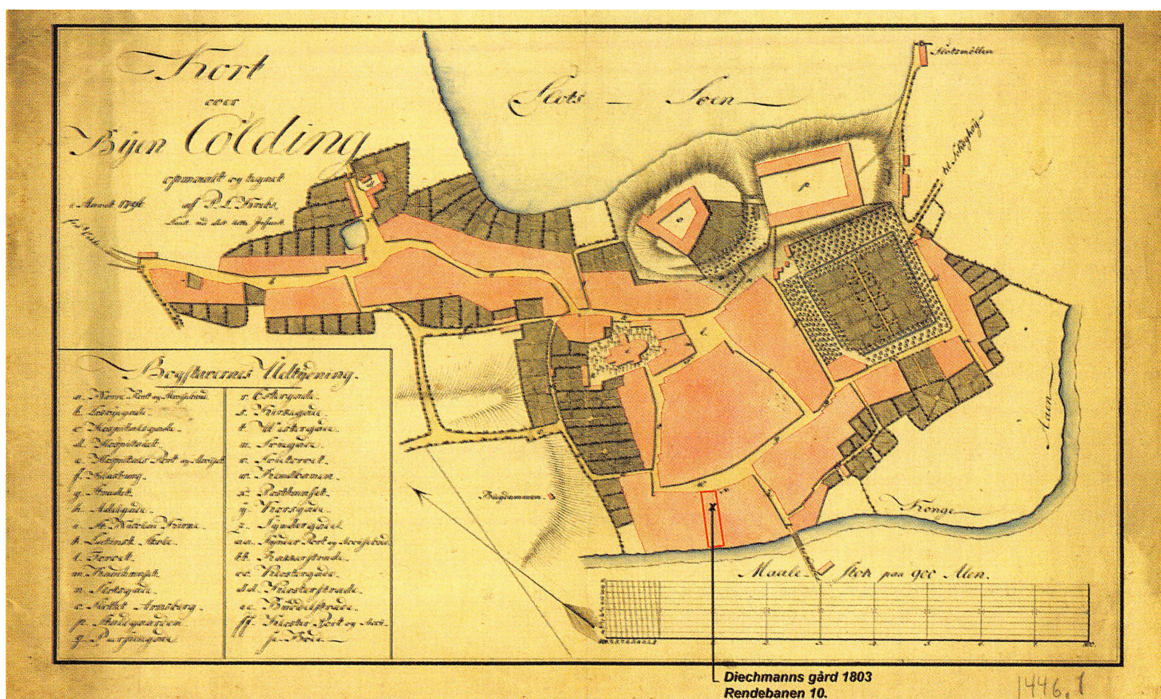
Diechmann havde udfærdiget et længere brev til sin adjudant, løjtnant, købmand Jacob Aagaard, hvori de væsentligste detaljer var nedfældet: *Begivenheden finder sted foran min Bolig paa Rendebanen, hele Borgervæbningens skal være opstillet Kl. 15.30, og saaledes, at*

1. Afdeling staar forrest og midtfor min Bolig, bagved opstiller de øvrige i bueformede Rækker.

Det forventes at alle har rene Uniformer, Trøjer og Kjoler korrekt knuppet, alle bærer deres hvide Halsklud, og deres Udrustning skal være velpudset. Saa snart Fanens Indvielse er tilendebragt, marcherer hele Borgervæbningen, det ridende Korps undtagen, ud på Exercerpladsen,

Fanen, Diechmann skænkede til Kolding Borgervæbning, bærer i dag tydeligt præg af de 208 års eksistens. Bagsiden er nu dækket af et påklæbet rødt stof, der desværre skjuler en evt. illustration. Denne har sikkert indeholdt kongens (Christian 7.s) monogram. Museet på Koldinghus.

Diechmanns ejendom (Rendebanen 10) i 1803. Dertil en stor anlagt have, der slutter med et større lysthus helt nede ved Kolding Å. Under det tyske angreb på byen i april 1849 (3-års krigen) bliver kvarteret kraftigt bombarderet, og husene nr. 6, 8, 10, 12 og 14 brænder ned til grunden.

hvor hvert Korps viser deres indøvede Færdigheder. Tilslut marcheres samlet ind til Byens Torv.

I "Ribe Stifts Adresse=Avis" under Kolding beskrives begivenheden således: I Gaar blev Borgervæbningens nye, af dens Kommandeur Cancellieraad Diechmann forærede, Fahne indviet. Denne Højtidelighed udmærkede sig fra flere Sider, men især ved en skjøn, med mandig Veltalenhed fremført Tale af Kommandøren, hvornæst med rørende Andagt, Salmen N° 447 i den evangelisk kristelige Psalmebog blev afsjungen (O Gud! vor Tillid og vor Styrke). Efter et højtideligt: Længe leve Kongen! Længe leve Kronprindsen! hørtes og et hjerteligt: Leve vor Kom-

mandør! Med nogle heldige Evolutioner sluttedes Dagen med dette Aars flittige og veludførte Vaabenøvelser.

Det blev en god dag for borgmesteren og borgerværnet, og byen kunne også være tilfreds med dette borgerlige korps, man på så få år havde fået organiseret med rimelige våben og flotte uniformer. Men vejen hertil havde ikke været uden problemer.

KOLDING BORGERVÆBNING

Efter Englands angreb den 2. april 1801 ved slaget på Reden bliver det for alvor klart for

den danske regering og den enevældige konge, at landet ikke længere kan vide sig sikker mod udefra kommende fjendtlige styrker. En forordning er allerede fremsendt i maj 1801 med omgående krav til først og fremmest kystnære byer om oprettelse af borgervæbninger, der delvis kunne indgå i det nationale forsvar.

Væbningerne skulle i købstæderne bestå af mindst to afdelinger. 1. afdeling skulle udgøres af de borgere i byen, der havde næringsbrev, dvs. købmænd, håndværkere, værtshusholdere og andre selvstændige erhverv. 2. afdeling af karle og svende uden selvstændigt borgerskab. 1. afdeling havde ud over pligt til at forsvare byen også ansvar for at opretholde ro og orden. 2. afdeling skulle i tilfælde af fjendtlig trussel fungere som egentlige kampsoldater og gå fjenden i møde.

Da denne forordning i 1801 blev udsendt til de danske købstæder, var Kolding by nok ikke den, der stod dårligst rustet til at sætte opgaven i værk. Man havde allerede et borgerværn, hvis oprindelsesdato er uklar, men op gennem 1700-tallet havde man haft det krav til personer, der ønskede borgerskab, at de – udover at fremvise et dueligt mesterbrev, aflægge borgerskabsed samt betale et gebyr til byens kasser – også skulle anskaffe en uniform og helst en eller anden form for våben og derefter indtræde i det herværende borgerkorps. Det fremgår ikke af protokollerne, hvilket udseende denne uniform havde, men det har sikkert været en mere eller mindre broget skare, for i flere tilfælde nævner de nyudnævnte borgere, at de har medbragt uniform fra deres tidligere opholdssted, og det blev accepteret.

Udover dette fodfolkskorps havde man

også et mindre ridende korps på 17 mand. Det var et frivilligt korps, oprettet 1790 i anledning af kronprins Frederik (senere Frederik 6.) og prinsesse Marie Sophie Frederikkes bryllup på Gottorp Slot i Slesvig den 31. juli 1790. Lige netop dette korps havde fra starten fået ensartede flotte blå uniformer og gule pantaloner (stramtsiddende lærredsbukser). I realiteten fungerede de som et rent paradekorps. Det er omtalt i min artikel i Koldingbogen 2010. Det krævede lidt penge på kistebunden at blive optaget i dette korps, da udgift til hest, seletøj, uniform og våben helt var for egen regning.

Det var som omtalt centraladministrationen i København, dvs. Danske Kancelli, der tog initiativ til borgerværn i hele landet. Adam Ludvig Moltke (1743-1810) i Aalborg udnævntes til kommanderende general i Jylland, og under ham stod amtmændene. I Vejle Amt var det Carl Frederik von Hellfried (1739-1810), der således fik borgervæbningerne i Vejle, Fredericia og Kolding som sit ansvarsområde.

Hellfried, der i 1796 var blevet udnævnt til amtmænd i Vejle, er her i 1801 en venlig, ældre, men sygdomsplaget person. Han vælger at udnævne den i Kolding boende løjtnant og toldinspektør Peder Malling (1760-1824) til overkommandør for Kolding Borgervæbning med disse ord: *Deres Velbyrdigheds bekiendte Nidkiærhed og Iver for den offentlige Tarv og i Hans Majestæts Tieneste, giver mig den fulde Tillid til, at De, i denne væsentlige Begivenhed af Lande- og Borgerværns kraftfulde Dannelse, vil under Kolding Kiøbstad udvise al den Understøttelse, som Deres Stilling tillader.*

Med en sådan opfordring er det vist ikke overraskende, at Peder Malling med en vis

optimisme påtager sig jobbet. Det fremgår i øvrigt tydeligt i den omfattende brevveksling mellem Hellfried og Malling, der ses i de følgende måneder, at deres samarbejde fungerer fortrinligt om de mange og for dem begge uvante opgaver, der skal løses.

SKARPSKYTTEKORPS

Som udgangspunkt havde man altså den oprindelige borgervæbning, en fodfolksafdeling bestående grundlæggende af de bysbørn, der havde borgerskab i Kolding. Den blev nu til 1. afdeling. Meget hurtigt i starten af 1801 fik man også etableret 2. afdeling, der bestod af de mandlige indbyggere i Kolding, der ikke havde borgerbrev – det var borgersønnerne, svende, tjenestekarle og andre tyende i byen. Bystyret havde det held ved udvælgelsen af disse, at man netop pr. 1. februar 1801 havde foretaget den lovbestemte folketælling, så man vidste ganske præcist, hvem man havde til rådighed. Således kunne Kolding i løbet af få måneder i starten af 1801 bryste sig med et borgerligt folkeværn på 250 mand samt et mindre, men meget præsentabelt ridende korps.

Men det er tilsyneladende ikke nok for Peder Mallings ambitioner. Han henvender sig til amtmand Hellfried med det forslag, at man, ganske vist ud af det oprindelige mandskab, danner en specialafdeling, et skarpskyttekorps. Det skal bestå af 30 unge, kraftfulde personer, der skal være i god fysisk form og uden nogen form for fysiske skavanker. Han tilføjer, at selvom intet endnu er vedtaget, har 11 unge mænd allerede meldt sig og endda villige til selv at bekoste uniformen, der i første omgang skulle bestå i en grøn trøje og

et par grå bukser. Hellfried godkender straks ideen. Et halvt år senere har korpset skiftet navn fra Skarpskyttekorpset til Jægerkorpset. Nu har Kolding så her i begyndelsen af juni 1801 fået etableret en borgerværnsstyrke på 270 mand fordelt på tre afdelinger samt et ridende korps på 17 mand. Men man mangler noget væsentligt nemlig uniformer og våben.

VÅBEN OG EKSERCITS

Skydevåben er et problem. 1. afdeling kan fremvise 30 flintlåsgeværer, men kun 4 eksemplarer kan rent faktisk skyde, resten er mere eller mindre defekte. Det bliver en opgave for klejnsmed Lars Knudsen at gøre dem brugelige. Efter hans senere regning på arbejdet ses, at han måtte udrense geværløb, fæstne dem ordentligt med nye metalbånd, reparere låsemekanismer, indsætte nye hanefjedre samt fremstille rigtig mange nye ladestokke m.m. I øvrigt kan man efterfølgende konstatere, at arbejdet som bøsse-mager vist ikke kunne henregnes til Lars Knudsens spidskompetencer – som man vist ville sige i dag. Synsmændene, der skal godkende arbejdet, finder en del fejl, der bør rettes, men Lars Knudsen nægter at gøre arbejdet om, så han må acceptere, at hans regning kun bliver delvis betalt, og det er sidste gang, han optræder i rollen som våbensmed.

Selv om resultatet alligevel blev, at 1. afdeling havde fået lidt flere funktionsdygtige geværer, var det mere for et syns skyld, for deres fornemste pligt var ikke at gå i krig mod en evt. fjende, men snarere at sørge for ro og orden i byen, og hertil var sjældent brug for skarpe skud fra et gevær.

For 2. afdeling var situationen den, at de

slet ingen våben havde, men det var der heldigvis råd for. Danske Kancelli sendte den 21. april 1801 en våbenladning bestående af 70 flintlåsgeværer med bajonetter og en del krudt og kugler fra et arsenal i København med skipper Lars Pedersen til Kolding. Våbnene blev overgivet til Diechmann, der har ansvaret for deres opbevaring på Rådhuset, når de ikke anvendes i forbindelse med borgerværnets eksercits. Det var våben, som byen selv skulle betale med løbende afdrag til staten. Amtmand Hellfried vidste i øvrigt, at det var brugte geværer fra Slesvigske Rytterregiment, som han selv i 1793 havde sendt til København – det kunne han se på de indgraverede numre – og som han tilføjede ”at det er ham bekendt gode Geværer”.

Det var et krav fra Kancelliet, at der på Rådhuset blev stillet tre adskilte rum til rådighed for borgervæbningens munderinger. Et til hver afdeling, så våben og udrustning ikke blev sammenblandet, og våbnene måtte kun udleveres efter ordre fra Malling. Det ridende korps ejede selv al deres udrustning og kunne derfor have det hjemme privat. Nu havde man på Rådhuset ikke 3 ledige rum, så man inddrog 3 fangeceller til formålet. Snedkermester Becher indrettede rummene med hylder og knager til uniformer, støvler, bandolerer og patrontasker samt stativer til skydevåben og så forsvarlig lås på døren.

Det var alligevel et problem, da amtmand Hellfried pludselig meddelte, at general Adam Moltke 7 dage senere, den 29. april 1801, ville ankomme til Kolding for mønstring af Kolding Borgerværn. Da der stadig manglede våben, fik amtmanden sat i værk, at adjudant Richardt fra Vejle Borgerværn kom til Kolding med 30 geværer til skarpskyttekorpset –

Adam Ludvig Moltke (1743-1810) var i 1801 af kongen udnævnt til kommanderende general i Jylland. I februar 1807 blev han tildelt elefantordenen, men måtte grundet svigtende helbred søge sin afsked i marts 1808. Hans farbror var den store statsmand Adam Gottlob Moltke (1710-1792). Det kongelige Bibliotek.

naturligvis kun til låns for en kort tid. Endvidere lånte man fra arsenalet i Fredericia 16 karabiner (en kortere udgave af fodfolksgeværet) til det ridende korps.

Nu var våbnene nogenlunde på plads, men folk skulle jo også kunne bruge dem. Toldkontrollør Bæske var blevet ansat som eksercermester, og han havde lagt fløjlshandskerne langt væk. Der var intens træning lørdag aften fra 7 til 9 og igen søndag morgen fra 5 til 9 og atter om eftermiddagen fra 2 til 6. Senere kom der også eksercitsøvelser onsdag og torsdag aften. Ikke noget at sige til, at der kom en del ansøgninger om fritagelse for disse øvelsestimer.

Bager Ole Jensen skriver, at han får rystelser over hele kroppen, bliver svimmel i hovedet af alle de drejninger i eksercitsen, og benene vil heller ikke følge trop. Han er også 66 år gammel, så selv den ret hårde kaptajn J. Wissing kan godt se det rimelige i, at bageren slipper. Det samme sker for den 60-årige sva-ge skomager Jens Stephensen, der ydermere kan fremføre, at han på grund af fattigdom ikke både kan deltage i de mange våbenøvelser og så leve af sit arbejde. Rebslager Niels Ditlefsen har fået hovedpine dag og nat, og hænderne ryster – han kan bare ikke klare det mere. Men her mener Wissing ikke, der skal gives fritagelse, som han udtaler: *Hvis Rebslager Ditlefsen kan gå fri, er der rigtig mange andre, der også bør slippe.* Men både Malling og Hellfried er enige om, at skomageren skal slippe, og sådan bliver det så.

Som omtalt var generalens mønstring af borgervæbningen annonceret til den 29. april 1801. Uniformer havde man endnu ikke fået rigtig styr på, så det måtte vente. Men en mønstring samt parade- og militæreksercits virker bare ikke, hvis militærmusikken mangler. Da musikafdelingen endnu ikke er var på plads, må man leje 2 hoboister, 2 pibere samt 2 tambourer fra Fredericia, så den kommanderende general for Nørrejylland Adam Ludvig Moltke kan få det bedst mulige indtryk af Kolding Borgervæbnings evner og slagkraft. Af de mange brevvekslinger, der op til tidspunktet er mellem Malling og Hellfried, kan man tydelig fornemme deres nervøsitet. Aftenen før sender Hellfried med rytterpost dette brev til Kolding:

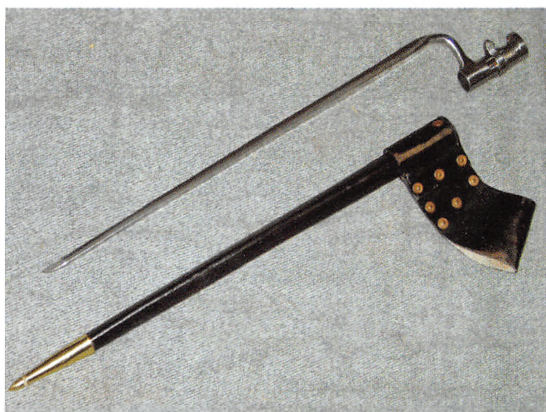
Borgerværnets Mynstring begynder i Colding Morgen Eftermiddag Klokken 4, ieg udbeder derfor Deres Velbyrdighed ville have alle Afdeeling

ordnet til den Tid paa Mynsterpladsen, hvor jeg vil haabe under Deres Nidkiære Anførsel at erholde sammes Biefald af den Commanderende General, som her i Weile. De behager ligeledes at foranstalte Ordonantser afsendte til Mynsterher-nerne, ved Ankomsten til Colding.

Det er altså gået godt i Vejle om tirsdagen, og det gør det bestemt også dagen efter i Kolding, alt klapper, som man håbede, og Moltke skriver kort efter, at han har været meget glad og stolt over at se den begejstring og ildhu, som mandskabet havde vist under mønstringen og eksercitsen. Han har meddelt dette til Kongen, og denne har derefter besluttet at: *Overkommandør Peder Malling, skal have Tilladelse til at bære Armeens Feld Tegn til Hæder for dette Værn og til Bevis på allerhøjest sammes Tilfredshed med Deres hidtil anvendte Iver på dette Værns begyndte Øvelser.* Felttegnet er her en portepé, en sabelkvast, i guld og grøn silketråd.

Man må håbe, at alle var tilfredse med resultatet, for der kommer en regning fra eksercermesteren og de udlånte musikere fra Fredericia på 35 Rigsdaler (Rdl.) 5 Mark (Mk.). Skal man skønsomt gøre det op i nutidige kroner, svarer det til ca. 9.000 kr. Regningen, der er specificeret, viser, at honoraret alene til eksercermester Bæske udgør de godt 6.000 kr. Måske er det forståeligt, at de eligerede borgere (6 valgte borgere, der rådgav magistraten i økonomiske spørgsmål) ønskede ham afskediget. Sagen nåede helt op til overgeneral Moltke, men denne afslår på det bestemteste at reducere i eksercerøvelserne, så han mente, at Bæske indtil videre burde blive på posten.

De eligerede borgere protesterede også mod udgifterne til blykugler, sadelmagerarbejde

Fremstillingen af bajonetskeder var en af de opgaver, som sadelmagemester Lund havde fået i licitation i 1801. Han skulle for en samlet pris af 21 Rdl. 3 Mk. 4 Sk. fremstille 44 bajonetskeder, 44 geværremme samt 44 pandhætter. I prisen var inkluderet materialer og udgifter til gjørtlerarbejdet med de forstærkede metalspidser på bajonetskederne.

(bajonetskeder, geværremme, patrontasker, bandolerer, pandhætter og gehæng), men deres protester blev affærdiget af magistraten.

Der afholdtes detaljerede licitationer for det hele. Der indkaldtes til licitationsforretning på Rådhuset den 20. maj. Det foregik på den måde, at de der havde interesse i at få arbejdet (benævntes liebhaverne) mødte op og gav deres bud på arbejdet. Den lavest bydende fik arbejdet, til gengæld skulle de to næstlaveste optræde som synsmænd efter arbejdets fuldførelse.

EPAULETTER OG UNIFORMER

I foråret 1802 kommer der en bekendtgørelse fra Det danske Kancelli, hvori der gives tilladelse

til officerer i borgervæbninger over hele landet til at bære epauletter på deres uniformer. Det er en stor anerkendelse til disse officerer. Epauletter var hidindtil kun beskåret officerer i de egentlige militære afdelinger at bære, nu kunne disse borgerlige officerer med ét føle sig som en del af det nationale forsvar, og det var ikke ubetydeligt i en tid, hvor patriotismen var for opadgående i Danmark.

Epauletten var i sin oprindelse tænkt som en beskyttelse, der skulle gøre det mindre generende for soldaten at bære det ret tunge våben, som musketten trods alt var, og derfor var den udformet som en pude på højre skulder. Marskallen af Belle-Isle, Charles Louis Auguste Fouquet (1684-1761) fandt dog i 1759 på, at epauletter nu skulle bruges på begge skuldre som en gradsbetegnelse for officerer.

De blev nu fremstillet som brede bånd eller tresser af uld, fløjl, silke eller sølv/guld tråde evt. omgivet af en halvmåne af metal, undertiden med frynser og forskellige knapper og stjerner, der ved forskel i form og størrelse angav officerens rang.

Kommandør Malling erklærede for det samlede borgerkorps, at han agtede at anskaffe sig og bære disse officielle gradstegn, men kun på betingelse af, at alle øvrige officerer i borgervæbningen gjorde ligeså. Det var nu ikke noget, han havde fundet på, for i forordningen var det udtrykkeligt bestemt, at enten anlagde alle officerer eller ingen i et korps epauletter. Tilslutningen var 100%, og Malling kunne 20. maj meddele amtmand Hellfried beslutningen, og han ville personligt anlægge: *2^e Epauletter af Guldtraade med Majors Destignions Tegn.*

Nu havde man så fået orden på våbnene,

mundering og gradstegn for officerer, men et problem, der endnu ikke var løst, var uniformeringen af hele borgerværnet. Der var en mening om, at fodfolket skulle have grønne trøjer og hvide benklæder, men et egentlig krav var endnu ikke fremlagt, så det var stadig en lidt broget flok, der stillede op på eksercerdagene. Men da Malling i 1802 fik meddelelse om, at kronprinsen i slutningen af maj ville komme til Kolding for at mønstre byens nye borgerværn, fik det byens borgerskab til på opfordring af prokurator Tønnes Just Jung-hans at yde et frivilligt bidrag til uniformer for 2. afdeling. Uniformerne skulle være byens ejendom og opbevares på rådhuset. Der blev i hast fremstillet farvelagte uniformstegninger, som sendtes til godkendelse hos amtmand Hellfried, som kun ændrede nogle få detaljer, men ellers godkendtes udkastene, og uniformerne blev færdige til kronprinsens besøg. Man fik også maler Dyring til i Borger-væbningens protokol at indtegne og farvelægge de forskellige uniformer. Disse tegninger henviser Diechmann senere til, når der skal fremstilles nye uniformer. I øvrigt får han fremstillet ekstra sæt heraf og sender dem bl.a. som gave til Moltke i Aalborg i 1803.

Uniformerne kom til at se således ud:

1. Afdelings officer: Grøn kjole med gule kanter, krave og ærmeopslag sort med gule kanter, gule knapper, gule bukser og skjorte, hvid halsklud, sorte korte støvler, sort trekantet hat, sort kokarde med hvid fjer.

1. Afdelings menig: Grøn kjole med gule kanter, krave og ærmeopslag sort med gule kanter, gule knapper, hvide lærredsbukser med benknapper, lange sorte støvler, hvid halsklud, rund hat med grøn fjer, kokarde røde og gule ringe.

2. Afdelings officer: Samme uniform som 1. afdeling, hattens fjer hvid med rød top og kokarde grønne og røde ringe.

2. Afdelings menig: Grøn kort trøje med gule kanter, sort krave og ærmeopslag, gule knapper, hvid halsklud, hvide lærredsbukser med benknapper, korte sorte støvler, rund sort hat med grøn fjer med rød top, kokarde grønne og røde ringe.

Jægerkorpsets officer: Grøn kort trøje, krave og ærmeopslag sort, gule knapper, hvid skjorte, grå lærredsbukser, korte støvler, sort rund hat med hvid fjer og sort kokarde.

Jægerkorpsets menig: Grøn kort trøje, krave og ærmeopslag sort, gule knapper, hvid halsklud, grå lærredsbukser, korte støvler, sort rund hat med grøn fjer og kokarde med sorte og grønne ringe.

Ridende korps, officer: Blå kjole med hvidt for over hvid skjorte, sort halsklud, rød krave og ærmeopslag, hvide kanter og sølvfarvede metalknapper, gule bukser og halvlange støvler med sporer. Trekantet hat med hvid fjer og sort rund kokarde.

Ridende korps, menig: Afviger kun fra korpsets officer ved kokarden, der for den menige er rund med gule og røde ringe.

DIECHMANN BLIVER OVERKOMMANDØR

Major Malling når lige at se sit borgerværn optræde i deres nye uniformer, inden han fra-træder til fordel for et nyt embede som told-inspektør i Langenfelde sydvest for Kiel.

Hellfried er ikke i tvivl, det må være Diechmann, der skal være den nye overkommandør for borgerværnet. Denne takker for tilliden og ønsker blot, at han må udnævne

Mandskabets fordeling og uniformer 1803:

1. afd. menig
(58 menige)

2. afd. menig
(61 menige)

Jæger menig
(50 menige)

1. afd. officer
(10 officerer)

Jæger officer
(8 officerer)

Rytter/officer til hest (5 officerer)

Rytter/menig til hest (12 menige)

Overkommandøruniform 1803. Denne uniform var designet til Diechmann. Det fremgår ikke af de tidligste beskrivelser i borgervæbningens materiale, om den første kommandør Peder Malling havde en lignende uniform, men noget kunne tyde på, at han brugte sin embeds uniform fra toldvæsenet dog tilføjet et par majorsepauletter på skuldrene.

prokurator Johannes Nellemann til sin adjutant og skomager Christen Langen til eksercermester. Det bliver godkendt, men kort efter trækker Nellemann sig, da han foretrækker posten som kaptajn ved 2. afdeling. Han

foreslår selv købmand Jacob Aagaard til adjutantstillingen, også det bliver godkendt. Aagaard får en uniform som officerer i 1. afdeling, men med den ændring, at hattens fjer er rød.

Den 3. august 1802 sker den officielle udnævnelse af Diechmann som overkommandør, og blandt meget andet giver det ham ret til at bære den fine uniform, som titlen indebærer.

Kommandøruniformen var høj rød livkjole med gult foer, krave og opslag i sort fløjl, kjolen med overslag, gule metalknapper, skjorten hvid, bukserne gule, sorte halvtøvler med sporer. Trekantet hat med guld og grøn silkesnor om pulden og duske ved enderne samt guldspænde over sort kokarde med hvid fjer. Majorsepauletter.

Diechmann får hurtig brug for at vise sin nye uniform frem, for allerede 3 dage efter hans udnævnelse kommer general Moltke til Kolding for mønstring.

Der går ikke lang tid, før man i borgervæbningen mærker, at en ny leder er trådt til. Han vil have strammet godt og grundigt op på de enkeltes engagement og forpligtelser for korpset. Eksercitsen skal fylde mere. Det skal ikke være muligt blot at betale sig fra udeblivelser. Han får indført, at alle ubegrundede udeblivelser medfører, at personen stilles for en krigsret. Chefen for de enkelte korps skal hver uge sende indberetning til Diechmann om udeblivelser eller forsømmelser uden forud tilladelse, og derefter blive alle sat for en krigsret, der kan resultere i bøde eller fængselsstraf.

Denne stramme praksis får flere til at søge om fritagelse for tjenesten, i sjældne tilfælde slipper de helt, men så har de også måttet be-

tale fra 5 til 25 Rdl. til borgervæbnings kasse. Diechmann har også fået oprettet et såkaldt invalidekorps, hvori ældre eller lidt svagelige personer bliver optaget. Her er de fri for eksercits og våbenøvelser, men skal i stedet være brandvagt eller anden type vagt ved større begivenheder i byen. Invalidekorpsset udgør i 1803 49 personer i alder fra 42-76 år.

Da Diechmann i 14 dage skal på en rejse til København, bliver det kaptajn Jessen og adjutant Aagaard, der skal repræsentere borgerværnet. Diechmann gør dem inden sin afrejse opmærksom på, at de i hele perioden skal holde sig standsmæssigt klædt i deres respektive officersuniformer. Uniformen er en hædersdragt, som man skal være stolt af at bære. Han gør for en sikkerheds skyld opmærksom på, at ingen officer tager hatten af under tjenesten, men alene holder den venstre hånd på samme.

Borgervæbningen som helhed er uden tvivl til stor glæde for byens borgere, og der er heller ikke problemer med at få de lidt mere velhavende borgere til at betale, når nye uniformer eller fælles mundering skal anskaffes. Et enkelt tilfælde skal lige nævnes. I sommeren 1803 får Diechmann følgende brev:

*Højædle Velbyrdige
Herr Kancellieraad Diechmann*

"Den Overbeviisning, at et par Feltkanoner eller saakaldte Amysætter ville med Nytte bruges af denne Byes, i saa mange Henseender fordelagtigen og udmærkede Borgervæbning, bestemmer mig til herved at have den Ære, at tilstille D E R E S Højædle Velbyrdighed vedlagde, ringe men velmente Bidrag af 2 Rdl. til denne Idees Udførelse, dersom den finder Bifald. Jeg tager

mig endnu den Frihed at tilføje, at jeg med sand Fornøjelse, saa længe jeg opholder mig her i Byen, aarligten bidrager 1 Rdl. til Anskaffelse af den ved Øvelserne fornødne Ammunition, og, at jeg af Hjertet ønsker at kunne have tilbuden noget Anseeligere".

Kolding den 9. Juli 1803.

*Ærbødigst fra
Gessner.*

Inde i brevet lå der stadig 2 sammenfoldede 1 Rigsdalersedler, så trods den gode vilje var indsamlingen åbenbart ikke blevet sat i gang af Diechmann.

Den glade giver er litterat Frederik Christian Gessner (1771-1807). Han var leder af en søndagsskole, der blev holdt på Rådhuset. Eleverne var den konfirmerede ungdom af håndværkerstanden, der her blev undervist i fag som retskrivning, kalligrafi, frihåndstegning, bygningstegning, geometri og regning. Undervisningen var gratis for eleverne. Byens kæmnerkasse hjalp til med 40 Rdl. om året. På et tidspunkt havde skolen omkring 100 elever. Det var i virkeligheden det første forsøg på en teknisk skole i Kolding. Den lukkede af økonomiske grunde ved Gessners død i 1807.

Diechmanns renommé som en dygtig og effektiv kommandør ses tydeligt af brevene fra både general Moltke og amtmand Hellfried, hvori begge påpeger hans iver og gennemarbejdede løsninger til Kolding Borgervæbnings bedste. Da der kommer besked om, at kronprinsen vil aflægge byen et besøg 4. juni 1803, giver han da også fornyede opfordringer til at få våbenøvelser i ekstra omdrejninger og ordre om, at al udrustning bliver gået nøje efter, uniformerne gennemgået, at

ikke én knap mangler eller én epaulet sidder forkert og alle hattefjer er som nye osv.

Noget kunne tyde på at kronprinsen denne gang overnatter hos Diechmann i dennes gård på Rendebanen, for det ridende korps skal gøre honnør – netop på Rendebanen.

Førstkommende Løverdags den 4. denne Måned om Morgenen kl. 7½, paraderer første Afdeling for Hans kongelige Højhed Arveprinsen til hvilken tid Korpsset indfinder sig på Rendebanen, hvilket behageligt tilkendegives for Stadskaptajnen. Ligeledes tilkendegives Hr. Ritmester Wulfsberg, at det ridende Korps viser den sædvanlige Honnør ved denne Lejlighed.

I juli måned kan Moltke med begejstring skrive til Diechmann, at han har fået orientering om, at kronprinsen har fundet så nådigst Velbehag i den Deres patriotiske Nidkjærlighed, hvormed De forestår Borger bevæbningen af Kolding By og det er derfor blevet bestemt, at han skal tildeles ærestegnet af armeens portepé.

Midt på året 1803 anmoder amtmand Hellfried af helbredsmæssige årsager, at måtte gå på pension. Hans efterfølger bliver Johan Henrik Selmer (1756-1831).

Det skal snart vise sig, at Selmer ikke er helt så medløbende som forgængeren, hvad angår Diechmanns mange selvbestaltede afgørelser.

Amtmand Selmer lægger straks ud med den af kongen bestemte ordning om en udligning af de udgifter, købstæderne i amtet har haft vedr. bevæbningen af deres respektive 2. afdelinger. Det viser sig her, at Kolding er en del skyldig til Vejle. For at minimere dette beløb forsøger Diechmann at få bragt et beløb til en tambourtromme ind i regnskabet, men Selmer undrer sig og påtaler det for

Tambourtrommen er 40 cm høj, med messingkedel, hvori det danske våbenskjold fra før 1814 (indeholder den norske løve) er drevet med et fremtrædende relief. Rammerne omkring trommeskindet er af træ (rødmalet) og fast monteret med snoretræk. Museet på Koldinghus.

Diechmann, der ser sig afsløret og må trække i land.

HISTORIEN OM TROMMEN

Ved et besøg af kronprinsen ville man gerne give opvisningen lidt ekstra kulør og havde i den anledning lånt en tambourtromme af Fredericia Borgervæbning. I Kolding havde man købt en lignende nogle måneder forinden til 2. afdelings tambour. Et stykke tid efter kronprinsens besøg leverede man så trommen tilbage.

Da kaptajn Mathiesen i Fredericia så sin tromme, nægtede han at modtage den, da den ganske enkelt var så beskadiget, at den næppe kunne repareres. Han klagede naturligvis til Diechmann og forlangte en ny tromme eller penge dertil, men denne havde forhørt sig hos chefen for 2. afdeling, Nellemann, om han kendte noget til, at omtalte tromme skulle være blevet beskadiget, inden den blev sendt tilbage til Fredericia. Dette blev på det bestemteste benægtet af Nellemann. Diechmann førte nu sag mod Mathiesen for at få denne dømt til at modtage trommen og kvittere herfor.

Det var en rigtig dårlig sag, han her forsøgte at føre igennem, for Mathiesen kunne jo med god ret hævde, at Kolding havde modtaget trommen uden kommentar om evt. skade tidligere, og da det nu var tydeligt for enhver, at den var endda meget skadet, måtte ansvaret ligge hos den, der sidst havde haft den i brug, nemlig borgervæbningen i Kolding. Naturligvis kunne skaden være sket under transporten, men det kunne aldrig blive Fredericias ansvar. Mathiesen havde allerede bestilt en ny tromme i København, og den regning måtte Kolding betale plus omkostningerne ved retten i Fredericia, da man naturligvis tabte sagen.

Nu er det så, at Diechmann forsøger at få beløbet ind i det regnskab, som skal udlignes med de andre købstæder, men her er det, at Selmer ser, at der tidligere har været en tromme med i et regnskab fra Kolding, så det går ikke igen, der kan kun bevilges én tromme til hvert korps.

På andre områder, og her især angående krigsretterne, er de helt af samme mening. Da de eligerede borgere i 1805 atter er ude med

sparekniven og vil fratage stadstambour Johan Edwaldt den betaling på 1 Rdl., han er vant til at få for hver gang, han deltager i borgervæbningens arrangementer, klager denne sin nød til amtmanden. De eligerede borgere mener nemlig, at da det er Johan Edwaldts borgerpligt at deltage, og på lige vilkår med de andre i korpset, er det uden betaling. Stadstambouren mener derimod, at det er hans levebrød, man her forsøger at fratage ham. Selmer og ligeså Diechmann finder, at ifølge en resolution af 1792 har Johan Edwaldt ret, og kærmerkassen må fortsat betale hans løn, også når han arbejder for borgervæbningen.

BORGERVÆBNINGEN EFTER DIECHMANN

Natten mellem 6. og 7. december 1808 dør Diechmann 52 år gammel. Kolding Borger-

A V E R T I S S E M E N T S

Med et rørt og erkjendeligt Hjerter bevidner jeg herved de ærede unge Damer, og Kolding Bues og tveværdige Borgervæbning min inderlige Taknemmelighed for den udmærkede Høitidelighed, hoermed de have hædret min salig Mandes Jultilsæraad D i e c h m a n n s Jardefærd den 17de d. M. Kolding, den 2ode Decbr. 1808.

E. E. sal. D i e c h m a n n s,
født Thom sen.

Ved Diechmanns begravelse gik 1. afdelings kaptajn, Wissing, forrest med den nye fane sænket og 12 underofficerer fra korpset bar kisten, herefter gik 1. og 2. afdeling uden våben. Det ridende korps afsluttede processionen. Ved graven af-fyrede jægerkorpset æressalut for deres afdøde overkommandør. Ribe Stifts Adresse Avis 1808.

væbning sørger for ved sit fremmøde, at han får en begravelse, der er en overkommandør værdig, i "Ribe Stifts Adresse=Avis" indrykker enken annoncen ovenfor.

Kolding Borgervæbning fortsætter nu med købmand Andreas Wissing som overkommandør (1808-1836). Han kalder sig nu Stads-hauptmand. Derefter er det skomagermester Søren Kyster, der fungerer fra 1836-1845. Købmand I.S. Borch slutter af fra 1845-1853. Den 26. oktober 1853 udsteder Frederik 7. en kongelig resolution, hvori *Borgervæbningerne i Kallundborg, Kolding, Nakskov, Nysted, Ribe, Rudkjøbing, Skielskjør, Stubbekjøbing, Thisted, Varde og Veile ophæves. I disse Kjøbstæder organiseres, forsaavidt det ikke allerede er sket, et forenet Brand- og Politiecorps, og at det Mandskab, der henhøre til Politieafdelingen, forsynes med geværer.*

KILDER OG ANVENDT LITTERATUR:

Kolding Borgervæbnings protokol fra 1802. (Kolding Stadsarkiv A 1073).

Kolding Rådstuearkiv, Dok. vedr. Borgervæbning i Kolding 1801-45. (Landsarkivet for Nørrejylland D 14,295).

Kolding Rådstuearkiv, Stamrulle over Borgervæbningen 1813. (Landsarkivet for Nørrejylland D 14,294).

Kolding Rådstuearkiv, Div. dok. vedr. kongl. besøg 1728-1825. (Landsarkivet for Nørrejylland D 14. 280).

Vejle Amts arkiv, Indkomne breve 1798-1807. (Landsarkivet for Nørrejylland B 7, 146-48 og 355).

Kolding Politiprotokol 1800-1810. (Landsarkivet for Nørrejylland D 74, 91).

Ribe Stifts Adresse-Avis 1803 og 1808.

Collegial-Tidende for Danmark og Norge 1801-1802-1803.

P. Eliassen: Kolding fra middelalder til nutid. 1910.

Birgitte Dedenroth-Schou, Jens Åge S. Petersen: Rådhus og bystyre i Kolding 1500-2000, 2000.

Hans Chr. Wolter: Den danske hær i Napoleonstiden 1801-1814, 1992.

Frans Løvschall: Den nye Th. Møller, Gamle danske Militærvåben, 1998.

T.A. Topsøe-Jensen: Personalthistoriske oplysninger om Det danske Officerkorps 1801-1919, 1932.

Poul Ib Liebe: De Danske Borgervæbningers Historie, 1986.

Sigvard Skov: Faner og flag på Koldinghus, 1950.

Henr. Wandall: Kolding Tekniske Selskabs Skole, 1904.

Frans Løvschall: The "Lacy" British Muskets, Vaabenhistoriske Aarbøger 2003.

KOLDING CYKLEBANE 1929-1932

AF BENNY NICOLAISEN

Efterfølgende historie om Kolding Cyklebane og to cykelsportsentusiasternes præstationer er blevet til, fordi min onkel, Gunny Engelbrecht, da han ville skrive sin livshistorie, manglede fakta om sin fars, Gustav Engelbrechts tid ved cykelsporten i Kolding.

Jeg påtog mig at se, hvad jeg kunne finde på Kolding Stadsarkiv, men der var kun blevet indleveret ganske lidt historisk materiale om denne sportsgren, så kildematerialet er hovedsageligt fra Kolding Folkeblad fra perioden 1929-1932 samt oplysninger og fotos fra fhv. automekaniker Aage Hansen i Nr. Bjert.

Gustav Engelbrecht var i 1920'erne ansat i tarmafdelingen på Aktie Slagteriet i Esbjerg, men blev som mange andre fyret i 1928 på grund af den store arbejdsløshed. Andels-Svineslagteriet i Kolding, der på det tidspunkt var landets største slagteri, søgte en medarbejder til tarmafdelingen, og den stilling fik Gustav. Det var forår, og da der ikke var penge til hverken togbillet eller til et værelse i Kolding, og da Gustav var cykelrytter og i god træning, startede han fra Jerne kl. 3.30 om morgenen og kørte de 92 km til arbejde. Han arbejdede fra kl. 6.00 morgen til kl. 17.00 aften med to timers frokost og en halv times middagspause. I den tid hvilede han sig på en bænk i frokoststuen. Efter arbejdstid cyklede han så de 92 km hjem igen. Det kunne selvfølgelig ikke holde i længden, så han fik hos

familien Poul Schultz i Kolding et værelse med fuld kost.

Gustavs kone og sønnen Gunny besøgte ham enkelte gange, når han ikke nåede hjem i weekenden, for han kørte cykelløb så ofte han kunne – enten i Kolding, Odense, Esbjerg eller på Ordrupbanen i København. Enkelte gange også i Tyskland, Hamburg eller Köln. Udelukkende på amatørbasis og uden nogen form for betaling.

Da han havde været på Andels-Svineslagteriet i Kolding et halvt års tid, fik han af tarmmester Petersen besked om, at han godt kunne flytte familien til Kolding. Familien flyttede først til Læssøegade og senere til Borthigsgade, hvor de købte hus.

I Kolding fik Gustav en god ven og cykelkammerat i *Aage Hansen* fra Nr. Bjert.

Aage Hansen var automekaniker ved Ford Motor Company A/S på Agtrupvej. Han blev den første automekanikerlærling i Kolding, og han avancerede som svend hos Ford til værkfører. Her var han ansat i 28 år, inden han etablerede sit eget autoværksted i Nr. Bjert.

Begge cykelryttere var kendte inden for cykelsporten, og for Aage Hansens vedkommende foregik hans cykelkarriere især på landeveje og cykelbaner i perioden 1923 til 1931. Det er muligt, at de tider, der blev præsteret ved konkurrencerne dengang, ikke

Cykelrytterne Gustav Engelbrecht og Aage Hansen med Domhuset i baggrunden.

tidsmæssigt kan hamle op med nutidens præstationer, men man må tænke på, at der dengang ikke var gear på cyklerne, og når der skulle cykles i Randers, på Ordrupbanen i København eller andre steder, foregik transporten frem til startstedet via landevejene på egen cykel. Løbene blev typisk afviklet om søndagen efter en seks dages 48 timers arbejdsuge.

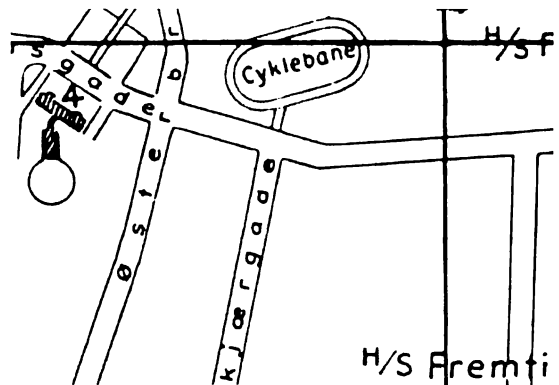
Både Gustav og Aage var medlemmer af "Cyklingen 1922" i Kolding, CRK, der blev stiftet den 22. august 1922. I klubbens vedtægter stod, at dens formål er at virke for cykelsportens fremme ved afholdelse af landevejs- og rullevæddeløb (turistløb), klubture m.m. samt afholdelse af fester og selskabe-

lige sammenkomster. Klubben var medlem af "Dansk Cykle Union".

CYKLEBANENS STORHEDSTID

Der blev 1928 på området, hvor Brændkjærgade nu er, etableret en cykelbane, som fungerede frem til 1931, hvorefter den blev nedlagt, og der blev senere i stedet etableret fodboldbane.

Ved indvielsen stod følgende at læse i Kolding Folkeblad den 7. juli: "Trods meteorologernes spådom om bygevejr fik "Kolding Cykling" solskin til baneindvielsen. Ved 4-tiden valfartede tætte skarer til den nye cykelbane ved Domhuset. Totalisatoren var til sorg for de fleste, det var nemlig den, der "slæbte på". Udregningen varede for længe, hvilket havde de lange pauser i løbet til følge. Det bliver der rettet op på, når telefonanlægget bliver færdigt. Og det må ske snarest. Ellers går det cykelsporten, som det gik svømningen. Man blev ked af langtrukne programmer.

Kort fra vejviseren 1930, der viser cykelbanens placering lige nord for nuværende Tvedvej.

Cykelløb på Kolding Cyklebane.

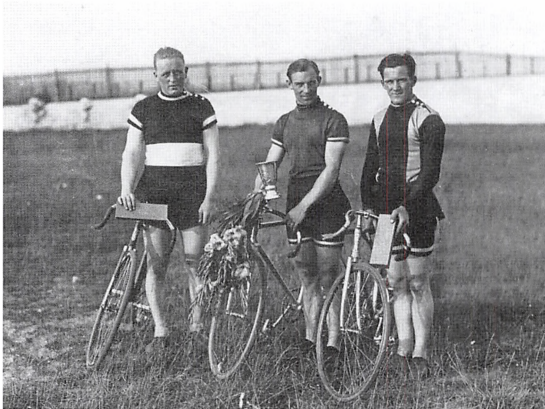
Efter at slagtermester P. Jochumsen havde budt velkommen, gav han ordet til følgende talere: borgmester Fischer-Nielsen, folketingsmand Knud Hansen og vicepræsidenten for Dansk Cykleunion, Madsen Bæk, Århus. Han henvendte sig til ungdommen og udtalte håbet om, at Kolding ville fostre en ny Willy Falck Hansen. "Tag ham i forbillede! Et længe leve ungdommen (Hurra!). Musikken spillede herefter "Jylland mellem tvende have", hvorunder rytterne kørte præsentationsrunden". Gustav Engelbrecht vandt åbningsmatchen.

Den 29. juli var der igen cykelløb. Her vandt Engelbrecht med en halv hjullængde i den 10. start. Han vandt også Omniums-matchens 1. afdeling efter en hård kamp med Valder, Odense. Aage Hansen, der havde været den bedste rytter indtil få år før, startede for første gang efter et par års hvil. Han var

langt fra i sin vante form og måtte nøjes med to tredjepladser.

Ved cykelløbene søndag den 9. september bemærkede avisen, at det havde været svært for Cykleringen at få nogle gode cykelryttere hertil. Løbene i Århus og København havde lagt beslag på de bedste, og Koldings egen mesterrytter, Engelbrecht, var sygemeldt, men man bemærkede også, at Aage Hansen var i stadig fremgang, og umuligt var det ikke, at han kunne nå sin gamle form. I hvert fald kørte han godt i 11. start, hvor han kun blev slået med $\frac{1}{2}$ hjullængde af den kendte Odense-rytter H. P. Hansen.

Det viste sig også, at fremgangen holdt. Ved cykelløbene søndag den 7. oktober blev Aage Hansen klubmester. Det var C. Jensen "Alhambra", der havde skænket pokalen, og efterfølgende kørte Aage Hansen æresrunde under bifald fra tilskuerne.

Aage Hansen i midten med pokalen som klubmester i 1929. Til højre Gustav Engelbrecht.

Cykelbanens 2. sæson startede den 12. maj 1929. Der var 1000 tilskuere, og Aage Hansen klarede sig igen godt, selv om han måtte se sig slået af Chr. Jensen fra Esbjerg. Den 2. juni havde Kolding Cykelbane forberedt sig til en af de store dage. Der var ryttere både fra Tyskland, København og Esbjerg, og der var for første gang planlagt et tandemløb, men det måtte aflyses, da banen var blevet så våd, at det havde været livsfarligt at gennemføre dette. Trods det dårlige vejr var der igen over 1000 besøgende, og der omsattes for 2000 kr. i totalisatoren. Den 28. juli afholdtes Kolding Bys Grand Prix, og her var både Gustav Engelbrecht og Aage Hansen blandt de bedst kørende.

En dårlig økonomi lurede bag løbene. Den 8. september lød overskriften i Kolding Folkeblad: Skal Cykelbanen i Kolding lukkes? Kolding Cyklering måtte indkalde kreditorerne til et møde for at forhindre en lukning af banen, men de må have klaret skærene, for der var også løb den 15. september, hvor Aage Hansen igen blev klubmester.

Cykelbanens 3. sæson blev indledt den 25. maj 1930. Tilskuertallet var gået tilbage – der var nu kun 700 deltagere, men også den nye borgmester Valdemar Juhl holdt en tale for cykelsporten. Den 3. september var der motorpace – for første gang i Kolding. Det gik dog ikke helt efter planen, for den ene af pacerne, Niels Hansen fra Vejle, kørte nemlig i stykker på vejen til løbet i Kolding, hvor de to koldingensere Aage Hansen og Gustav Engelbrecht skulle deltage. Løbet måtte derfor køres ad to gange med samme pacer. Aage Hansen vandt, idet han kørte 20 omgange eller 6,7 km på 7 min. 48 sek., hvilket svarede til en gennemsnitsfart af næsten 60 km i timen. Den 17. august var der også cykelløb, men nu var totalisatorspillet blevet forbudt af Skattedepartementet til stor irritation for de 800 tilskuere.

I 1931 var der løb den 26. juli. Dette motorpace 1 blev vundet af Aage Hansen uden kamp, da Chr. Jensen midt i løbet punkterede og måtte udgå, og Gustav Engelbrecht grundet på misforståelse med sin pacer kom et par omgange bagefter. Da der var løb den 16. august, var hverken Gustav Engelbrecht eller Aage Hansen at finde på banen, efter sigende fordi de ikke havde fået deres licens fornyet, og i 1932 gik det endnu værre. Der var kun et cykelløb i 1932 – den 24. juli. Der var "uhyggelig tomt", som Kolding Folkeblad skrev. Nedlæggelsen af Cykelbanen var umiddelbart forestående.

Kolding Byråd havde allerede i 1931 vedtaget at lave cykelbanen om til en dyrskueplads, det blev dog udsat pga. protester. I 1935 vedtog sportsklubbernes stadionudvalg, at de ønskede cykelbanen omdannet til en fodboldbane, og dette ønske blev efterkommet.

EN VÆG PÅ RÅDHUSET – LOKALPOLITISK SATIRE

AF PAUL NIELSEN

Står man ved foden af den store trappe i hallen på Kolding Rådhus og løfter blikket op langs trappen, så vil øjnene ganske bestemt blive fanget af et meget stort billede. Det strækker sig fra væg til væg. Motivet beskriver en dramatisk begivenhed med slotsruinen som tavs tilskuer. Det er Otto Baches maleri *Slaget om Kolding den 23. april 1849*. Utallige er de gange, jeg har nydt at se på dette maleri. Jeg går stadig ind og ser på det, når min vej falder forbi.

Oven for trappen kan man gå lige ind i byråds salens forværelse eller dreje til højre og ind i gangen, der blandt andet fører til kommunaldirektørens kontor. Her hænger på væggen til højre en Anton Schrøder tegning fra 1936 af en sammenkomst på Trocadero med deltagelse af byrådssekretær Niels Jacobsen. Men det er nu egentligt væggen overfor, den venstre væg, min beretning skal handle om. På den hænger en række lokalpolitiske satiretegninger fra min hånd.

Tegningerne har alle været på tryk i Jyske Tidende eller Kolding Folkeblad i årene fra 1978 til 1992. Historien er den, at jeg i min drengetid var glad for at tegne, og da skoletiden begyndte, måtte jeg ofte indkassere skarpe irettesættelser fra lærerne, fordi jeg i timerne havde mere travlt med at tegne end at følge undervisningen. Bebrejdelserne skyldtes såmænd også, at det tit var i skolebøgerne,

tegningerne kom til verden. Mine fremtidsdrømme var ikke rettet mod brandbiler, lokomotiver eller lignende actionprægede jobs. Jeg ønskede en fremtid som reklametegner eller teatermaler. Dengang, omkring 1950, var det to ønskejobs, når jeg kom ud af skolens omklammering. Sådan kom det dog ikke til at gå. Mine forældre troede mere på en sikker fremtid for mig i DSB. En pensel i hånden kunne jeg jo tage som hobby. DSB blev det så, og tegneriet blev en årelang hobby, indtil jeg i 1986 som halvtredsårig forlod etaten for at ernære mig som professionel tegner. Men i hele DSB-tiden har lysten til at tegne fulgt mig, også i praksis. Når der skulle laves skilte, pla-

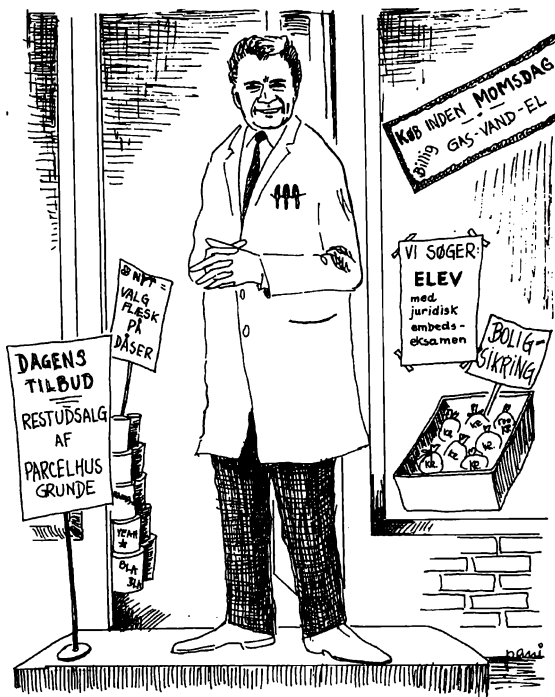
Væggen på Kolding Rådhus med Paul Nielsens tegninger. Foto: Anders Malling Aaboer, 2011.

kater eller laves festdekorationer, fik jeg mine lyster styret. Teatermaleri blev det også til, idet jeg som afløser for Thomas Jørgensen lavede en række dekorationer til en KU revy på Kolding Teater i tresserne. Når jeg i dag genser ting, jeg lavede dengang, ser jeg straks, at jeg som selvlært trods åbenlys mangel på basisviden og uddannelse dog har haft mod til at hoppe ud, hvor kritiske øjne har kunnet følge mig. Bl.a. havde jeg i DSB som konsulent stor glæde af at kunne illustrere og visualisere tanker og ideer med tegninger.

Dette var dog ikke helt nok. Med alderen var jeg blevet interesseret i den tegnede satire. Med Bo Bojesen som et klart forbillede. Men uden at jeg havde nogen forventning om at opnå hans suveræne stil.

De første famlende forsøg som avistegner begyndte i 1967. Papir og tryksværte sørgede Kolding Folkeblad for i årene 1967 til 1969. Det var tydeligt, at tegneren manglede en personlig stil. Man kan sige, at jeg prøvede mig frem. Emnerne var kommunalpolitiske, og det morede mig, at mine byrådskolleger undrende talte om, hvem den "pani" mon var, der pludselig begyndte at kommentere lokalpolitiske forhold. Jeg erindrer nu ikke mere, om det nogensinde blev opdaget dengang. Efter en kort periode måtte jeg på grund af jobskift i DSB opgive avistegningen. Men i 1978 dukkede muligheden op igen. Ved en ren tilfældighed, som så ofte i mit liv.

Sct. Georgs Gildernes børnehjælpsdage stod for døren. Blandt mange aktiviteter arrangerede vi en kunstudstilling med værker udført af byens honoratiories. Udstillingens højdepunkt var en auktion over de udstillede værker. Som led i reklamen for udstillingen lavede jeg en tegning, hvori Gunhild Due var

Paul Niensens første tegning i Kolding Folkeblad i 1967. Købmanden er borgmester Peter Ravn.

en del af motivet. Min makker på projektet, Frederik Jørgensen, var dog noget imod at bruge tegningen. "Dette kunne vi vist ikke være bekendt over for den søde dame!". Alligevel havde vi den med i en samtale med Carsten Dall, daværende lokalredaktør på Jydske Tidende. Han så åbenbart nogle muligheder i tegneren, for jeg blev efterfølgende opfordret til at lave en satirisk tegning af borgmester Bent Rasmussen som diskodanser. Anledningen var en forestående konkurrence i diskodans på den, dengang, fashionable restaurant Tordenskjold. Jeg tegnede Bent à la Travolta. Det blev starten på mit årelange engagement med Jydske Tidende om bl. a. en

fast ugentlig tegning til søndagsudgavens forside. Derefter blev det så med få undtagelser til en tegning hver søndag og tusindvis af telefonsamtaler. Når jeg skriver "undtagelser" er det bl a fordi, jeg faktisk har fået kasseret nogle tegninger. Det gjorde nemlig Hanne Dall. Jydske var jo en GUD, KONGE og FÆDRELAND avis. Og mine kommentarer til kirkestriden mellem Bowmann og Kristkirken – om hans bolig – ville hun ikke trykke.

Tegningerne var i alt det væsentlige af lokalpolitisk karakter. Med enkelte sidespring til den landspolitiske slagmark, hvor Kolding kandidater medvirkede. Ind imellem har jeg behandlet emner, som ikke er egentlig politiske, men som var samtaleemner blandt byens borgere.

Meningen med tegneriet var, at jeg hver søndag skulle give en kommentar til en af ugens aktuelle begivenheder, og det skete i samarbejde med de skrivende journalister. Derfor har emnerne principielt altid før eller samtidigt været tekstmæssigt behandlet i ugens aviser. Og dermed kendt af læserne.

Mest spændende var tiden med journalisterne Poul Poulsen og Sven Rørbæk. For udover de mange telefonmøder, så kom jeg jo meget på redaktionen. Og det var mest fredag eftermiddag, hvor også visse kommunalpolitikere kiggede indenfor for at informere om aktuelle sager og promovere egne synspunkter. Ved disse uformelle men inspirerende sammentræf fik jeg også feedback på tegnerierne. I mange år var mine fredag aftener eller lørdag formiddage reserveret til tegneriet, idet frist for aflevering var lørdag middag.

Min baggrund var den selvlærtes, så jeg lærte meget i disse år. Om tegning og om

Borgmester Per Bødker Andersen, 2000.

avisproduktion. Ikke mindst da jeg fik lov til at farvelægge tegningerne. Til at begynde med ved at anvise farvelægning, så det typografiske personale kunne udføre det praktiske arbejde. Senere overtog jeg selv farvelægningen fuldt ud. Og hvis man tror, at det bare er at tage nogle farver og lægge dem på tegningen, så tro om. De farver, jeg havde til rådighed, var de farver, avisen den pågældende dag brugte som staffage i annoncer. Normalt højst 2 udover den sorte. Det kunne være rød/gul eller rød/blå eller grøn/blå. Men jeg brugte ikke farverne direkte. Alle mine farvelægninger blev lavet i toner af sort. Så udover den sorte stregtegning måtte jeg derfor lave to yderligere tegninger i sorte toner. De blev i trykprocessen til de 2 kulører, der skulle farvelægges med.

Formand for Teknisk Udvalg, Iver Skriver og kulturudvalgsformand Dan Nielsen. I midten teknisk direktør Hans-Jørgen Bøgesø, 2000.

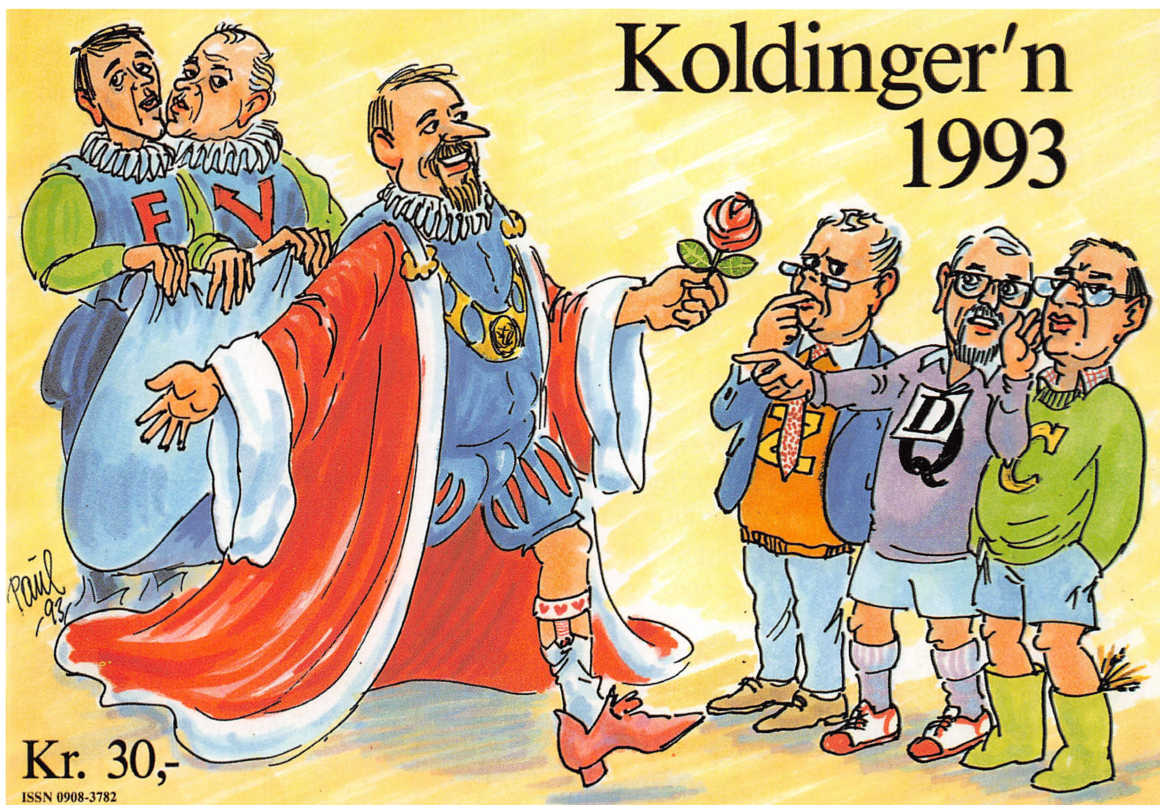
I den periode var jeg altid søndag morgen spændt på at se avisen og det trykte resultat af min farvelægning. For det var jo først på det tidspunkt, jeg kunne se, om mine sorte toner nu også gav de forventede kulører. Mit problem var, at såfremt jeg havde lavet forarbejde til at trykke med en blanding af farverne sort, rød og gul, (der bl.a. kan skabe hudfarver samt utallige orange og brunlige nuancer) og så måtte konstatere, at avisen i stedet benyttede sort, blå og grøn, så kunne mine perso-

ner blive blå eller grønne i hovederne. Heldigvis gik det som regel som planlagt.

Efter Jydske Tidende blev det Kolding Folkeblad, der lagde spalter til tegningerne. Her måtte jeg klare mig uden farver, men journalisterne var stort set de samme som hidtil, og så var det jo lige overfor på den anden side af gaden, jeg skulle aflevere mine tegninger.

Hele perioden var byen under socialdemokratisk ledelse. Med større eller mindre styrke. De borgerlige partier skiftede volumen. De konservative blev decimeret på bekostning af Venstre, mens SF voksede og fik indflydelse. De kristelige er ikke repræsenteret mere, medens Dansk Folkeparti endnu hænger på, og de radikale igen fik foden indenfor. En borgerliste opstod – og forsvandt igen. Klunser Martin forsøgte med et julemandsparti, og andre forsøgte med lignende "særpartier" uden held. Hvert år har der været kæmpet om budgetter og budgetforlig, og nogle er endt udenfor. Og så var der alle byrådsvalgene. Byen har udviklet sig dynamisk – og har undergået væsentlige ændringer, der ikke er sket uden "sværdslag".

Bredgade blev ensrettet og Jernbanegade lukket. Vi fik en City Arkade, og parkometre samt P-orientering. Center Nord blev virkelighed, ligesom et nyt teater. Vi fik Trapholt og et Gastank-projekt og Slottet genopbygget. Inderhavnen blev opfyldt og Midtgården opført. Dertil kom et Sydcenter samt et Euro Port Center. Naturgas indførtes, og så blev fjernvarmen fornyet. Sans Souci forsvandt, og et nyt teater overtog. Vi fik Kolding Bad, Kolding Byferie, Opvisningshal, Kolding Træf, og Geografisk Have blev udviklet. Og så var der Humørkongres, festspil, Dronning Dorothea Teater. En rusten russisk ubåd dukkede

Forsiden af Koldinger'n 1993. Fra venstre Villy Søvnald, Jørgens Jessen, borgmester Per Bødker Andersen, Christen Kragh, Jens Møller og Jens Chr. Thulstrup.

op og forsvandt igen. Ja, og meget andet satte kulør på vor by.

Det blev til et galleri med en mangfoldighed af personer. Folk fra både det politiske liv og byens dagligdag indgik i mine tegninger på grund af deres engagement i byens liv. Jeg fik ikke tegnet samtlige datidens lokalpolitikere, men de fleste. Det var jo ikke alle, der havde næsen lige langt fremme i den politiske debat!

På rådhusvæggen hænger de nu bag glas og ramme. En stribe tegninger med et udsnit af mine datidige kommentarer til livet i Kol-

ding. Her kan man genopfriske kommunalpolitiske begivenheder og personer fra en periode, hvor Kolding fik sat turbo på udviklingen. Næsten alle de øvrige mange hundrede tegninger ligger siden 1996 godt gemt i Kolding Stadsarkiv.

I samarbejde med chefredaktør Erik Randel og redaktør Jeff Lützen tegnede jeg en del år Jydske Tidendes annoncer i det sønderjydske årshæfte "Æ' Rummelpot". Annoncen skulle være satirisk og Jydske's selvironiske bidrag til hæftets humoristiske indhold. Der-

for blev det nødvendigt at forsyne annoncen med hjørneteksten "Annonce", så den ikke kunne forveksles med vitserne. Idé og tekst blev til i en treenighed. Men Lützen fik ansvaret for "oversættelsen" til den sønderjydske sprogtone.

Da Jydske dengang også havde ansvaret for Kolding Ugeavis, fik jeg fornøjelsen af at arbejde sammen med journalist Ole Würtz. Han skrev i en periode hver uge i Ugeavisen et afsnit af en fortsat krimi fyldt med lokale personer, og jeg illustrerede. Vi havde et specielt samarbejde med disse illustrationer. For Oles fortsatte historier var helt regulært fortsatte. Han kendte faktisk ikke selv handlingsforløb og afslutning på forhånd. Han skrev afsnittene langs hen ad vejen, et hver uge. Og hvert afsnit blev først færdigt i sidste øjeblik, som regel langt efter deadline. Det gjorde jo tegnerens opgave vanskelig, for min deadline var dermed også overskredet. Derfor sagde Ole: "Tegn du blot noget på forhånd. Det skal jeg sgu' nok få til at passe, når jeg skriver ugens afsnit!" Og det gjorde det såmænd også.

Og så var der jo "Koldinger'n", som jeg blandt meget andet tegnede forsiderne til. Det var Kolding Flisepudser Laug, der i 1986 fik den idé at lave et satirehæfte i stil med Blæksprutten. Hæftet skulle skaffe midler til lokale støtteformål. Et af disse var støtten til Stig Rossens sanguddannelse i udlandet. Selvom alle bidragsydere var ulønnede, fik hæftet kun få års levetid. I 1993 var det slut. Trusler om sagsanlæg fra Bent Eliassen var måske årsagen, eller måske mistede de travle flisepudser blot lysten til at være udgivere.

Fra årsskiftet 1999/2000 til februar 2001 blev den ugentlige kommentar til kommu-

nalpolitikken genoptaget i Kolding Ugeavis. Det var atter i samarbejde med Carsten Dall. Produktionstekniske årsager fik dog tegneren til at miste gejsten. Den kom dog igen i 2009, da Bo Nielsen forsøgte sig med en ugentlig satire om en nysgerrig rådhusbetjent. Ham satte jeg et ansigt på, og jeg illustrerede en tid hans meriter. Med udgangen af 2009 var det endelig slut.

Min sidste tegning nåede vist aldrig at blive trykt. Den handlede om en afgang. Det var Per Bødgers, der altså også blev min! Første tegning handlede om en borgmester, det gjorde den sidste altså også. Cirklen var sluttet. Og Koldingsatiren fra Paul.

Den sidste tegning, 2009.

EN DRENGS ERINDRINGER FRA JULEMÆRKESANATORIET 1950-1951

AF VAGN JUUL RASMUSSEN

Da jeg var 9 år, var jeg tit meget træt og faldt ofte i søvn ved bordet mellem forret og hovedret. En aften blev det for meget for far, og han slog i bordet og råbte, at nu kunne det være nok. Så mor havde bare at tage mig med til doktor Kalum i Skanderborg næste dag. Jeg måtte jo være syg, når jeg ikke kunne holde mig vågen ved bordet.

Doktoren sendte os videre til en specialist i Aarhus, og der blev der taget en masse prøver – blodsænkning, røntgenfotoografering og maveskylning. Det sidste var meget ubehageligt. Jeg fik en gummislange gennem halsen og helt ned i maven. Så blev der hældt vand ned gennem slangen, hvorefter vandet med maveindhold igen blev suget op, så der kunne tages prøver af det. Der gik nogle dage, så kom der besked fra lægerne, at jeg havde lungehindebetændelse. Jeg skulle ligge i sengen, og da man var bange for, at det kunne udvikle sig til tuberkulose, skulle jeg på sanatorium, så snart der var plads.

Det var i foråret 1950. Der var mange, der havde lungetuberkulose, og der var et par måneders ventetid. Mor havde haft tuberkulose og været på hospital som ung pige, og min fætter Svend havde været på sanatorium i Juelsminde, da han var på min alder.

Jeg skulle på Julemærkesanatoriet ved Kolding Fjord. Medens vi ventede på, at der blev plads, lå jeg i mors seng om dagen og i min

egen etageseng om natten. Erik lå i den øverste køje og jeg i den nederste. Vi sov alle i fars og mors soveværelse. Jeg kedede mig ikke i de par måneder, jeg lå hjemme. Det var dejligt vejr, og døren til altanen var tit åben, så der var lyst og luftigt i værelset. Far havde samlet adskillige årgange af ugebladene, "Hjemmet" og "FamilieJournalen" fra ca. 1920 til 1930. Dem fik jeg ned fra "det øverste loft" i store bundter. Der var masser at læse selv for en 9-årig. Der var tegneserier og historier for børn. Knold & Tot hed dengang Max & Mouritz, Gyldenspjæt, Bamse og Dukkelise, Børnene i Nyskoven, Kaptajn Grants Børn, Willy på Eventyr, Homers Odysseen og Iliaden. Der var også vittigheder, og Storm P. havde sin egen side i et af bladene. Der var sider med trylleri og gåder med en troldmand, Dr. X, med høj spids hat og tryllestav.

Det bedste var de samle- og byggeark, som var til at tage ud af bladene. Det var kartonark, som skulle klippes ud og sættes sammen. Det kunne være mange forskellige ting, feks. Det kongelige Teater som dukketeater med fortæppe, kulisser og bagtæppe. Meget flot og robust. Til dukketeatret var der figurer med kendte skuespillere som forbilleder samt alle rekvisitter, som var nødvendige til de forskellige forestillinger. Der var instruktion i, hvordan man førte figurerne og arrangerede scene-skift. Der var sågar rollehæfter til alle figu-

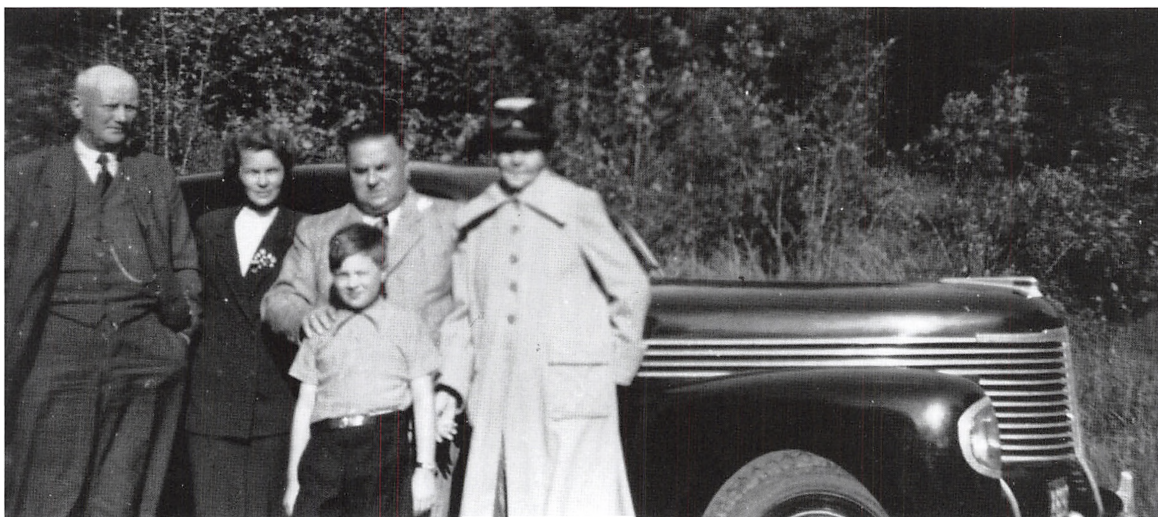
erne. Alt dette fulgte gratis med som indlæg eller tekst i ugebladene, så for at få det komplette teater var det nødvendigt at have abonnement, så man ikke gik glip af noget. Jeg var jo endda så heldig, at jeg ikke skulle vente på næste blad. Det lå i stakken ved siden af sengen. Der var flere forestillinger, bl.a. Nybyggerne i Canada og Elverhøj.

Foruden dukketeatret var der mange andre ting, som kunne klippes ud og sættes sammen. Det kunne være tog, der kunne køre frem og tilbage på et bræt ved hjælp af en snor med perler på. Når man trak i snoren kørte toget frem og tilbage. Til afveksling havde jeg mit ingeniørsæt, Tekno, som jeg var meget glad for. Det kunne jeg bygge med i flere dage ad gangen.

Den unge pige, vi havde på den tid, hed Karen. Hendes storebror var i lære som maskinarbejder. Han havde nogle bøger/tidskrifter, som hed Populær Mekanik, der ud-

kom en gang om måneden. Dem var jeg meget glad for at låne. Det var et amerikansk magasin, som blev oversat til dansk, som beskrev det sidste nye inden for teknik, biler, traktorer, både og maskiner m.m. Da jeg kom hjem fra Kolding, begyndte jeg selv at samle på dem, lige til de ophørte med at udkomme i 1967.

En dag kom en dame på uanmeldt besøg. Hun skulle se, hvordan vi boede, og hvilke forhold, jeg levede under. Mor var meget nervøs, var der nu pænt og rent nok? Damen var udmærket tilfreds, mor fik ikke skældud og blev ikke kritiseret for sin husførelse. Med sig havde damen anvisninger og ordensreglement for Julemærkesanatoriet, retningslinjer for besøg, hvad jeg skulle medbringe, hvad jeg måtte have med, samt en masse små mærker, der skulle syes i alt mit tøj. Det var med det nr. på, som jeg skulle have på sanatoriet, nummer 111.

Her er jeg fotograferet sammen med mine forældre og min mors forældre.

Børn foran Julemærkesanatoriet ca. 1950.

Lørdag den 6. maj 1950 kørte vi – mor, far, mormor, morfar og mig i morfars Opel Kapitajn, af sted til Kolding. Jeg tror ikke far havde andet end lastvognen dengang. Vi standede i Skanderborg ved Aage Seerups urmarforretning. Jeg fik mit første ur, et Certina armbåndsur. Det kostede 200 kr., og det var mange penge dengang, men det holdt også i over 30 år, hvorefter det forsvandt under en øvelse på en rafting-tur i Tyskland.

Da vi ankom til modtagelsesafdelingen, afd. E, skulle jeg først i bad og derefter i seng. Jeg havde min egen pyjamas på og skulle ligge på en femsengsstue. I den ene side af stuen

var der to tremmesenge og i den anden side to store senge og en tremmeseng. Jeg skulle have tremmesengen, for de havde ikke flere af de store. Jeg fik dog lov til at have tremmesiderne slået ned, jeg var jo 9 år.

Lige inden for døren lå en rødhåret fynbo med kommunebriller, som hed Adolf Jørgensen og var ca. 12 år gammel. I den næste store seng lå Willy Toft, Søndergade 17, Varde, på samme alder. Jeg var den tredje i den række. Ved modsatte væg, i de to tremmesenge, lå to drenge på ca. 5 år. Den første hed Steen, og mod vinduet lå Johan Ankerstjerne. Johans far var sømand fra Fredericia og kom på besøg

et par gange, og inden han tog af sted igen, skulle han synge en sørgelig sang om en ung sømand, der falder ned fra masten og dør. Meget sørgelig. Jeg kan sangen udenad den dag i dag, skønt jeg kun har hørt den 2-3 gange. Johan græd hjerteskræende hver gang, og vi andre var stille længe efter.

Personalet var meget flinke og rare på nær en gammel sygeplejerske, der mest var aften- eller nattevagt. Hvis en af de to små var urolige eller ikke spiste op, kunne hun finde på at binde dem fast til sengen med hænderne på ryggen, så de dårligt kunne røre sig. Så græd de endnu mere og faldt til sidst i søvn af bare anstrengelse. Så snart de var rolige, løste vi dem, men hvis den gamle så kom tilbage, blev de vækket og bundet igen. Det kunne ske flere gange på en aften. Hun blev tosset og ville have at vide, hvem der havde bundet dem op igen, men det fik hun aldrig at vide. Engang ville hun så binde Willy, men da vi så sagde, at vi ville sladre, gik hun igen.

Medens jeg lå på afd. E, fik jeg breve fra mine klassekammerater på Realskolen. Læreren, frk. Andersen, hun blev senere gift og kom til at hedde fru Donslund, havde fået alle i klassen til at skrive et brev til mig, det var meget rart. Det må have været, da klassen var "3. Under", da brevene er fra 25. maj 1950. Jeg kom aldrig til at gå i "4. Under", men kom i 5., da jeg begyndte i skolen igen.

Efterhånden som der blev plads på de andre afdelinger, blev de andre flyttet, så jeg til sidst lå helt alene på stuen. Det havde jeg ikke noget imod, jeg havde mit ingeniørsæt og bøger fra sanatoriets bibliotek. Jeg fik også ugeblade, når jeg fik besøg af mor og far.

På afd. A var de, der var mest syge. Afd. B-2 var drengafdelingen, B-1 var pigeafde-

lingen. D var en lille afdeling med både drenge og piger, som var raske og ventede på at blive udskrevet. Afd. E var modtagelsesafdeling, og afdeling F var småbørnsafdeling med patienter fra 0-5 år. På de øvrige afdelinger var aldersgruppen 5-16 år. Afd. E og F var lave bygninger, der lå for sig selv. De øvrige afdelinger var i hovedbygningen, hvor der også var operationsstuer, lægeværelser, lysbadeanstalt med kulbuelys og administration m.m.

Jeg tror jeg var godt to måneder på afdeling E, inden jeg kom på afdeling B-2. Det skyldtes nok, at jeg ikke var så syg som de øvrige, der alle havde tuberkulose. Her genså jeg Adolf (Asser), Willy (1ste Cowboy) og Bent Klave fra Lemvig. Bent var den eneste nye, der kom til på afd. E, medens jeg var der, men han overhalede mig og kom først til afd. B-2.

Til at begynde med lå man i sengen og var kun oppe for at vaske sig og gå på toilettet. Det næste trin var, at man var oppe kl. 8-1, næste var 8-5, og sidste trin var 7-7, også kaldet "fuld kur". Man tog temperatur morgen og aften, og en gang om måneden blev der "taget blodsænkning", og man fik maveskylning.

Dagen startede med temperaturtagning, en sygeplejerske kom og delte termometre ud fra en kande, og når alle var delt ud, blev de igen samlet ind og aflæst. Hvis der var afvigelser fra normalen, blev der taget kontrol og skrevet ned. Derefter vaskede man sig og kom i tøj, og så var det tid til at spise morgenmad. De, der lå i sengen, eller ikke var på fuld kur, spiste på afdelingen. De andre spiste i den store spisesal i nederste etage. Her spiste man også middags- og aftensmad. Hvis man ikke var på "fuld kur", lå man "på loggiaen", en balkon med udgang fra afdelingen. Hvis man

var ”på fuld”, var man i liggehal. Her lå man på bårer på en lang række, om sommeren med et tæppe og om vinteren i en stor skindsovepose. Det var ikke tilladt at forlade sin bære, bortset fra at gå på toilettet. Hvis en forsøgte, f.eks. for at afstraffe en drillepind, blev der sunget ”En er på gulvet, og det er Henning!” flere gange, det var nok drillepinden, der råbte højest. Tiden gik med at læse, spille spil, snakke, synge, tegne og male. Jeg havde mit ingeniørsæt, så jeg kedede mig ikke.

Efter den varme middagsmad var der ”stiltid”. Man skulle sove til middag, og ikke noget med at ligge og snakke! Kl. 14.00, var

der varm kakao og franskbrød med ost på afdelingerne for alle, og så var der fritime til kl.15.30, hvorefter man igen skulle ligge på båren. Kl.17.30 pakkede man sammen, så man var klar til aften spisningen 18.00. Efter spisning gik man på afdelingen og gjorde klar til at gå i seng. Så blev der taget temperatur, og der blev sunget godnatsang, og lyset blev slukket præcis kl.19.00, sommer og vinter.

I spisesalen kørte alt efter en snor. Hver afdeling havde deres bord eller borde. Maden blev hentet ved madlugen til hvert bord af to fra hvert bord. Det gik på omgang. Vi havde drengene fra afd. D ved vores bord, der var

Børn i liggehallen i snevejr.

Spisestuen pyntet op til jul.

kun 4-5 stykker, så vi var ca. 20-22. Når maden var hentet, øste en sygeplejerske op, og de to "hentere" serverede. Så sad alle og ventede, til vi alle havde fået, og der blev sagt: "Vær så god". Når alle havde spist op, blev tallerkenerne samlet sammen og afleveret ved lugen, og man stillede op på en lang række – over hundrede børn – og gik forbi "plejemor", gav hånd og sagde: "Tak for mad". Tre gange om dagen!

Jeg var nok noget forkælet. Jeg fik meget oftere besøg af mine forældre end de øvrige børn, og da mor kom på Vejlefjord Sanatorium med tuberkulose, medens jeg var i Kolding, besøgte far hende hver søndag, og så var der jo ikke langt ned til mig. Han blev der ikke ret længe, men han havde slik og ugeblade med, så jeg var altid velforsynet. Slik og frimærkealbum gemte jeg i en trækasse med hængelås, som stod på en hylde på mit sengebord. Sommetider syntes jeg, slikket slap op lidt hurtigt, og en dag, da jeg så i "Assers" frimærkealbum, opdagede jeg, at flere af mine "sjældne" frimærker pludselig sad i hans frimærkealbum. Det gjorde sådan set ikke så

meget, jeg havde mistet interessen – og han var meget større end mig – men derefter blev kassen låst inde i mit tøjskab. Nu holdt slikket meget længere. Låsebeslaget kunne skrues af kassen uden at åbne låsen, og det havde "de store" benyttet sig af.

"De store", de var syv, havde en stue for sig selv med en svingdør ind til vi andre. Vi var 16 på den store stue, som var delt op i to ved hjælp af en "vinduesmur", der gik halvvejs til loftet. Der var meget højt til loftet, ca. 5½ m, og vinduerne ud mod fjorden gik helt til loftet.

Der var mange børn fra Sydslesvig. En af dem var Frederik, som også havde et ingeniørsæt, et rigtigt "Mekano". Delene var meget mindre end mit Tekno, men han legede aldrig med det, så jeg fik lov til at låne det et par gange. En anden var Horst, en lille hidsig fyr, som jeg engang lå og sloges med ude på loggiaen inden morgenstuegang. Da vi blev kaldt ind på afdelingen, var jeg uopmærksom et øjeblik, og så bed han mig i hånden. Jeg husker ikke, hvad vi sloges om, men da det var frostvejr de næste dage, og vi lå i liggehal, fik jeg "frost" i såret. Det bredte sig til knoerne, så jeg fik et ar som et "T" på den ene hånd. Det havde jeg så de næste 20-30 år.

Når der var "fritime", kunne vi næsten gøre, hvad vi havde lyst til. Når det var dårligt vejr, var vi normalt på afdelingen, men når vejret var godt, var vi ude. Asser, Willy, mig og den ældste, der hed Bent, men blev kaldt Bejse og var fra Skørping, havde en hule oppe på en bakke i skoven. Engang råbte de andre, at jeg skulle komme og se. De stod på række og kikkede på et stort hul i en brink. Jeg skubbede dem til side og stak hovedet frem mellem dem, og pludselig blev der helt

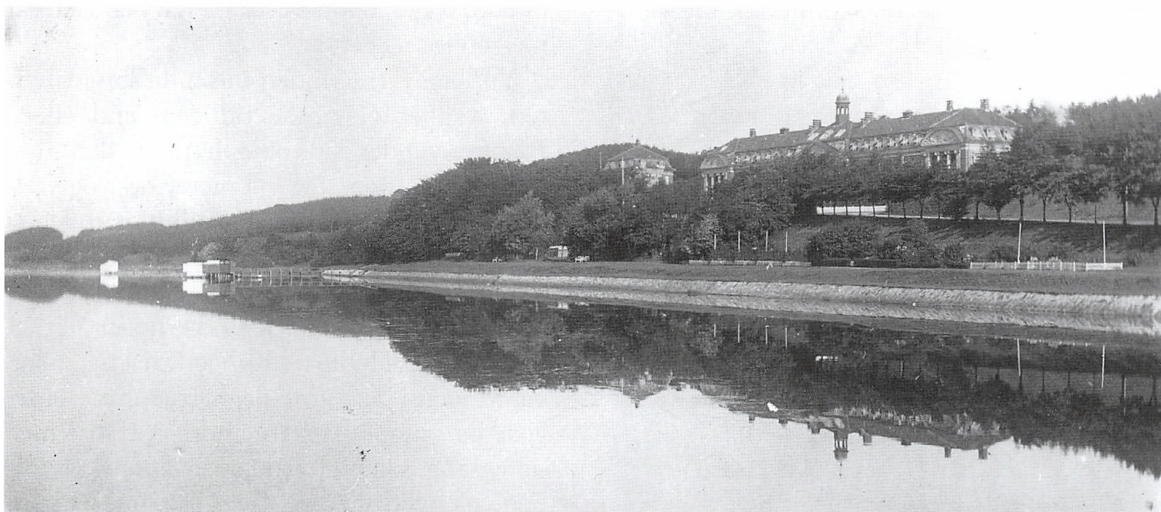
sort, det summede og jeg skreg. Det var bier, der havde deres bo i brinken, og i hullet, der var stort som en spand, var der masser af honning. Jeg havde haft hovedet for langt fremme, og hele sværmen satte sig på mit hoved. Jeg skreg, medens Bejse børstede bierne af mit ansigt. Bierne sad fast på huden, men da han havde børstet dem alle af, viste det sig, at jeg slet ikke var blevet stukket. Jeg kunne ikke mærke noget og fik ikke nogen mén af det.

Når jeg ikke var sammen med de andre, lavede jeg skibe, som jeg skar ud af en fiskekasse, jeg havde fundet. Det var nemt træ at skære i med min dolk, og der var også søm, der kunne bruges til samling og til køl på skibene. Der gik en bæk fra skoven og ud i fjorden. Ad den vej har jeg sendt mange skibe ud i verden.

Hver formiddag og eftermiddag var vi på gåtur ca. ½ time, hvis man var på "lille spad-

sererække", og ca. en time eller mere, hvis man var på "store spadsererække". Det var dejlige ture rundt på veje og stier i terrænet omkring sanatoriet, Store- og Lille Krussedullevej. Et par gange gik vi til Strandhuse, et lille fiskerleje ind mod Kolding. Det er nu blevet et mondænt villakvarter med store pragtvillaer. Et par gange var vi på tur ud langs fjorden, så langt, at vi kunne se Elværket ved Skærbæk. Når vi var på spadsererække, gik vi 3-4 stykker ved siden af hinanden i en flok på 30-40 under ledelse af en sygeplejerske, mange gange den gamle frk. Ebbestrup.

Ca. en gang om måneden, sådan husker jeg det, var vi i bad. Det foregik i kælderen, hvor der var badeanstalt. Der var en 4-5 brusere og 3-4 badekar. Det var nok til én afdeling. En gang i mellem, fik vi, en 5-6 stykker, et ekstra bad, hvis vi kunne overtale en af de unge sygeplejersker. Det foregik om aftenen, og så

Julemærkesanatoriet set fra fjorden.

kørte vi i elevator, det var ikke noget, der overgik enhver.

I kælderens var der også en lysbadeanstalt. Det var en meget streng og "farlig" sygeplejerske, der vistnok var tysker, der regerede her. Det var også et sted, hvor man skulle passe på. Der var nogle brikse, som vi lå på, og imellem dem hang der nogle store apparater med omkring 100 kulstænger i to rækker. Når der blev sat højspændt strøm til kulstængerne, sprang der gnister fra spidserne, der hvæsedede og lyste lige som en svejseflamme fra et elsvæjseværk. Der lå vi så og stegte, så vi blev pænt brune. "Tyskeren" var nu meget flink alligevel. Hun arrangerede sanglege og folkedans på "Platformen" om sommeren, og så kunne det hænde, at vi var oppe til kl. 21. Det var også hende, der holdt skole oppe under taget om vinteren. Skole og skole – vi havde læsning, regning og sang, i alt blev det til 8-10 gange af ca. to timers varighed i den tid, jeg var der.

Der var mange både, som passerede forbi på fjorden. Fiskekuttere, skonnerter, kreatur-

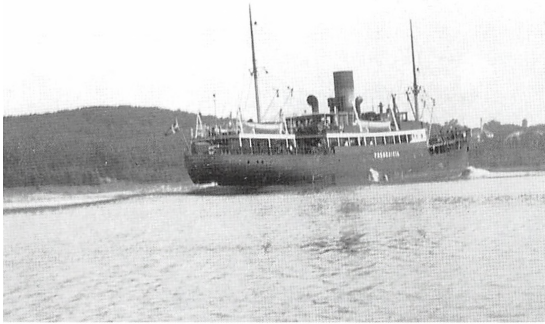
Skolestuen på Julemærkesanatoriet.

både, fragtskibe og så naturligvis "Fredericia", rutebåden til København. Hver gang "Fredericia" kom forbi, blev der råbt: "Fredericia i sigte, på søen til mig!", og der blev kvitteret fra båden med kippen med flaget agter. Fornemt! I den mørke tid blinkede vi med lyset. Så gav de et trut i hornet. Når der kom en fiskekutter med motor, blev der altid råbt: "Fredericia fiskekutter! Fredericia fiskekutter!" – selv om de nok var fra Kolding.

Juleaften var lidt speciel. Det begyndte efter vi havde sovet til middag. Vi fik alle en julegave af sanatoriet, jeg fik en frimærkepinset, som jeg har endnu. De fleste andre fik også julegaver hjemmefra, 2-3 stykker. Jeg var lidt flov, fordi jeg fik så mange gaver, at afdelingssygeplejersken måtte bære dem ind på en bakke, som var fyldt helt op. Der var mere end 30. De var fra hele familien: mor, far, mormor, morfar, bedstemor, onkler, tanter, fætre og kusiner, selv fra min onkel Tom i Amerika var der et ur og en sølvdollar. Derforuden var der gaver fra folk i byen, købmænd, bager, handelsfolk og naboer. Det var næsten for meget.

Vi fik gaverne, inden vi skulle spise til aften, hvilket vi gjorde tidligere end ellers. Bagefter var der dans om juletræet i den store dagligstue. Træet var 4-5 meter højt og vældig flot. Selv om det var vældig spændende og hyggeligt, lykkedes det personalet at få os i seng til normal tid kl. 19.00.

Nytårsaften husker jeg ikke noget særligt om, men til "Hellig tre Konger" den 6. januar, var vi igen i den store dagligstue, hvor vi legede og sang. Jeg og tre andre optrådte med salmesang, som vi havde øvet "efter skoletid" oppe på øverste etage. De 3-4 numre vi kunne, blev halet frem igen, da Danmarks Radio,

"Fredericia" på fjorden.

dengang "Statsradiofonien", optog en udsendelse fra sanatoriet. Det lille kor, jeg var med i, skulle igen synge, og jeg skulle synge solo, i radioen. Så dan! Begivenheden er nok ikke blevet bevaret (forstå det, hvem der kan), da det blev optaget på det moderne stålband, som man kunne slette og bruge igen. Det var et rigtigt stålband, som man bandt sammen med en knude, hvis det skulle gå hen og springe.

Til fastelavn var der igen "fest". Alle opgående var klædt ud. Sanatoriet havde en masse dragter i næsten alle størrelser. Der var riddere, væbnere, konger, dronninger, fine prinsesser, hofdamer, postbude, bondedrenge og piger og mange andre kostymer. Det var rigtig flot. Jeg var væbner, men det var lidt træls, at man skulle have lange strømper på, det så noget tøset ud. Festen blev holdt i den store dagligstue, og jeg tror, der var levende musik. Der var i hvert tilfælde dans, for jeg husker, jeg var ude at danse "Skæve Thorvald" med afdelingssygeplejersken, frk. Sigrild Bruhn. Vi dansede også med piger.

Efter jul blev de julemærker, der ikke var blevet solgt, destrueret, men da der normalt var postekspedition på jernbanestationerne, blev der her gemt nogle ark, som blev brugt af dem, der havde nattevagter på stationerne. De brugte de kasserede julemærker til at klipse ind i nogle fotoalbum, som blev sendt fra station til station i hele Sønderjylland. På hver station blev der lavet en collage ved hjælp af mærkerne, samt en hilsen fra de forskellige stationer til børnene på sanatoriet. Det var blevet en tradition, så der var mange fotoalbums, 2-3 stykker fra hvert år. Hvor langt tilbage kan jeg ikke huske, men der var mange. Især kan jeg huske mærket fra 1922 med skoleskibet København. Der var en station, der havde lavet julemærket, så det fyldte en hel side i albummet. Det var samlet af tusinde af udklippede dele fra mærkerne. Der er masser af skumsprøjt på motivet og hvert skumsprøjt er klippet ud af mærket og sammensat til det tilsvarende på det store i albummet. Det må have taget mange timer at lave. Siderne i albummet var ca. 22 x 30 cm.

Julemærket fra 1922.

Jeg tror, der var tilsvarende fra mange af de andre år gange.

Engang stod jeg og pjattede med "1ste Cowboy", medens vi stod i køen og ventede på at sige "tak for mad" til "plejemor" efter middagsmaden. Det endte med, at han gav mig 3-4 "nødder" med en knyttet hånd oven i hovedet. Ganske venskabeligt og i kådhed. Da jeg fik taget temperatur om aftenen, fik jeg skældud af sygeplejersken, fordi jeg ikke kunne gøre det ordentligt, så jeg måtte gøre det om to gange. Termometeret viste kun godt 35°, og det var for lidt, så jeg måtte lide den tort at få taget temperatur af sygeplejersken. Hun kunne ikke gøre det bedre. Temperaturen faldt og faldt. Afdelingssygeplejersken blev tilkaldt, lidt senere reservelægen og til sidst overlægen. Det blev sådan, at der skulle sidde en sygeplejerske ved siden af mig hele natten, og reservelægen kom hver time, indtil temperaturen begyndte at stige igen. Da var klokken 8 om morgenen. Da dagen var omme, var jeg på toppen igen, men jeg skulle starte forfra med "streng sengeleje" (i sengen hele dagen), derefter oppe fra 8 til 1, så oppe fra 8 til 5 og så endelig "fuld kur".

Vi havde det godt, når vi var på afdelingen. Nogle dage om ugen efter stilletimen kom en vogn fra biblioteket med bøger og spil. De havde også en rejsegrammofon til at trække op med håndsving. Dertil var der grammofoonplader, gammeldags lakplader selvfølgelig, med børnesange og album med H.C. Andersens eventyr på plader. Et eventyr kunne godt fylde 4-5 plader. Det var bare god underholdning.

Den 18. februar 1951 blev jeg udskrevet og skulle hjem til Stilling. Der var en særlig procedure ved hjemsendelsen. På afdelingen

JULEMÆRKESANATORIET

Leveregler

for

Pt. Nr. *164/18. Vagn Juul Rasmussen.*

Vægt ved indlæggelse: *22,9* kg (i nattoj)
do. . . udskrivning: *37,9* (. . .)

Udskr. d. *14/2 1951* : *285* dage

FR. LILJEBY, KØBENHAVN

blev mine sager og tøj pakket, og man sagde farvel til dem, der var på afdelingen. Så gik man i spisesalen og spiste middag. Når man var færdig med at spise, gav man hånd til dem ved ens eget bord og til afdelingssygeplejersken. Derefter gik man hen til indgangsdøren, hvor forældrene stod og ventede, og vendte sig mod spisesalen. Når man havde vendt sig mod salen, sang alle en farvelsang på melodien til "Nyboders pris", medens man selv stod og vinkede med hånden over hovedet. Jeg kan ikke længere huske teksten, og jeg har aldrig set den på skrift. Vi lærte den, når den blev sunget for dem, der skulle hjem før en selv. Den sluttede med tre hurraråb, og selv om man var en vældig karl og skulle hjem, så brød tårerne alligevel frem.

1. Almindelige regler.

Af betydning for at bevare det opnåede resultat af kuren er nedenstående anvisninger.

1. Barnet må opholde sig så meget som muligt ude i frisk luft (i byen i anlæg og på legepladser). Der må være åbne vinduer i soveværelset hele dagen og såvidt muligt også om natten. Opholds- værelset må meget ofte udluftes, også om vinteren. Der må gøres omhyggeligt rent ved daglig gulvvask — ikke fejnng med tør kost; støv er skadeligt for lungerne.

Soveværelset bør vende mod solsiden. Sengekæderne bør daglig vendes og må ofte udluftes, udbankes for åbne vinduer og soles. Barnet skal tidligt i seng om aftenen og have mindst 10 timers søvn.

2. **Påklædning:** hverken for varm eller for kold. Barnet er på sanatoriet vænnet til at tåle kulde og vekslende temperatur ved altid at være i frisk luft og er derved hårdet mod forkølelse. Barnet må altid have **uldtøj** el. **maco** inderst på kroppen. Pas på våde og kolde fødder! Sørg for at skifte fodtøj og stømper.

3. **En daglig afvaskning af hele legemet med kuldslået vand** — i et opvarmet værelse — er meget gavnlig; den skal foretages straks om morgenen, når barnet står ud af sengen! Barnet står i en balje og afvaskes hurtigt med en stor svamp eller vaskeklud, afgnides grundigt med et håndklæde, til huden er tør og varm; derefter hurtig påklædning. Et varmt bad skal efterfølges af en kold afvaskning. Strandbad kun efter særlig tilladelse fra lægen; badet bør være kortvarigt og efterfølges af en spadsretur.

Det er skadeligt at bade straks efter et måltid og farligt at bade i mergelgrave og lign.

4. En almindelig, god kost er nødvendig. Om morgenen havregrød eller øllebrød med mælk; om aftenen vandgrød. Megen mælkemad; kød eller flæsk kun et par gange om ugen. Fisk er sundt. Frugter, grøntsager og kartofler er sunde. Kærnemælk er billig og sund.

Da det er vigtigt, at fordøjelsen holdes i orden, må al overfyldning undgås; der må være regelmæssige spisetider. Slikkerier kun efter måltiderne.

Kaffe er unødvendig og må kun drikkes blandet med megen mælk. **Aldrig** bajersk øl eller andre spiritusholdige drikke; det er kun skadeligt.

Fordøjelsesforstyrrelser må straks behandles, og lægen rådspørges, når de ikke hurtigt fortager sig.

5. Ved indtrædende **forkølelser** må barnet straks lægges i seng, navnlig når der samtidig er feber, og have varme drikke; hvis det ikke snart bedres, skal lægen absolut rådspørges.

Sygdommen kan blusse op igen ved en forsømt forkølelse. Alt **opspyt** skal samles i et krus med vand og udtømmes forsigtigt i kloakken eller blandes med tørvesmuld og brændes eller nedgraves.

2. Særlige regler.

Vejning: *En gang om måneden.*

Temperaturmåling: *Ved forkølelse o.l.*

Kost: *Skøn. god kost med rigelig sødmælk. Leverhøli i varmskef. daglig.*

Hviletid: *2-3 par timer midt paa dagen.*

Levereglerne, som Vagn Juul Rasmussen fik med sig hjem.

Jeg havde været der i 285 dage. Ved indlæggelsen vejede jeg 22,9 kg (i nattøj), og da jeg blev udskrevet vejede jeg 31,9 kg (også i nattøj).

Jeg husker ikke, hvordan vi kom hjem, men jeg kan huske, at bilen holdt på gårdspladsen, og jeg gik ind ad bryggersdøren. Da jeg gik fra bryggerset og ind i køkkenet, dukkede jeg mig hurtigt ned, jeg troede, at jeg fik loftet ned i hovedet. Jeg var jo vant til at have højt til loftet.

Medens jeg havde været på sanatoriet, havde mor været indlagt på Vejlefjord Sanatorium. Hun havde haft tuberkulose igen og havde fået fjernet et stykke af begge lunger, men var kommen hjem før mig. Imedens mor var i Vejle, boede tante Edith og onkel Hans

hjemme hos far. Onkel Hans, der var god med værktøj, lavede et soveværelse til far og mor oppe på loftet med udsigt over søen. Det havde jeg jo ikke set, og jeg rakte pænt en finger i vejret og bad om lov til at gå op for at se det. Det grinede de alle meget af, men jeg fik da lov!

Efter jeg var kommet hjem fra Julemærkesanatoriet i Kolding, var jeg ikke længere så flink mod Erik. Jeg svarede igen og ville selv bestemme. Jeg havde lært at slå fra mig, og jeg gjorde det. Jeg var heller ikke så flink i skolen eller til at lave lektier. Da jeg havde været en flittig og dygtig elev på Realskolen i Skanderborg, fik jeg lov til at fortsætte sammen med min gamle klasse, da jeg kom tilbage fra Kolding.

GULDFISKESAGEN – DYREMISHANDLING, KUNSTNERISK FRIHED ELLER EN JURIDISK FARCE?

AF HENRIK WERNER HANSEN

Den 11. februar 2000 åbnede Kunstmuseet Trapholt en udstilling "Eyegoblack". Titlen var et citat hentet fra James Joyce's Finnegans Wake. En række kunstværker blev udstillet i museets sal beregnet til særudstillinger.

Blandt værkerne havde kunstneren Marco Antonio Evaristti opstillet 10 Moulinex blendere med en guldfisk i hver. Disse blendere var placeret på et 80 cm x 160 cm stort bord, og blenderne var tilsluttet to fordelingsdåser hver med fem stik fastgjort under bordet.

Direktør Peter S. Meyer forklarede, at kunstværket var et billede på virkeligheden og de beslutninger, alle træffer dagligt. Evaristti har om værket forklaret, at han selv købte omkring 40 fisk, fordi han regnede med, at publikum ville tænde for blenderne. Han ville gerne være professionel og kunne erstatte de blendede fisk med nye, så kunstværket hver dag fremtrådte, som det oprindeligt var udtænkt. Ideen med kunstværket var bl.a. at sætte tilskueren i det dilemma, det er, at kunne vælge mellem liv og død. Det var en protest over samtidsudviklingen og den megen hensynsløshed, der hersker i verden. Han tilføjede, at andre kunstnere tidligere havde udført tilsvarende værker for at protestere. Han henviste til, at kunstneren Bjørn Nørgaard i januar 1970 havde aflivet en hest i en protestaktion. Det var dengang, Røde Fane,

en tolv år gammel hest, blev trukket ud over de sneklædte marker i Hornsherred og derefter blev aflivet af en lokal slagter, og medens Lene Adler Petersen reciterede digtet "Min kære døde hest/kun dig jeg tænker på", skilte Nørgaard hovedet fra kroppen og rejste det på en stage. Derefter blev kroppen parteret og lagt i 199 syltetøjsglas. Kunstværket skulle ses som et billede på forvandling, en protest mod Vietnam-krigen og en samfundskritik af den vestlige verdens materialistiske tankegang. Evaristti henviste også til Picasso, der havde sagt, at kunst er en virkelighed, der udtrykkes ved en løgn.

Evaristti ville gå et skridt videre og ønskede at repræsentere virkeligheden med noget virkeligt. Han ville gerne indlægge en lille pause i kunstværket, således at der ikke umiddelbart skete noget, hvis publikum tændte for blenderknappen. Det var meningen, at folk skulle blive nysgerrige og undersøge, om det var muligt at slutte strømmen til blenderne ved at følge ledningerne og så opdage, at der også skulle trykkes på en kontakt under bordet. Han mente, at menneskeheden groft sagt kan opdeles i moralister, voyeurister og sadister, hvoraf det var sidstnævnte kategori, der kunne finde på at tænde for blenderne.

Samme dag kl. 11.00 havde politiet i Kolding modtaget en anmeldelse fra Dyrenes Beskyttelse mod direktør Peter S. Meyer og

Fra ferniseringen af udstillingen "Eyegoblack". I forgrunden de 10 blendere med fisk. Foto: Jonas Ahlstrøm.

Marco Evaristti for overtrædelse af Dyreværnsloven. Dyrenes Beskyttelse havde samtidig underrettet pressen.

Politiet rettede straks en telefonisk henvendelse til Fødevarerregion Vejle om sagen og modtog omkring kl. 15.00 en fax herfra, hvoraf det fremgik, at en dyrlæge havde fastslået, at aflivning af fisk i en blender skønnes at være en overtrædelse af Dyreværnsloven.

Et vidne fra Fødevarerregionen forklarede senere som vidne, at problemet især var, at opstillingen indebar risiko for, at publikum kun trykkede kortvarigt på blenderen, således

at fisken blev skadet af blenderkniven, men ikke staks aflivet. Hvis man blot havde været sikker på, at blenderen kørte i et par minutter, således at fisken med sikkerhed blev aflivet, havde vidnet bedre kunnet acceptere aflivningsmetoden. Vidnet lagde desuden vægt på, at aflivningsmetoden ikke var afprøvet.

Direktør Peter S. Meyer oplyste telefonisk overfor politiet, at det ville være et indgreb i den kunstneriske frihed at afbryde for strømmen til blenderne. Derfor udstedte politimesteren i Kolding et skriftligt pålæg til Trapolt om at sikre, at de omtalte blendere ikke kunne tændes eller på anden måde aktiveres

med risiko for lidelse for de anbragte dyr til følge. Pålægget blev forkyndt for direktøren samme dag kl.15.15.

Jeg tillader mig for en stund at bringe min egen person ind i beretningen. Som medlem af "Trapholts Venner" var jeg inviteret til fernisering af den omtalte udstilling, hvorfor jeg kl. 17.00 indfandt mig på museet og sammen med min hustru straks begav mig til udstillingslokalet med blenderne. Jeg var på grund af min involvering i store "selskabstømmersager" midlertidigt fratrådt min stilling som vicepolitimester i Kolding og kendte derfor intet til det juridiske postyr, der havde været dagens samtaleemne på Politigården. Jeg kendte således heller intet til det pålæg, der to timer tidligere var udleveret til Meyer. Det usædvanlige store presseopbud undrede mig dog.

Da jeg stod foran den forkætrede opstilling af blendere, var der således en masen og skubben, men jeg blev grebet af opstillingens idé og filosofi og kundgjorde over for min hustru, at jeg ville aktivere en blender. Idet jeg rakte hånden frem for at fuldbyrde udåden, mødtes mit blik med en pressefoto fra Ekstrabladet. Da vi kendte hinanden, så jeg for mit indre blik både en overskrift og et foto i morgendagens avis, der næppe ville fremme min karriere indenfor politietaten. Derfor må jeg ifølge kunstneren ikke blot være en sadist, men også en fej sadist.

En kvindelig gæst aktiverede umiddelbart herefter to blendere, hvis indhold straks forvandlede til en gulbrun grumset blanding.

Evaristti har herom forklaret, at han kort efter kl. 17.00 mødte en kvindelig gæst på ca. halvtreds, der fortalte, at hun havde blendet en fisk. Han spurgte, hvorfor hun havde gjort

Et nærbillede af blenderne fotograferet ved ferniseringen. Foto: Jonas Ahlstrøm.

det, og hun svarede, at det var sjovt. Altså en kvindelig sadist med humoristisk sans.

Udstillingen medførte de følgende dage massiv presseomtale, og en lang række harmdirrende læserbreve konkluderede, at mange mennesker følte sig stødt over, at der åbenbart foregik offentlig dyremishandling på et kunstmuseum.

Også politiet modtog adskillige skriftlige tilkendegivelser om, at der skulle skrides hårdt ind over for den "kunstner", der udsatte "uskyldige og værgeløse" dyr for skade, og "kunstneren" skulle ifalde en streng straf, selvom han øjensynligt var "syg".

Politiet konstaterede ved selvsyn den 14. februar, at det ikke længere var muligt at aktivere blenderne.

Selvom jeg som nævnt ikke selv kunne engagere mig i sagen, undlod jeg ikke, når jeg

traf mine juristkollegaer på politigården, at advare disse mod at rejse en straffesag imod museet. Selvom der var en folkestemning mod både museum og kunstner, ville det i mine øjne virke latterligt alene på baggrund af to fisks død at bruge ressourcer på en sådan sag. Om rammerne for den kunstneriske frihed var brudt, fandt jeg personligt tvivlsomt.

Måske har man lyttet til mine anbefalinger, for selvom Det Veterinære Sundhedsråd i september 2000 i en erklæring konkluderede, at de to fisk havde været udsat for smerte og væsentlig ulempe, indstillede man fra politimesterembedet i oktober 2000 til Statsadvokaten, at sagen blev opgivet.

Statsadvokaten fastholdt midlertidig, at sagen skulle gennemføres, hvorfor man i november 2000 sendte et bødeforlæg til Trapholt på 2.000 kr. for ikke at have opfyldt det pålæg, der var givet af politiet om at sikre, at blenderne ikke kunne aktiveres.

I januar 2001 meddelte museets advokat, Merete Stagetorn, at man ikke ville vedtage bøden, idet museet ikke kunne erkende sig skyldig.

Politimesteren indstillede i marts 2001 til Statsadvokaten, at sagen blev sluttet. Han henviste til, at pålægget af museet blev efterlevet allerede efter 1-3 dage, at sagen nu var over 1 år gammel, og sagens udfald formentlig alene ville være en advarsel til museet samt pålæg til politiet om at betale museets sagsomkostninger.

Statsadvokaten fastholdt stadig, at sagen skulle fortsætte, hvorfor der i juni 2001 blev fremsendt et anklageskrift til retten i Kolding. Sagen skulle herefter berammes til domsforhandling og advokat Merete Stagetorn meddelte, at hun ønskede en række sagkyn-

dige vidner indkaldt, herunder Bjørn Nørsgaard, repræsentanter for Det Veterinære Sundhedsråd og Dyreværnsrådet samt en zoolog med ekspertise i fisks følelsesliv.

Dette blev indledningen til et juridisk mareridt (farce). Anklagemyndigheden meddelte i august 2001 retten i Kolding, at man ville protestere imod advokatens ønske om vidneførsel, da denne ikke fandtes relevant for sagen. Anklagemyndighedens påstand var, at museet ifølge loven inden 14 dage efter pålægget var givet til museet, skulle have indbragt dette for retten, hvis man mente, at dette var givet med urette. Da dette ikke var sket, måtte museet nu være afskåret fra en retlig prøvelse af de omstændigheder, der førte til pålægget.

Den 22. august 2001 afsagde retten i Kolding en kendelse, hvoraf det fremgik, at anklagemyndigheden fik medhold i, at fordi museet ikke inden 14 dage selvstændigt havde indbragt spørgsmålet om pålæggets gyldighed for retten, blev museet nu afskåret fra

Advokat Merete Stagedorn, der var Trapholts advokat i "Guldfiskesagen" foran Domhuset i Kolding, 12. maj 2003. Foto: Orla Lund.

den ønskede bevisførelse. Denne kendelse blev af museet køret til Vestre Landsret.

Den 7. februar 2002, 2 år efter den famøse udstilling, afsagde Vestre Landsret en kendelse, hvoraf fremgik, at museet uanset at 14 dages fristen var overskredet, måtte føre de ønskede vidner under domsforhandlingen. Dertil kom en i mine øjne relevant bemærkning om, at det ikke på forhånd kunne udelukkes, at bevisførelse om det kunstneriske eller kunsthistoriske aspekt kunne have betydning for sagens udfald.

På ny appellerede politimesteren i Kolding til Statsadvokaten om at slutte sagen. Man henviste til sagens alder, til besvær med muligheden for at indkalde samtlige vidner – kunstneren var bortrejst – samt til, at sagen ikke havde principiel betydning for fortolkning af Dyreværnsloven. Statsadvokaten meddelte lakonisk den 7. marts 2002, at sagen skulle domsforhandles. Resten af året 2002 synes at være anvendt til brevveksling mellem anklagemyndigheden og museets advokat om tilrettelæggelse af sagens omfangsrige bevisbedømmelse.

Først den 12. maj 2003, 3 år og 3 måneder efter de to fisks død, startede domsforhandlingen ved retten i Kolding. Der var indkaldt i alt 9 vidner. Bjørn Nørgaard var bortrejst men sendte retten en skriftlig redegørelse. Anklagemyndigheden påstod under sagen fortsat en bøde på 2.000 kr. til Trapholt.

Af vidneforklaringerne fremgik blandt andet, at en servicetekniker fra Moulinex forklarede, at de pågældende blendere var forsynet med en kniv, der kørte 14.-15.000 omdrejninger i minuttet. Der var ingen udveksling på kniven, hvilket betød, at kniven kørte med maksimale omdrejninger fra første split-

Der måtte særlig skiltning til at føre de mange interesserede til domsafsigelsen den 12. maj 2003. Foto: Orla Lund.

sekund. Efter vidnets vurdering var det ensbetydende med, at en guldfisk døde inden for første sekund.

Direktøren for Silkeborg Kunstmuseum fortalte om sit kendskab til kunstværker, hvor dyr indgik som en bestanddel. Foruden Bjørn Nørgaard, nævnte han den tyske kunstner Joseph Beuys, der blandt andet i København havde opført en forestilling, hvori der indgik en død hare, der efterfølgende blev spist. Kunstneren Hermann Nitch opførte mysteriepiel med katolske religiøse overtoner, hvor indgik blod fra dyr. Vidnet henviste også til en kunstner ved navn Kienholz. Han har fremstillet en skulptur, der hedder "State Hospital". Den forestiller en køjeseng. I underkøjen ligger en menneskefigur og i overkøjen en gentagelse af figuren, men figurens hoved er erstattet med et akvarium med levende guldfisk. Endelig omtalte vidnet kunstneren Jean Tinguely. Denne udstillede i 1961 på Louisiana sin selvdestruktive figur "Skitse til

verdens undergang”, hvor en due, i stedet for at hæve sig over de rygende ruiner, blev sprængt af det i kunstværket anbragte fyrværkeri.

En dr.scient. fra Zoologisk Institut forklarede om sit videnskabelige arbejde, der omhandlede adfærdsmæssige stressaktioner hos hvirveldyr. Man kunne ikke tale om bevidsthedsliv hos fisk, men alene om sanser. Vidnet konkluderede, at hvis aflivning af fisk kunne ske inden for et sekund i det naturlige miljø, d.v.s. vand, ville det efter vidnets opfattelse være en ”human” aflivningsmetode.

Professor Bjørn Nørgaards skriftlige redegørelse til retten blev oplæst. Han udtalte sig om tre punkter: Det kunstneriske/kunsthistoriske – det æstetiske, det retslige aspekt/samfundet – det etiske og hans personlige retsfølelse – det pragmatiske.

Om det æstetiske skrev han: ”Fiskene i blenderne indskrives i en lang tradition både i den moderne kunsthistorie og i det lange perspektiv, og dyret som væsen, element, symbol må siges at være en del af kunstens materiale gennem tiderne”. Forinden havde Nørgaard refereret til en lang række kunstværker, der alle indeholdt dyr.

Om det etiske: ”For mig er der tale om to værdisæt, der aldrig stemmer overens. Retten handler om det almene, kunsten om det særlige. I det moderne liberale, demokratiske retssystem har det almene store individuelle rammer sikret gennem ytringsfriheden, herunder også for kunsten. Men af og til sprænger det særlige de almene rammer med de konsekvenser, der heraf følger. Det kan så rumme principielle diskussioner af, hvorvidt det særlige kan udvide det almenes rammer, og dermed blive en del af det almene”.

Marco Evaristi interviewes af pressen i forbindelse med domsforhandlingen i ”Guldfiskesagen” foran Kolding Domhus den 12. maj 2003. Foto: Orla Lund.

Om det pragmatiske: ”Meget kort, en politimester har ikke haft konduite, har handlet ikke ud fra fornuft, men ladet sig forføre af en stemning og rejst en sag uden proportioner, og ikke erkendt de rammer, kunsten må kunne arbejde indenfor, han får dumpekarakter. Et kunstmuseum og en kunstner føler sig helt berettiget trådt over tærerne, men i stedet for at rejse en principiel diskussion, bliver det til en diskussion om betaling af en mindre bøde, og deraf en for samfundet dyr retssag, som ud fra ovenstående betragtninger ikke kan bruges i denne diskussion.

Til dommeren vil jeg sige, der foregår massiv organiseret dyremishandling i vores landbrug af uhyrlige dimensioner, der foregår massiv organiseret dyremishandling med handel med kæledyr, ikke mindst 10-årige drenge der får deres første akvarium. At der i den foreliggende sag skulle være tale om overtrædelse af nogen dyreværnslov er rent vrøvl.

Der var stort presseopbud ved domsforhandlingen i "Guldfiskesagen" den 12. maj 2003. Her interviewes museumsdirektør på Trapholt Peter S. Meyer. Foto: Orla Lund.

Der er foretaget en sociologisk undersøgelse af, om almindelige mennesker ville trykke på en knap, der påfører et andet menneske smerte, hvis de fik besked på det. Om denne sociologiske undersøgelse af, om nogen i publikum ville aktivere blanderen med fisk, er kunst eller ej, er uden for denne domstols kompetence".

Dommen blev afsagt den 19. maj 2003. Dommeren fandt ikke, at anklagemyndigheden havde ført bevis for, at den skete aflivning af guldfiskene var i strid med Dyreværnsloven. Dommeren henviste særligt til vidne-

forklaringerne afgivet af serviceteknikeren og dr. scienten. Derfor har Kolding Politi ikke haft nødvendigt sagligt grundlag for at give Trapholt det omtalte pålæg.

Trapholt blev frifundet. I mine øjne en fuldstændig korrekt afgørelse, der dog desværre ikke behøvede at tage stilling til de kunstneriske/kunsthistoriske aspekter i sagen.

Statskassen skulle betale sagens omkostninger, i alt 27.827 kr., hvorfor vi i denne sag taler om såvel rets- som kunsthistoriens højeste kilopris på fisk.

KAMMERHERREINDEN OG BRØDREMENIGHEDEN

AF ELLEN HANSEN

Christina Friederica von Holstein blev født på det daværende Tønder Slot den 6. januar 1741 som datter af amtmand Friedrich Wilhelm von Holstein (1703-1767) og Margaretha Hedwig von Ahlefeldt (1718-1781). Af moderen lærte hun tidligt, at den, som er født i gode kår, har forpligtelse til at efterleve bud- det om at elske sin næste og hjælpe men- sker i nød.

Som 23-årig giftede hun sig med sin jævn- aldrende fætter – på både fædrene og mød- rene side – Christian Friedrich von Holstein, som var kammerherre hos kong Christian den 7. Efter syv års ægteskab blev han tildelt en orden "L' Union Parfaite" (ordenen var indstiftet af Christian den 6.s dronning So- fie Magdalene), som skulle kendetegne "den fuldkomne forbindelse" ægtefællerne imel- lem. Året før var han blevet udnævnt til hvid ridder, den oprindelige Dannebrogorden. Det ser altså ud til, at det unge par har fået en god start på deres samliv, og at deres ægteskab blev regnet for meget lykkeligt. Tilsyneladen- de var det eneste, som det unge par manglede i den perfekte forbindelse, en arving.

Men lykken skulle ikke vare ved. Det si- ges, at Christina Friederica ikke har kunnet gennemføre et svangerskab. Måske på grund af ægteparrets dobbelte slægtskab? Og på et tidspunkt i løbet af deres samliv blev hun ramt af børnekopper, det vides ikke hvornår.

Det var en sygdom, som var meget alvorlig. Mange overlevede ikke et angreb. Og de, der kom igennem sygdommen, måtte i mange til- fælde betale for deres overlevelse med et syn- ligt handicap: koppear på kroppen og i ansig- tet. Det gjaldt også Christina Friederica, som fra den tid ikke længere ønskede at vise sig offentligt, men dækkede sit skamferede an- sigt med et slør, når hun var borte fra hjem- met.

De to ægtefæller fjernede sig efterhånden mere og mere fra hinanden, hvad både barn- løsheden og hendes ændrede udseende kan have givet anledning til. Hun var inderligt troende og optaget af den åndelige bevægelse pietismen, som havde bredt sig i Danmark og var bragt hertil fra Tyskland bl.a. af de fromme brødre fra Herrnhut. De fik navnlig tilhængere i Slesvig (Sønderjylland) og op langs den jyske vestkyst, på Fyn og i Køben- havn.

Han, derimod, blev mere og mere nydel- sessyg og foretrak at leve det søde liv. Det fik dog en brat ende ved hoffet, idet han, uvist hvorfor, påkaldte sig kongens vrede og blev udvist af København for bestandig. En myte fortæller, at Christian den 7. blev fortørnet over at høre, at Christian Friedrich von Hol- stein forud for en køretur i karet gennem Kø- benhavn havde ladet sine folk forsyne en af de fire heste i forspandet med sølvsko. Den

ene var fastgjort med bare ét søm, således at kammerherren kunne være sikker på, at skoen blev tabt, og alle folk kunne se, hvor rig han var. Det lyder dog som en lidt tynd forklaring. Kongen selv veg ikke tilbage for at føre et forargeligt liv; så hvorfor skulle han forarges over den historie?

INDFLYTNING PÅ FAVERVRÅGÅRD

En grund, som synes mere sandsynlig, kunne være, at Christian Friedrich har haft for tætte forbindelser til Struensee. Men det er også gætværk. Det står imidlertid fast, at kammerherre Christian Friedrich von Holstein og hans gemalinde på et tidspunkt forlod København, og at parret i 1777 købte Favervrågård ved Christiansfeld, hvor de flyttede ind.

Christina Friederica var meget optaget af Brødremenigheden, som hun kendte fra sin barndom i Tønder. Og også fra sin tid ved hoffet i København har hun kendt til den pietistiske bevægelse. Den ældste af de to enkedronninger, Sofie Magdalene, var en slægting til den tyske greve Nicolaus Ludwig Zinzendorf, som havde tilbudt brødrene et fristed og givet dem lov til at bygge byen Herrnhut på sin jord. Sofie Magdalene var enke efter Christian den 6., og i hans regeringstid (1730-1746) var hele hoffet dybt påvirket af pietismen.

Dengang Frederik den 5. døde i 1766, var hans søn, Christian den 7., blevet konge, kun 17 år gammel, og året efter foretog han sin otte måneder lange udenlandsrejse med et meget stort følge. Kongen havde en tysk

Favervrågård, bygget i 1500-tallet, set fra nord. Tv. avlsbygningerne, som sammen med den oprindelige hovedbygning omslutter den brolagte gårdsplads. O. 1800 er stuehuset forlænget med en større tilbygning, vinkelret på den oprindelige bygning. Mod vest udhuse, ikke alle originale. Stien th. fører over til Christinero. Pga. strenge bestemmelser i testamentet kunne bygningerne ikke reddes, men blev nedrevet i 2005. Foto fra 1942 i Christiansfeld Lokalhistoriske Arkiv.

læge, den tidligere stadsfysikus i Altona, Johann Friedrich Struensee, med på rejsen. Efter rejsen fulgte Struensee med til København som kongens livlæge.

Struensees begejstring for Herrnhuternes virke i Tyskland og Holland blev årsag til, at kongen efter hjemkomsten inviterede denne brødremenighed til at bosætte sig også i Danmark, og han solgte Tyrstrupgård, forsyningsgård til Koldinghus og Hansborg i Haderslev, til menigheden. Inden handelen var afsluttet, blev Struensee efter beskyldninger om forræderi henrettet i april 1772, men forhandlingerne var da så fremskredne, at koncessionen blev underskrevet af kongen den 13. august 1772.

Den 1. april 1773 blev grundstenen til de første fire huse i den fuldt færdige byplan nedlagt på Tyrstrupgårds Langager, og den nye by blev opkaldt efter kongens mark: Christiansfeld.

Christina Friederica ønskede at sætte bo i nærheden af Brødremenighedens nye by, Christiansfeld, og derfor købte ægteparret blot fire år efter byens grundlæggelse Favervrågård, en hovedgård eller herregård et par kilometer fra Christiansfeld i sydvestlig retning. Den havde et jordtilliggende på 133,6 tønder land. Til sammenligning kan nævnes, at en enkelt anden jordbesidder i Favervrå havde 100 tønder land. Resten af gårdene var på mellem 60,2 og 16,5 tdr. land. Stuehuset var fra midten af 1500-tallet og af ret beskedent størrelse.

Den afsatte kammerherre havde ikke længere nogen indtjening, men Christina Friederica havde en meget stor formue, efter sigende fra sin mor. Udover købet af gården bekostede hun nogle år senere en udbygning af stue-

huset, ligesom hun gennem alle årene ofrede store beløb på at øve barmhjertighedsgerninger i området med hendes mor som forbillede. Kammerherren døde på Favervrågård i 1798, Kammerherreinden i 1812.

CHRISTINA FRIEDERICAS LIV PÅ FAVERVRÅGÅRD

Det var således Brødremenigheden i Christiansfeld, som betog Christina Friederica von Holstein så meget, at hun gerne ville bo i nærheden. I selve byen kunne hun og hendes gemal ikke købe en gård. Der var kun byhuse, og fordi hun ikke boede i en af de to hovedgader i byen, Nørregade og Søndergade (i dag Lindegade), kunne hun efter datidens regler ikke optages i menigheden. Favervrå ligger i Tyrstrup sogn.

Tyrstrup Kirke var en smuk kvaderstenskirke, sandsynligvis fra 1100-tallet. (Nedrevet 1861. Den lå på kirkegården, ca. 100 m bag Degnemarken, hvor den nuværende kirke i 1861-63 blev bygget ud mod Haderslevvej). Christina Friederica havde sin faste plads i Tyrstrup Kirke og kom til gudstjeneste hver søndag sammen med sin kammerpige. De kunne komme usete ind og sætte sig i en stol, som kun præsten kunne se. Hun var jo koppearret og ønskede ikke at blive set af menigheden. Efter gudstjenesten, når resten af menigheden havde forladt kirken, tog præsten de to kvinder til alters. Men lige så ofte, som hun besøgte Tyrstrup Kirke, besøgte hun også "Salen" (kirkesalen) i Christiansfeld. Her var flere tjenester af kortere varighed, så hun havde rig lejlighed til at være med også her.

På Favervrågård havde Christina Friede-

rica indrettet stuerne meget smagfuldt med smukke møbler, spejle, malerier og kobberstik på væggene. Der var jagtscener med heste og hunde. Hundene var forsynet med halsbånd med mærket VH (v. Holstein). Der var landskabsbilleder fra omegnen, og der var familie-billeder, bl.a. malerier af ægteparret selv, selv om nogen gennem årene har tvivlet på, at det var hende – for den smukke dame i ridedragt er ikke arret! Men mon ikke bare maleren har været hensynsfuld?

Ægteparret boede hver for sig, og de havde hver deres tjenestefolk, som de behandlede meget forskelligt. *Han* hersede med sine og drev grovkornede løjer med dem. *Hun* var kærlig mod sine, ja, de var som hendes børn. Kammerherren brød sig ikke om det stille liv på gården og var mindst muligt hjemme. Helst tog han af sted og besøgte andre herregårde, hvor han var med på jagt og til jagtgilder. Han spillede kort med sine venner, drak og morede sig, også med andre kvinder. Undertiden kunne han være borte i dagevis. Men det fortælles, at også Christina Friederica undertiden spillede kort med ham. Måske forsøgte hun ligefrem at holde ham hjemme på den måde? Der er en beretning om, at kammerherren på et tidspunkt havde flyttet spillebordet til en anden placering i stuen og stillet kammerherreindens stol foran et spejl, således at han kunne se hendes kort i spejlet, mens de spillede. Videre fortælles det, at en af tjenerne herover blev så fortørnet, at han senere sladrede til sin frue. Da det kom kammerherren for øre, skulle han have taget tjeneren med op på et loftsværelse og skudt ham. Og ”*der blev en blodplet, som aldrig kunne fjernes*”! Om der er noget om historien, eller den er grebet ud af luften, ved vi ikke. Der

Maleri af kammerherre Christian Friedrich von Holstein. Brødremenighedens Museum. Foto: Olav B. Hansen.

står intet i kirkebogen om, at der skulle have fundet et dødsfald sted på Favervrågård, mens kammerherren levede.

Et par år efter sin mands død lod kammerherreinden en fløj bygge til stuehuset, og under arbejdet faldt en håndværker ned og slog sig ihjel. Det tog hun som et tegn fra Gud om, at hun ikke burde have bygget huset større. Så hun flyttede aldrig selv ind i den nye afdeling.

Maleri af Christina Friederica von Holstein. Fra kammerherreindens stuer i Brødremenighedens Museum. Foto: Olav B. Hansen.

Sandsynligvis ret hurtigt efter købet af gården planlagde og igangsatte Christina Friederica anlæggelsen af en lille park, en romantisk have, i nær forbindelse med gården. En allé førte fra gården over til det lille anlæg, som hun kaldte "Mine tanker". Her opholdt hun sig meget gerne, og her havde hun nok sine bedste timer. Det 2,4 hektar store anlæg blev plantet til med forskellige træer og planter, som var skaffet rundt omkring fra. En del nok

fra andre herregårde. Og det siges, at Brødremenighedens missionærer hjembragte mange planter til hende fra missionsområderne.

Desuden lod hun opføre forskellige bygninger og lysthuse i parken. I den ende, som er nærmest gården, blev der bygget en græsk pavillon, hvor hun tilbragte mange timer med læsning, håndarbejde og meditation – eller hun fik besøg. Mange lærde personer kom for at føre samtale med hende. Hun var selv veluddannet og fulgte godt med i tidens strømninger. Bl.a. hørte hun meget gerne nyt fra Brødremenighedens missionsmarker og var især interesseret i arbejdet på De vestindiske Øer. Tjenestefolkene kom og serverede kaffe eller te for gæsterne. Det havde de tilberedt i "Kogehuset", tekøkkenet, i nærheden af Pavillonen.

I begge ender af det aflange anlæg fører en hvidmalet havelåge ind til herlighederne. Rundt omkring i anlægget var der spændende ting at kikke på. Når man færdedes ad de snoede gangstier, kom man forbi lysthuse, eremithytter (eneboerhytter) og damme med springvand. Dammene blev gravet ud i den ende af anlægget, som lå længst væk fra pavillon og kogehus. Springvandene er naturlige kilder, som blot er blevet forsynet med rør, stukket ned i grundvandet. I hver af de to eremithytter "boede" en eremit. Det var en legemsstor dukke i en passende dragt. Den ene sad ved et bord ved vinduet og læste i sin bibel. Den anden var åbenbart træet. Han lå på en briks i baggrunden og sov. Men fik han besøg, kom der liv i ham. Han for op af søvnen og næsten i hovedet på sin gæst! Det skyldtes en sindrig anordning: Når "gæsten" trådte over dørtrinnet, udløstes en mekanisme, som fik eneboeren til at springe op.

Pavillonen i Christinero. Privat foto, ca. 1990.

Lindelysthuse var plantet i forskellig størrelse rundt i anlægget. Det mindste i nærheden af pavillonen var beregnet til, at Christina Friederica kunne sove til middag her i varmt sommervejr. Det største lå nær ved Kogehuset, og her var plads til mange gæster, som kunne se solen gå ned over markerne vest for anlægget, mens de blev beværtet med kaffe eller te. Mod øst var der bygget et tårn med trappe op til en platform, hvorfra der var god udsigt over egnen og landskabet. Her i "Storkereden" kunne kammerherreinden og hendes gæster få serveret morgenkaffe, mens de beundrede udsigten, bl.a. til den gamle kirke i Tyrstrup og til Brødremenighedens kirke, som var indviet netop i 1777, samme år som

ægteparret von Holstein flyttede ind på Favervrågård.

Bag pavillonen, i det yderste hjørne af anlægget, på det sted, hvor Christina Friederica holdt sine daglige andagter, står et smukt lille skovkapel bag en stor grav med en granit-søjle. Her ligger kammerherreinden begravet med kongelig tilladelse. Christina Friederica ønskede, ifølge sit testamente, på bekostning af hendes efterladenskaber "et passende gravsted, varigt vedligeholdt og forsynet med et prunkløst monument af marmor". Men i Tyrstrup Sogn havde man indsamlet midler til at rejse et minde for hende, og derfor er gravstedet nok blevet flottere, end hun havde ønsket eller forestillet sig. Den støbte grav er så stor,

at der sagtens kunne være blevet plads til den hest og den hund, som de talrige myter har lagt i graven sammen med deres ejerinde, men gravstedet er indviet jord, og der foreligger beviser for, at myten ikke taler sandt.

Bag graven er der bygget et gravkapel, hvorfra der har været nedgang til gravrummet. Denne nedgang er dog for længst fjernet. Man har været i tvivl om, hvorvidt dette kapel er rejst i kammerherreindens tid, eller om det har været en del af udsmykningen ved graven. Størst sandsynlighed er der for, at det er bygget efter hendes død. Foran graven er rejst en rigt ornamenteret søjle med inskription på tysk, dansk og latin. Den danske tekst lyder:

STILLE SOM HENDES SIND VAR HENDES VANDEL
TROFAST OG FROMT VAR HENDES HJERTE
HENDES LIV VAR VELDAAD
DE FATTIGE VARE HENDES BØRN
OG LEDSAGET AF DERES VELSIGNELSER OG TAARER
VANDREDE HUN HJEM TIL GUD
DEN 6. JANUAR 1741 BEGYNDTE HUN SIT
TIMELIGE LIV
DEN 17. JUNI 1812 BEGYNDTE HUN SIT EVIGE

Efter hendes død har anlægget fået navnet Christinero. Ja, her fandt hun i sandhed sin ro – i livet som i døden.

Af skriftligt materiale fra Christina Friederica von Holsteins egen hånd er kun hendes testamente bevaret. Om bortskaffelsen af dokumenter og andre papirer skyldes hendes beskedenhed, eller måske har hun villet beskytte sin gemals eftermæle, det ved vi ikke. Men – som der står på latin på hendes mindesøjle ved graven, med citat fra Johannes' Åbenbaring 14,13 – ”de skal hvile efter deres

møje, for deres gerninger følger dem”. Og såvel de dokumenterede som de udokumenterede af hendes gerninger fortæller om et menneske, som ikke kun havde midlerne til at hjælpe, hvor hun kunne, men som også handlede ud fra den moral, hun havde lært af sin mor. Med respekt for andre mennesker og deres liv hjalp hun dem, som havde brug for det. I en tid, hvor der ikke var nogen social hjælp at få fra det offentlige, udgjorde hun den sociale støtte for nødlidende i hele det område, hun opfattede som sit.

Den 17. juni 2012 er det 200 år siden hun døde. Som hun hvert år er blevet mindet på denne dag lige siden sin død, således vil man også fejre 200 års dagen for hendes død eller hendes himmelske fødselsdag, som hun selv udtrykte det. Mon ikke rigtig mange vil komme og være med til at ære hendes minde?

Kammerherreindens grav i Christinero. Foto: Olav B. Hansen. Kammerherrens kiste er nedsat i familiens gravkapel i Lübeck.

HJÆLP TIL SDR. STENDERUP

Kammerherreinde Christina Friederica von Holstein var i hele sin tid på Favervrågård den sociale støtte i det store område, som omfattede den nordøstlige del af det daværende hertugdømme Slesvig, dvs. det vidtstrakte Tyrstrup Herred, som mod nord gik til Kolding å og fjord, samt det område, der senere blev benævnt som Haderslev Amt. Vi ved om tre landsbybrande i dette område. Den 27. juni 1807 skete der i landsbyen Sønder Stenderup det, som alle landsbyer dengang frygtede: Der udbrød ildebrand. I den kraftige blæst sprang gnisterne fra stråtag til stråtag, og ilden forvandlede på kort tid huse og gårde i hele den sydlige del af landsbyen til ruiner. De stakkels beboere måtte se deres ejendomme og bohaver forsvinde i luerne. På den tid fandtes der ikke noget sikkerhedsnet. Men heldigvis var der hjælp at hente for de nødlidte hos kammerherreinden på Favervrågård ved Christiansfeld. Som i Sdr. Stenderup sydøst for Kolding var der også i hendes tid storbrande i landsbyerne Anderup, vest for Christiansfeld, og Maugstrup ved Sommersted. Også her fik de skadelidte hjælp hos hende.

TESTAMENTET

I sin sidste tid var Christina Friederica meget svagelig. Før sin død fik hun nedskrevet sin sidste vilje, sådan som hun allerede længe havde udtænkt sig den. Hendes to eksekutorer var kammerherre og amtsforvalter Hans Rudolf Hjort, Haderslev, og justitsråd og herredsfoged i Tyrstrup Herred, Georg Diedrich Langreuter, som sammen med hendes kurator, dr. Müller, bemyndigedes til at træffe

yderligere nødvendige dispositioner efter hendes død, men i hendes ånd. Testamentet er underskrevet den 26. maj 1812, og hun sov stille ind den 17. juni.

Ifølge testamentet sikrer kammerherreinden alle sin trofaste tjenestefolk, *”som har holdt af mig i mine levedage, og som jeg har gensket”* en fast årlig pension, så længe de lever, ligesom de skal have fri bolig på Favervrågård foruden møbler og alt nødvendigt til livets oprethold. Her skal de *”leve med hinanden i fred og ro og hjælpsomt række hinanden hånden”*. Der ydes engangsbidrag, pensioner eller gaver, f.eks. møbler eller vogne, til navngivne personer. Lægen får et bidrag mod at behandle de fattige uden salær. Skolerne – Brødre-menighedens kostskoler i Christiansfeld og Den lærde Skole, Latinskolen, i Haderslev – betænkes, således at der kan ansættes en ekstra lærer på sidstnævnte skole, og således at alle lærernes kår bliver forbedret. Til gengæld skal børn af ubemidlede modtage gratis undervisning. Der skal oprettes et forplejningshjem både i Tyrstrup og i Haderslev. I Haderslev blev det til det første sygehus i byen, og her blev den første kirurg i Sønderjylland ansat. Af forskellige årsager blev sygehuset dog først færdigt i 1839.

Brødremenigheden arver Favervrågård med alle bygninger, jorder og møbler, mod at lade tjenestefolkene blive boende, så længe de havde brug for det. Desværre har Favervrågård ikke kunnet bevares. Den forfaldne gård blev nedrevet i 2005.

CHRISTINA FRIEDERICAS SYGELEGATER

Oprikelig var der kun ét sygelegat. Men i 1864, efter krigen og våbenstilstanden, tabte

Christina Friederica Stiftelse, Gl. Kongevej 11. Forplejningshjem ved Tyrstrup Kirke, ifølge testamentet. I dag bolig i privat eje. Foto: Olav B. Hansen.

Danmark hertugdømmerne Slesvig-Holsten til Tyskland, og grænsen kom til at gå ved Frederikshøj, tre km nord for Christiansfeld. Nogle kongerigske enklaver i Vestslesvig blev skiftet ud med otte sogne nord for denne linje, så at "De otte Sogne" blev knyttet til Danmark. Befolkningen her var ikke tilfreds med, at kammerherreindens sygelegat fremover kun skulle gælde syd for den nye grænse, så legatet blev delt i to: Et for Haderslev Amt og et for De otte Sogne. Mærkeligt nok blev de to legater ikke lagt sammen igen efter genforeningen i 1920, og hvert år kommer der på kammerherreindens dødsdag den 17. juni en legatbestyrelse sydfra og en nordfra for at lægge blomster på graven i Christinero. Der er ændringer på vej. Legatbestyrelsen i Haderslev har søgt og fået tilladelse til at udbetale restsummen af det sydlige sygelegat til et passende formål (distriktspsykiatrien), og dette legat vil dermed ophøre.

Ifølge Sygelegatet kan der søges om hjælp

til og under sygebehandling samt til kur- og rekonvalescensophold i ind- og udland. Endvidere hjælp til proteser og andre tekniske hjælpemidler i forbindelse med sygdom eller andre legemlige handicaps m.v. Det er en betingelse, at de offentlige hjælpekilder på området forlods er udnyttet fuldt ud.

KILDEMATERIALE

Som tidligere anført, har Christina Friederica ikke selv bidraget med et righoldigt kildemateriale, idet hun formentlig har ladet alle papirer brænde. Vi har inskriptionen på søjlen ved graven. Vi har hendes testamente og præstens begravelsestale, men derudover ikke ret meget.

Vi er henvist til at søge oplysninger i Danmarks Adelskalender og på Landsarkivet i Aabenraa. Endelig giver Tyrstrupbogen god information om Favervrågård, ejerforhold og gårdens størrelse m.v. Og den gengiver Tyrstrup-deggen M. Hansens skildring fra ca. 1870, således som han har fået historien fortalt af en gammel mand, Christian Bryde, der i sin ungdom (1810-12) tjente på Favervrågård.

Endelig har flere forfattere givet deres bud. Dagmar Classen-Smith (1856-1911) har skrevet en roman, "Skyggen fra Favraahof", baseret på degnens beretning, og så har hun brygget videre på historien ud fra egen fantasi. Andreas Øster (1887-1982) har skrevet sine barndomserindringer: "Barn i Herrnhuternes Christiansfeld", og heri er en skildring fra Christinero. Kilder og myter omkring kammerherreinden er desuden mere udførligt beskrevet i min bog: "Christina Friederica von Holstein" fra 2009.

CHRISTINERO I DAG

Umiddelbart vest for rundkørslen ved Christiansfeld viser skilte af mod Bulladen og Christinero. Der er parkering på gruspladsen lige før Bulladen og den gamle præstegård. Herfra er der en smuk spadseretur gennem skoven Smedeholm, over en eng til det lille anlæg Christinero. I årenes løb har anlægget forandret sig. Den største forandring skete ved orkanens hærgen i december 1999 og ved den efterfølgende genopretning og genplantning. Skovfoged Preben Ravn skønnede dengang, at 80% af skovens træer var gået tabt. Men ”Stormens løb har sin lov, der blev lyst i vor skov!”, og foråret 2000 åbenbarede en ganske anderledes skønhed. De fleste af de nye træer

tog godt fat, og de tidligere indeklemte træer bredte sig, mens det atter skød op fra skovbunden. Det har været spændende at følge alle disse faser og se, at Christinero gennem dem alle har bevaret sin charme og sin helt specielle stemning, som man mærker, straks man træder ind gennem de hvide låger.

Aktuelt kan berettes, at huse og låger i anlægget, som igen har brug for en kærlig hånd, vil blive sat pænt i stand til fejringen af 200 års dagen for kammerherreindens død den 17. juni 1812.

Den 16. juni 2012 – aftenen før kransenedlæggelsen i Christinero – opføres en musical, ”Fru Christine til Favervrågård”, i Søstrehusets korsal.

Et arrangement ved Kogehuset i Christinero.

P.V.P. BERG OG KOHALEHOLDEREN

AF HELGE KJERSIDE

I bogen om Pelle Erobreren af Martin Andersen Nexø er der en passus, der lyder således: *Den sværlemmede Karna kom stormende op fra Kælderen og trængte sig skældende frem. Hun var ildrød i Hovedet af Vrede, paa hendes fregnede Hals og svære Arme sad brune Dask af Kohaler fra sidste Malkning, de lignede kluntede Tatoveringer. Hun sendte sin Tøffel svirrende lige i Synet paa den lange Elev, svøbte Pelle ind i sit Sækkelærreds Forklæde og bar ham ned i Kælderen.*

Romanen er skrevet mellem 1906 og 1910, men der er næppe nogen sammenhæng mellem pletterne på malkepigens hals og kohaleholderen, som blev opfundet af driftsbestyrer P.V.P. Berg 1906.

Manden bag opfindelsen var driftsbestyrer ved Kolding-Egtved-Jernbane P.V.P. Berg, lillebror til landspolitikeren og redaktøren Chr. Berg.

De fleste vil nok forvente, at en driftsbestyrer for en jernbane er en leder, der udarbejder køreplaner, disponerer særtog m.m., og det gjorde Berg også, men da han begyndte sit virke ved Egtvedbanen, var han 60 år gammel. Han havde en lang karriere bag sig, hvor han havde været involveret i en mængde store og små projekter, der spændte lige fra anlæg af slusen ved Ringkøbing Fjord til samling af jernbaneskinner.

Bergs idérigdom var overvældende og ofte

utrolig logisk, som feks. da han fik overdraget opgaven med at flytte en tonstung sten i Vegen, som skulle opstilles til minde om Hans Majestæt Kong Frederik VII. I bogen om Vegen Sogn skrevet af Søren Alkærsig er pro-

P.V.P. Berg. Foto: Chr. Neuhaus.

jektet beskrevet således: "Berg, som påtog sig Flytningen for 425 Kr., lod nu Stenen grave fri og ved Hjælp af stærke Jernbånd og Bolte beklæde med Planker, saa den kom til at ligne en stor Tromle. Saa blev det bekendtgjort, at Søndag 26. September skulde Stenen trilles paa Plads, og ville nogen tage et Tag med, skulde de være velkommen. Der mødte Folk i hundredvis, både Mænd og Kvinder, tre Spænd stærke Stude (et Sted hedder det fem) blev spændt for til Hjælp, Folk tog fat i de fire Tove, ca. 150 i alt, og virkelig begyndte Kolossen at røre paa sig. Det blev dog et hårdt Nap at få den op af Hullet, siden gik det lettere, men Stenen kom ikke paa Plads den Dag. Først næste Søndag, 3. Oktober, nåedes Målet; efter en Beretning havde man også den Dag alle Askoveleverne til Hjælp (da begyndte Skolen 1. Okt.). I de følgende Uger fik Berg og hans Folk Stenen rokket paa Plads, og Indskriften blev hugget. Den blev som nævnt afsløret 15. November 1880".

Senere interesserede Berg sig for landbrugsproblemer, bl.a. med at finde en metode til at beregne flødeindholdet i den leverede mælk, så afregningen på mejeriet kunne gøres afhængig af den enkelte leverances flødeindhold. Her opfandt og patenterede han Lactoscopet, som i en årrække blev anvendt på mange danske mejerier.

Egtvedbanen drog også stor nytte af hans idérigdom. Roedyrkerne i banens opland ville gerne anvende banen til at transportere rodfrugterne til Saftstationen i Kolding, men umiddelbart ville det blive for dyrt, da det ville koste en omlæsning i Kolding, da Egtvedbanen og Statsbanen, der skulle transportere roerne fra Kolding Banegård til Saftstationen, ikke havde samme sporvidde. Berg

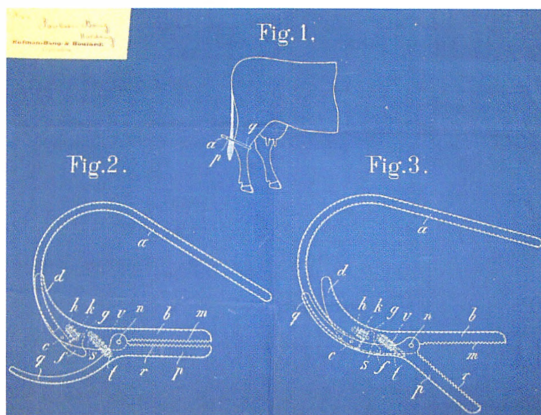

P.V.P. Bergs fadinger på Egtvedbanens sporareal ved Kolding Statsbanestation 1912.

løste problemet ved at konstruere nogle store transportkasser på hjul, som han kaldte "fadinger". De kunne transporteres på såvel Egtvedbanens vogne som Statsbanens og derved var omlæsningen næsten undgået til glæde for roedyrkerne og Egtvedbanen.

KOHALEHOLDEREN

Det var irriterende for malkepigen at få et svirp af kohalen, når hun malkede, fordi der

Tegning til patentsøgningen.

havde sat sig en flue på koens ryg, og det var også uhygiejnisk, da halen jo kunne være foruren af partikler fra koens egen afføring eller pløre fra marken. Nogle malkepiger brugte at binde halen med høstbindesnor – det var der som regel noget tilbage af efter høstsæsonen – men det var ofte besværligt, og undertiden fik det koen til at reagere ved at sparke ud efter malkepigen, som godt kunne komme slemt til skade.

Bergs kohaleholder var let og hurtig at montere og sikrede, at halen blev holdt i lodret stilling og bag ved koen under hele malkningen.

Idéen har Berg fået omkring 1906, og han begyndte herefter at udvikle den med henblik på en patentering. Der blev udarbejdet tegninger og en 8 sider lang patentbeskrivelse i folioformat. Ansøgningen om patent blev overladt til patentbureauet Hofman-Bang & Boutard, Vimmelskaftet 49 i København. Mellem august 1906 og november 1908 opnåedes patent i følgende lande: Ungarn, Østrig, Finland, Tyskland, Sverige, Norge, Belgien, Frankrig, England, Danmark og Rusland.

Mange lokale virksomheder deltog i produktion og salg af kohaleholderen. Firmaet Konstantin-Hansen & Schrøder har som maskinfabrikanten sandsynligvis stået for udviklingen af prototypen, firmaet A.D. Burcharth & Søn har leveret malingen, og regnskabet viser, at fotograf Georg Burcharth har stået for fotograferingen af vidunderet.

Berg stod selv for annoncering, salg og forsendelse. Den nærmere baggrund for prissætningen på den færdige klemme har det ikke været muligt at opspore. Imidlertid bliver den lanceret til en pris af 1,60 kr. pr. stk.

Da salget begyndte, var der på forhånd ud-

✱	Kohaleholderen.	✱
Holdbar, bekvem. Griber Hal-dusken, nedenfor Halevirvlerne.		Patenter er udtaget i 11 Lande og til Salgs enkeltvis eller samlet.
Salgsprisen er i Danmark 125 Øre. Forhandlere og Ordresamlere antages. Henvendelse til Driftsbestyrer P. V. P. Berg, Kolding.		

Annonce.

gifter for 8.192 kr. Der skulle således sælges mindst 10.000 enheder, før omkostningerne var dækket ind, når fradrages udgifter til rabatter og produktionsomkostninger. Ser man på det område, patentet dækkede, var det slet ikke urealistisk, men Bergs internationale baggrund var ikke tilstrækkelig. Han havde ikke de fornødne kontakter i hverken Europa eller Rusland.

For at få et så stort forhandlernet som muligt, blev såvel købmænd som forkarle, mejerister og alle andre med tilknytning til landbruget opfordret til at være "forhandlere" og derved tjene en ekstra skilling, men det betød så også, at der måtte gives forhandlerrabat eller provision til mange, så den gennemsnitlige indtægt pr. kohaleholder kom ned på ca. 1 kr.

Demonstration af kohaleholderen. Foto: Georg Burcharth.

I august 1909 kontaktede Berg sin nevø, Sigurd Berg, der var søn af Chresten Berg, medlem af Folketinget og tidligere indenrigsminister, og bad ham om at udarbejde en aftale eller kontrakt, så hele forretningen kunne overdrages til anden side. Samtidig fortæller han om alle de besværligheder, der har været med distributionen af "apparaterne", som han kalder dem. For at nedsætte fragtpriisen har han prøvet at få forhandlerne til at aftage store ordrer, og for at nedsætte produktionsprisen har det også været på tale at lade

skoledrenge producere kohaleholderne efter skoletid, men det blev dog ikke til noget.

I 1910 gør Berg status, erkender at projektet har kostet ham 6.333,90 kr og videregiver patentet til familieeje gennem nevøen Sigurd Berg. Han sælger dog selv enkelte kohaleholdere frem til 1912.

KILDER:

P.V.P. Bergs privatarkiv i Rigsarkivet.

Kolding Folkeblad juli 1914.

Søren Alkærsig: Vejen Sogn i Malt Herred, 1936-41.

B. Wilcke & P. Thomassen: Kolding-Egtved Jernbane, 1. udg, 1965.

Ib V. Andersen: Kolding-Egtved Jernbane 1898-1930, 1965.

Kolding Stadsarkiv: Saglig samling 99.4.

Danmarks ældste Forretninger, 1940 s. 249.

JENS PETER JØRGENSEN

– SØN AF KOLDING, PROKURATOR I VESTINDIEN

AF JAN TUXEN

Det gamle Kolding rummer mange gode historier om sine bysbørn, men hvad blev der af dem, som forlod Kolding for at søge lykken ude i den vide verden?

En af dem – født i Kolding i 1848 – blev jurist og startede sin sagførerkarriere i Kolding, hvor han også stiftede familie. Efter få år i Kolding flyttede han til Dansk Vestindien, hvor han havde praksis i et halvt århundrede, men levede adskilt i mere end 40 år fra sin familie, som han alligevel formåede at holde sammen på. Her er fortællingen om Jens Peter Jørgensen fra Kolding, som blev den besynderlige ”lawyer Jørgensen” på St. Thomas.

Jens Peter Jørgensen var det niende og yngste barn af Niels Jørgensen og Ane Birgitte Utzon. Faderen var oprindeligt – som sin egen far – brændevinsbrænder i Kolding, men hans interesser spændte vidt. I 1850erne var han klubvært, han var medlem af byrådet i 12 år, og fra 1864 til sin død i 1873 var han forstander på Sct. Jørgens Hospital. Moderen var af en gammel Kolding-slægt Utzon, som kendes i byen fra 1500-tallet.

Jens Peter gik i Vejle Amts Højere Realskole i Kolding – Koldings latinskole var blevet lukket i 1855 – men blev allerede som 10-årig flyttet til latinskolen i Haderslev, hvor hans ældre svoger Conrad Iversen var adjunkt¹⁾. Jens Peter blev dog aldrig student, for i 1864 måtte latinskolen i Haderslev luk-

ke som følge af krigen. I stedet læste Jens Peter jura i København og blev exam.jur. i 1867. Han vendte tilbage til Kolding og fik ansættelse på Andst-Slaugs herredskontor under justitsråd Saxild. Senere blev han herredsfuldmægtig og endelig prokurator. I 1871 giftede han sig med Anne Cathrine Nissen af en ærøsk skipperslægt. Alt lå således til rette for en lokal karriere, og han blev også midlertidig leder af Sct. Jørgens Hospital ved fade-

Jens Peter Jørgensen ca. 1875.

rens død i 1873. Han fik dog ikke stillingen, som i stedet gik til boghandler L.C.C. Estrup i 1874.

Var Jens Peter skuffet over at blive forbigået? Eller led han snarere af udlængsel? Allerede i 1868 havde han været på rejse i Nordamerika, og nu tog han et meget stort spring ud på det dybe vand, næsten bogstaveligt. I 1875 rykkede han familien op med rode og nedsatte sig som prokurator på St. Thomas i Dansk Vestindien. Over Atlanten og ned til troperne, til en koloni i dyb krise, men også fuld af udfordringer.

Hospitalsforstander Niels Jørgensen og hans hustru Ane Birgitte f. Utzon. Foto: J. Caprani.

Kolonien i Vestindien var blevet grundlagt i 1660, fra starten vel uden noget defineret formål, men strategien kom snart med den velkendte – og berygtede – trekantshandel: Våben og andre industriprodukter blev sejlet til Vestafrika. Her købte man slaver og sejlede dem til Vestindien, hvor de trælledede i sukkerplantagerne, hvis produkter blev sejlet hjem til Danmark. Hvor indbringende denne handel var i 1700-tallet, får man let et indtryk af ved at gå igennem Frederiksstaden i København, hvor stort set alle palæerne blev bygget på grundlag af formuer tjent i Dansk Vestindien.

Men i slutningen af 1800-tallet var situationen en helt anden. De vestindiske sukkerroer var blevet udkonkurreret af den europæiske sukkerroe, og slaveriets ophævelse i 1848 havde stoppet den nemme adgang til billig arbejdskraft, som kunne piskes til at bestille noget. Dermed forsvandt også det økonomiske incitament for at have kolonien, og allerede i 1850erne startede de første af de forhandlinger, som førte til, at øerne blev overdraget til USA i 1917.

Jørgensen ankommer til en koloni i stagnation, men ikke uden muligheder. St. Thomas har Caribiens bedste naturhavn, en naturlig mellemstation for skibe på vej til og fra Mellem- og Sydamerika. Dermed er der livlig trafik og handel på St. Thomas, foruden et stærkt internationalt islæt. På trods af, at Charlotte Amalie på St. Thomas er en af kongerigets mest folkerige byer i slutningen af 1800-tallet, er det dog primært erhvervslivet, som har brug for en sagfører. Men Jørgensen er en driftig mand, som snart breder sine gøremål ud over mange områder.

Efter slaveriets ophør var plantagedriften

Hugo Larsen: *Fra havnen i St. Thomas*, 1907.

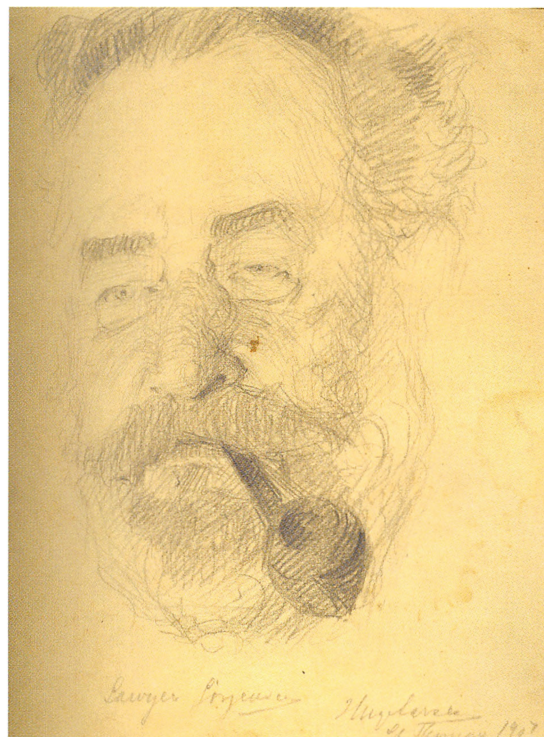
på St. Thomas stort set gået i stå. Men Jørgensen mente, at man kunne få kolonien til at blomstre op igen ved en udstrakt mekanisering af plantagedriften. Han opkøbte adskillige tidligere plantageejendomme og indforskrev en amerikansk ingeniør for at opbygge et kompliceret maskineri til en mekanisk sukkermølle. Han inviterede sågar guvernøren til indvielsen. Desværre kom mekanikken aldrig til at fungere, og man kan vel sige, at hændelsen på næsten tragisk vis markerede afslutningen på sukkerdyrkning på St. Thomas.

Men Jørgensen gav ikke op så let. Hvad der ikke var muligt på St. Thomas, som havde mange andre erhvervs muligheder i kraft af naturhavnen, måtte kunne lade sig gøre på de andre øer. Han købte mange ejendomme på St. Jan og St. Croix med henblik på at udvikle dem. Hans vedholdende interesse i landvæsenet var mere idealistisk, end den var praktisk og økonomisk. Han drev aldrig ejendommene selv, men antog bestyrere eller lejede ud, og han var mere end villig til at sælge til folk, som selv ville udvikle driften²⁾. Der er også eksempler på, at han mere eller mindre

forærede ejendomme til dygtige folk, som ikke selv havde råd til at købe. Hans fokus på udvikling af plantagedriften kan også aflæses i de stedlige aviser. I 1906 skrev han i St. Croix Avis en anvisning på, hvordan man kunne opsamle og udnytte regnvandet til sukkerdyrkningen. Så sent som i 1918, hvor han var ved at afvikle sine forretninger, ejede han ejendomme på tilsammen omkring 800 ha. Hans engagement i landbruget kostede ham store summer, men var medvirkende til at bevare et nødvendigt, men hensygnende erhverv på øerne.

I en periode var han viceskoleinspektør, han blev overformynder og indlagde sig for tjeneste ved at få orden på Overformynderiets regnskaber, han engagerede sig aktivt i politik og var folkevalgt medlem af Kolonialrådet, ligesom han var initiativtager til og aktivt medlem af Foreningen "The Danish Speaking Club". I en længere periode arbejdede han også for Guvernementet, indtil man blev træt af hans åbenmandede udtalelser om administrationens vilkårlighed og fejlpositioner. Alt dette selvfølgelig ved siden af sagførervirksomheden, hvor han bl.a. havde Hamburg-Amerika Linie som kunde. Næppe nogen ringe kunde i øvrigt, for Hamburg-Amerika Linie var i lange perioder det dominerende rederi i besejlingen af St. Thomas og havde opbygget stort hovedkontor, værft, oplagspladser o.s.v. i havnen.

Selv om Jørgensen tilbragte det meste af sit aktive liv i Dansk Vestindien og aldrig vendte tilbage til Kolding, bevarede han kontakten med hjembyen. Han holdt fast i sit abonnement på Kolding Avis gennem mange årtier, og han brevvexlede med sin fætter, farver i Kolding Vilhelm Utzon, med hvem

Hugo Larsen: Lawyer Jørgensen 1907.

han udvekslede slægtsoplysninger og politiske standpunkter.

Jørgensens politiske synspunkter og virke kommer frem i nogle dokumenter fra 1902 og 1916, hvor man forhandlede om øernes salg til USA. Jørgensen var fra starten glødende modstander af salget. Han mente, at kolonien rummede en masse uudnyttet potentiale, og at de problemer, som der vitterligt var, kunne og burde løses ved en målrettet indsats, til gavn for øerne såvel som for Danmark. I 1902, hvor Danmark var på nippet til at sælge øerne, skrev han et længere kampskrift, som han dels fik trykt, dels rejste rundt med i hele Danmark på foredragsturné. I

skriftet kommer hans idealisme og ildhu tydeligt frem. De ting, som efter hans mening skulle til, for at kolonien kunne komme på benene igen – herunder plantagedrift, skibsfart, infrastruktur, sundhedsvæsen og undervisning – var ting, som han selv aktivt arbejdede på derude. Både hans ord og gerninger ligger i smuk forlængelse af Hedebevægelsen ("Hvad udad tabes, må indad vindes"), men det lykkedes ham ikke at vende stemningen. I hvert fald gik lovforslaget om salget glat igennem Folketinget, og kun en mudret afstemning i Landstinget forhindrede loven i at blive vedtaget. Men der er næppe tvivl om,

at hans ord fandt genklang hos de nationalt sindede konservative, som i årene herefter udfoldede en behjertet indsats for at udvikle øerne og for at knytte dem tættere til Danmark.

I 1916 er situationen en ganske anden. De private initiativer, som vitterligt kom efter 1902, er ebbet ud. De offentlige reformer, som er iværksat, er for vilkårlige, forkerte og forfejlede. Hertil er kommet en verdenskrig, som stort set har sat en stopper for trafikken på øerne. Jørgensen bliver som folkevalgt kolonialrådsmedlem indkaldt til København for at afgive forklaring for den rigsdagskommis-

Regeringskontorene i St. Thomas. Fra postkortmappe i Vilhelm Utzons arkiv.

sion, som skal rådgive de lovgivende forsamlinger før den endelige vedtagelse af loven om salget til USA.

Jørgensen har ikke skiftet grundholdning. Øerne kan og bør udvikles til at klare sig selv. Det arbejder man – og han – fortsat på lokalt. Men indsatsen fra det officielle Danmark har efter hans mening været uduelig, kritisabel og uden forståelse for de særlige forhold, som råder på øerne. Med talrige eksempler peger han på, hvad der ikke er gjort noget ved, og hvordan de gennemførte reformer har forværret forholdene. Man kan, som han siger det, ikke behandle Dansk Vestindien som ethvert andet amt i Danmark. Dertil er forholdene

for specielle, og det kræver en stor forståelse, som ikke har været til stede i den offentlige administration, endsi­ge hos guvernør Helweg-Larsen, som får mange drøje hug. Eksemplerne er talrige, men lad os nøjes med at se på et par stykker. I 1907 blev overretten (dvs. landsretten) i St. Thomas nedlagt. Der ved mistede øerne en højtstående uafhængig embedsmand, som bl.a. kunne moderere guvernøren, når denne handlede efter for­godtbefindende, og frifundne arrestanter måtte sidde fængslet i månedsvis, hvis deres sager blev appelleret³⁾. Jørgensen harcelerer over, at man ikke for længst har oprettet fødselsstiftelser for at nedbringe den alt for store

Kolonialrådet for St. Thomas ca. 1916. Fra venstre dr. Viggo Christensen, Lawyer Jørgensen og James Roberts.

børnedødelighed⁴⁾. Standard Oil holder sine skibe væk fra St. Thomas, fordi Guvernementet har givet afslag på en ansøgning om at etablere et olielager i havnen⁵⁾. Det er ikke en disposition, som fremmer væksten. Eksemplerne er som nævnt talrige, og de anførte tjener blot til illustration af Jørgensens dybe frustration over den offentlige administrations manglende indsigt i de lokale forhold og dens mangel på vilje til at skabe reelle forbedringer. Jørgensen har tabt tålmodigheden. ”Besøgstiden er forbi”, siger han og anbefaler på det varmeste, at øerne bliver solgt til USA.

Hvad Jørgensen mente som privatperson, får vi indblik i gennem et brev, som han sendte til fætterten Vilhelm Utzon i Kolding, mens han stadig opholdt sig i København i december 1916. Af brevet fremgår det, at Utzon må have givet udtryk for en stærk modstand mod salget. Jørgensen blev derfor nødt til at forsvare sig. Han beskrev det som den største sorg i sit liv, at han måtte råde til et salg. Der var bare ikke andre muligheder tilbage. USAs magt og strategiske interesse i området lukkede af for alle andre løsninger. USA ville med en økonomisk embargo kunne knuse ethvert andet land, krigsførende eller neutralt. Jørgensen havde i sin tid håbet, at man kunne indgå en byttehandel med Tyskland, så vi fik en del af Nordslesvig tilbage mod at afgive Dansk Vestindien, men den mulighed eksisterede ikke længere på grund af verdenskrigen og de modsætninger, som den havde skabt. ”Det er en Ulykke, for Danmark, at Øerne sælges, men dette kan ikke undgaaes”.

Det uundgåelige skete. Loven blev vedtaget, og den 31. marts 1917 blev Dannebrog strøget på øerne. Men gad vide, om Jørgensen

havde overvejet, hvilke alvorlige konsekvenser overdragelsen ville få for hans egne og hans families personlige forhold?

FAMILIELIV

Jørgensen tog som nævnt familien med til Vestindien i 1875. Parret havde i 1872 fået datteren Henriette, og i Vestindien kom døtrene Anna og Andrea til i 1877 og 1878. Men fru Jørgensen tålte dårligt tropeheden. I slutningen af 1879 vendte hun tilbage for påny at bosætte sig i Kolding, hvor den fjerde datter Elisabeth (omvekslende kaldet Lissa og Lizzie) blev født i 1880. Et par år senere gjorde hun endnu et forsøg på at flytte ud til manden, og datteren Margrethe (kaldet Baby) blev født i 1883 på St. Thomas. Men i 1885 kunne fru Jørgensen ikke holde varmen ud mere og flyttede permanent hjem til Danmark, hvor hun bosatte sig, først i Horsens og siden på Frederiksberg. Den yngste datter Christine blev født i Horsens i 1886.

Ægteparret levede herefter adskilt i resten af deres liv, stort set kun afbrudt af de rejser, som der har været mulighed for og råd til. Man kan spørge sig selv, hvordan familielivet kunne holde til adskillelsen, men det gjorde det. Brevvekslingen var tæt, den drejede sig om hverdagens små tildragelser, og Jørgensen skrev både ironiske, opmuntrende og opdragende breve til sine døtre, som også holdt hinanden informeret på kryds og tværs. Hans forhold til døtrene var varmt og nok også en del tættere end til konen⁶⁾.

Omkring århundredeskiftet købte Jørgensen landejendommen Mafolie, som ligger i bakkerne bag Charlotte Amalie, ca. 250 m over havet og med den smukkeste udsigt over

byen, naturhavnen og havet. Her er lidt køligere end i gryden nede i byen, også fordi pasatvinden har uhindret adgang heroppe. Det fik ikke fru Jørgensen til at flytte ud til ham, men døtrene bosatte sig ofte hos ham i længere perioder.

Specielt Lissa ser ud til at have været indtaget i Vestindien. Hun flytter ud til St. Thomas og bor hos faderen i en længere årrække. Herfra stammer portrættet, malet af Hugo Larsen⁷⁾. Lissa bliver gift med tyskeren Heinrich Meyn, som er skibsinspektør hos Hamburg-Amerika Linie i St. Thomas, og parret får i 1913 sønnen Jens Peter, som opkaldes efter morfaderen.

EN FATAL HANDEL

I 1916 rasede Verdenskrigen på tredje år, Danmark var på nippet til at sælge tropekolonien til USA, som på sin side var tæt på at erklære Tyskland krig. En særdeles sprængfarlig cocktail for en familie, som nu havde både professionelle og familiemæssige bånd til Tyskland.

I den situation foretog Jørgensen to vigtige dispositioner. Den ene var både kærlig og fornuftig, mens den anden skulle vise sig skæbnesvanger for ham.

Da han i efteråret 1916 blev indkaldt til Rigsdagskommissionen i København, tog han

Hugo Larsen: Udsigten fra Mafolie, 1906.

Lissa og lille Jens Peter med hjem og anbragte dem hos fru Jørgensen og Baby, som i mellemtiden var flyttet til Frederiksberg.

Men da Jørgensen selv er vendt tilbage til St. Thomas i januar 1917, indgår han en proformahandel med Julius Jochimsen, Hamburg-Amerika Linies direktør på St. Thomas. Parterne er naturligvis klar over, at alle tyske besiddelser inden for USA's grænser vil blive beslaglagt, når USA og Tyskland erklærer hinanden krig. Derfor indgår de en aftale om, at Jørgensen køber samtlige Hamburg-Amerika Linies besiddelser på St. Thomas (hovedkontor, kajer, værft, oplagsplads, kullagre, pramme etc.) for 210.000 \$. Det beløb har Jørgensen ikke, så der udformes et gælds-brev, som siger, at gælden ikke skal forrentes og først forfalder efter tre måneder, samt at den frist kan forlænges, indtil krigen er overstået. Formålet med handlen er naturligvis at forhindre en konfiskation, hvorefter parterne kan aftale en mindelig tilbageførelse af aktiverne, når krigen er overstået.

Men der går ikke lang tid efter, at USA har overtaget Dansk Vestindien og har erklæret krig mod Tyskland, før den amerikanske Alien Property Custodian ankommer til St. Thomas. Han er ikke i tvivl om aftalens natur – en "Scheingeschäft", som også Jochimsen senere indrømmer privat – og alle besiddelserne bliver konfiskeret. Problemet er blot, at Jørgensen ikke vil anerkende, at aftalen er proforma. Han hævder, at der er tale om en reel handel, indgået på neutralt dansk territorium⁸⁾.

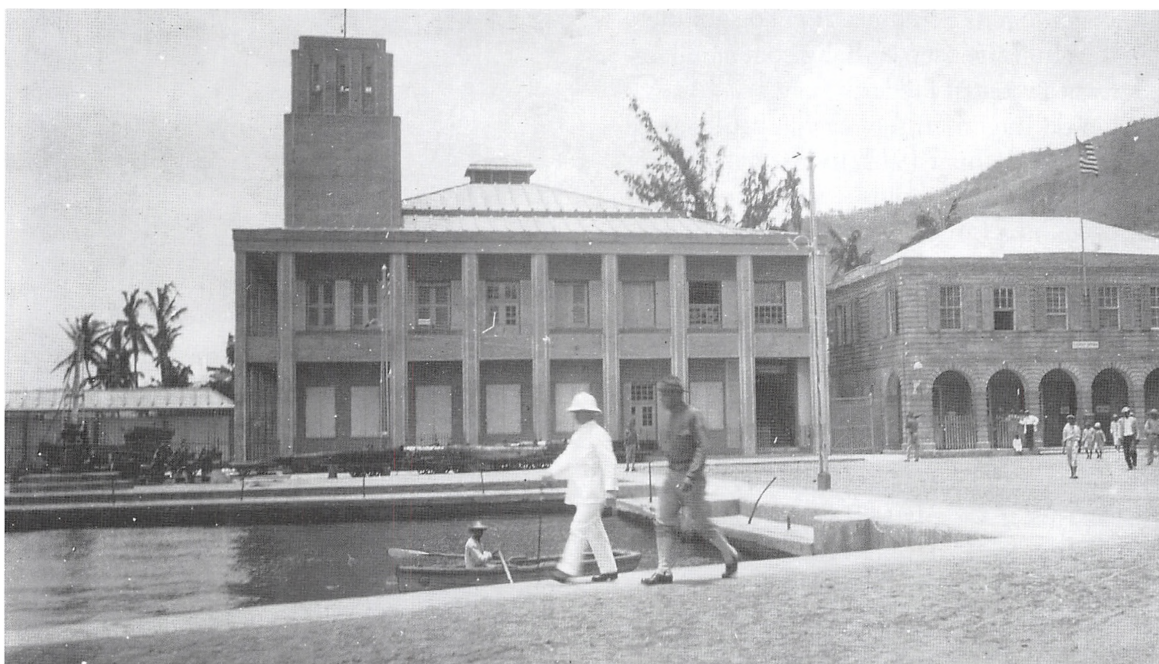
Dermed starter et kompliceret diplomatisk spil. På den ene side fastholder Custodian – med rette – at der er tale om en proformahandel. På den anden side står en dansk

Hugo Larsen: Lissa Jørgensen 1905.

statsborger, som på dansk – og altså neutralt – territorium har købt nogle tyske besiddelser, som han har papir på. Og traktaten om overdragelsen – som Jørgensen har et detaljeret kendskab til – siger, at USA vil respektere danske og andre landes statsborgeres besiddelser efter overdragelsen af Dansk Vestindien til USA.

Jørgensen inddrager den danske ambassadør i Washington, som diplomatisk beder den amerikanske udenrigsminister sikre, at Jørgensens ejendomsret respekteres. Custodian på den anden side strammer nettet om Jørgensen ved at tage kontrol over Hamburg-Amerika Linies besiddelser, ved at lukke Jørgensens firmas konti i Den dansk-vestindiske Nationalbank og ved at bombardere ham

Hamburg-Amerika Linies hovedkontor i St. Thomas ca. 1917.

med krav om de penge, han har tjent til firmaets opretholdelse ved at sælge ud af kul og andre varer. Custodian opdager også, at Hamburg-Amerika Linie har efterladt en større kredit i Puerto Rico til Jørgensen. Den har han trukket på uden at oplyse om det.

Jørgensen tilbyder i sin desperation at sælge Hamburg-Amerika Linies besiddelser i USA, og han tilbyder at sejle hjem for at rejse midlerne, som Custodian derefter kan deponere. Jørgensens sindstilstand fremgår tydeligt af hans breve til den danske ambassadør Brun: "... jeg kan ikke holde det ud længere. Jeg er aldeles ødelagt og ender med at blive fuldstændig gal, men hele Verden er da ogsaa et Galehus. Jeg maa gjøre en Bemærkning (der ikke vedrører Sagen) för jeg falder sam-

men. Jeg arbejdede for Öernes Salg og havde jeg vidst, hvordan Forholdene vilde have udviklet sig havde jeg endnu langt stærkere gjort det. Thi hvordan var det blevet hvis Öerne ikke vare blevne afstaaede frivillig?"

Men amerikanerne overbeviser ambassadør Brun om, at handelen er proforma, og Jørgensen får gennem generalguvernør Baumann et skarpt brev, som i utvetydige vendinger siger, at Jørgensen kun redder sine personlige besiddelser og undgår retsforfølgelse på grund af ambassadørens personlige indgriben, ikke på grund af sine handlinger og argumenter.

Jørgensen reddede altså akkurat sit skind, men ikke sin ære, og i juli 1918 skrev han nødtvunget under på at overdrage Hamburg-

Amerika Linies besiddelser til Custodian mod at blive fritaget for sin gældsforpligtelse til rederiet. Man kan måske til Jørgensens forsvar undre sig over, at Custodian var så forhippet på at få ham til at skrive under, når hans køb af ejendommene allerede var blevet stemplet som proforma. Det skyldtes den omtalte spidsfindighed i overdragelsesdokumentet mellem Danmark og USA, som skulle beskytte besiddelser, der tilhørte personer og selskaber hjemmehørende på Øerne.

Dette musehul benyttede Jørgensen til at genoptage sagen efter fredsslutningen i 1919. Nu forlangte han på Hamburg-Amerika Linies vegne, at besiddelserne blev givet tilbage til rederiet, som så kunne videregive dem til Jørgensen mod betaling af de nævnte 210.000 dollars. Han opfordrede endda Hamburg-Amerika Linie til at sagsøge ham for de 210.000 dollars, men Hamburg-Amerika Linie valgte at forhandle direkte med den amerikanske stat, dog også forgæves.

Hvornår Jørgensen endelig gav op, står ikke helt klart. Men der er ingen tvivl om, at denne sag knækkede ham professionelt, og da han vendte tilbage til Europa, var han blanket af. Han opholdt sig i nogle år hos datteren Lissa i Lübeck, før han omkring 1924 bosatte sig i Horsens, hvor hustruen var blevet begravet seks år tidligere. Han døde i januar 1926 under et besøg hos datteren Henriette, som var gift med byrådssekretær i Århus Hjalmar Aae og havde bygget "Villa Mafolie" på Strandvejen.

IDEALIST OG LOMMEPROKURATOR

Der er ingen tvivl om, at Jørgensen i sine seneste år betragtede sig selv som en fiasko. Det

FOR SALE

at St. Thomas, Virgin Islands of the United States of America.

THE FOLLOWING PROPERTIES:

In St. Thomas:

A Coal Wharf with Dwelling House, Warehouse, and other Buildings, Water Tanks, Six Lighters, two Launches, some boats, Slip, etc.

A two-story Office Building: (Reinforced Concrete)

A Residence.

A Store with Dwelling.

ESTATES:

"Anna's Retreat," ("Tutu"), a two Story Residence and other buildings, etc.

"Hoffmann" (a Residence), "Mandal," "Windberg," "Tabor," "Harmony," "Fredensberg," "Titus," with Horses, Mules, Cattle, etc.

A Country Seat "Ma Folie," with two Residences.

In St. John:

Estates "Leinsterbay," "Enighed" and others.

Altogether over two thousand acres!

I do not sell any separate property, only the whole Complex.

I may also enter into negotiations to form a Company.

Please apply to the owner

LAWYER J. P. JORGENSEN, St. Thomas, V. I. U. S. A.

Annonce i Shipping, januar 1918.

lykkedes ham ikke at udvikle den danske tropekoloni til at stå på egne ben. Fremtiden under amerikansk styre blev heller ikke specielt lys. Og på trods af sin bjergsomhed blev han ikke nogen velhavende mand. Men når vi skal karakterisere ham, bliver det på andre præmisser. Den korteste og mest rammende beskrivelse er givet af hans forhenværende fuldmægtig N.A. Kjær i dennes erindringer: "Han var meget af en Idealist og lidt af en Lommeprokurator". Idealisten og ildsjælen gjorde en bemærkelsesværdig indsats for at udvikle den danske tropekoloni i en kritisk

periode. Han arbejdede gratis for de sager og personer, som stod hans hjerte nær. Og han påtog sig store omkostninger i de projekter, som han brændte for. Det var næppe uden grund, at han i 1888 blev udnævnt til ridder af Dannebrog. Lommeprokuratoren derimod stak sit hoved frem i de retssager og ejendomshandler, hvor der var penge at hente. Når han skulle formidle en ejendomshandel, forlangte han rask væk 10% i kommission. I nogle sager – f.eks. den om Hamburg-Amerika Linies besiddelser – er det vanskeligt at afgøre hvilket aspekt af hans personlighed, der var fremherskende, for de levede side om side. Man kan tilføje andre nuancer, f.eks. at han levede yderst nøjsomt og nærmest asketisk, at han var et eklatant rodehoved, og at han gik bemærkelsesværdigt sjusket klædt.

Men når regnskabet gøres op, er det idealisten, som står tilbage. Han satte sit mærke, selv om missionen mislykkedes. Det er velfortjent, at han stadig er en legende i familien, hvor han i øvrigt bærer kælenavnet "Lawyer".

KILDER

P. Zoffmann, Sct. Jørgens Hospital i Kolding 1558-1958, Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding 1958.

P. Eliassen, Det gamle og nyere Kolding, Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding 1910.

C. Chr. Lausen Utzon, Familien Utzon, Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding 1907.

N.A. Kjær, 25 Aar i Vestindien. Fra Firsernes og Halvfemsernes St. Thomas, A. Rosenbergs Bogtrykkeri, København 1934.

Dronningens Gade, St. Thomas. Ved krydset havde prokurator Jørgensen kontor.

Et Foredrag om de dansk-vestindiske Øer, holdt af Prokurator, Overformynder Jørgensen. Carl Mar: Møllers Bogtrykkeri, Horsens 1902.

Betænkning afgiven af den i Henhold til Lov Nr. 294 af 30. September 1916 nedsatte Rigsdagskommission angaaende de dansk vestindiske Øer, J.H. Schultz A/S, København 1916, bilag B., pp. 290-315.

Ordenskapitlets biografiarkiv.

Familiens egne optegnelser, erindringer, fotografier og breve samt en brevsamling i Det Kongelige Bibliotek, alt venligt formidlet af Lawyer Jørgensens tipoldebarn Karin Aae Evensen, uden hvis hjælp denne artikel ikke var blevet til.

Familien Jochimsens brevarkiv, venligt formidlet af Halvor Jochimsen, Julius Jochimsens barnebarn.

Enkelte breve efter Carl Emil Hassager, direktør for ØK i St. Thomas 1905-16, venligt formidlet af dennes barnebarn Peter Kelstrup.

Vilhelm Utzons privatarkiv i Kolding Stadsarkiv.

Diverse opslagsværker, kirkebøger på arkivalier-online.dk samt enkeltoplysninger fra andre hjemmesider.

Illustrationer: Udsigten fra Mafolie er ejet af Knuthenborg og fotograferet af Finn Brasen. Fotografiet af kolonialrådet er taget af Heinrich Petersen og gengivet med tilladelse fra Digital Library of the Caribbean (www.dloc.com). Øvrige værker og afbildninger er i privateje og privatfoto

NOTER

1. Conrad Iversen (1833-1918) var student fra Kolding lærde Skole 1852 og blev cand.philol. i 1857. I 1858 blev han gift med Jens Peters ældste storesøster Christine Jørgensen (f. 1836). Han blev i 1875 overlærer ved Horsens lærde Skole, rektor sst. 1881-89 og rektor ved Frederiksborg Latinskole 1889-1902. En dattersøn af dette par var professor, dr.phil. og undervisningsminister Hartvig Frisch (1893-1950).
2. Et godt eksempel er ejendommen Little La Grange på St. Croix. Han købte den i 1895 på tvangsauktion og antog en bestyrer, men solgte allerede året efter til ildsjælen Carl Lawaetz, som drev ejendommen med stor dygtighed og grundlagde

den kendte dansk-vestindiske familie Lawaetz, hvoraf dansktalende medlemmer stadig bor på St. Croix. Little La Grange er i dag en del af plantagemuseet Whim.

3. Jørgensen blev selv ramt på brødet ved nedlæggelsen af overretten i St. Thomas. I kraft af sin uddannelse som exam.jur. var han kun berettiget til at møde for underretten, men han havde fået speciel tilladelse til at møde for overretten i St. Thomas.
4. En formindsket børnedødelighed kunne have fjernet behovet for at tilføre ulydig og oprørske arbejdskraft fra andre caribiske øer. Den seneste opstand blandt den farvede del af befolkningen havde fundet sted på St. Croix i 1880, og frygten for oprør var et af de følelsesladede argumenter, som tilhængerne af salget havde benyttet i 1902. Her argumenterede Jørgensen altså for, at Danmark selv kunne have løst problemet ved at tage fat det rigtige sted.
5. En meget kilden pointe, idet Vestindisk Kompagni havde fået tilladelse til at opføre sit olielager, mens Standard Oil fik afslag. Da guvernør Helweg-Larsen var formand for Vestindisk Kompagni, kunne han altså mistænkes for at fremme sit firmas interesser på bekostning af koloniens. Så direkte sagde Jørgensen det ikke, men hans pointe blev både noteret og kommenteret af kommissionen.
6. I 1901 sendte han det meste af 10.000 kr. hjem til familien. En ganske betragtelig sum den gang. Døtrene fik næsten det hele, mens han til konen levnede 390 kr., som hun kunne have "i Reserve".
7. Hugo Larsen (1875-1950) var en ung akademiuddannet maler, som i årene 1904-07 opholdt sig i Dansk Vestindien, hvor han malede og tegnede de mest talentfulde af sine værker. Billetten til øerne var blevet betalt af den nationalt sindede grosserer Holger Petersen (1843-1917) og var et af dennes bidrag til at knytte øerne tættere til Danmark. Se www.hugolarsen.dk.
8. Der ses ikke i Jørgensens breve – hverken de officielle eller de private – tegn på, at han på noget tidspunkt fraveg denne holdning. Det er vel næppe sandsynligt, men heller ikke umuligt, at han har været overbevist om, at handelen var reel.

RUGBRØDSBAGERIET I BRAMDRUP FORSAMLINGSHUS

AF HELGA STEFFENSEN

Fra efteråret 1943 til 15. juni 1945 fungerede Forsamlingshuset i Bramdrup som rugbrødsbageri etableret af den tyske besættelsesmagt. Andre steder som i Ryslinge på Fyn havde man indkvartering af tyske flygtninge i Forsamlingshuset i månederne lige efter 2. verdenskrig, men så vidt vides kendes ingen andre steder med et rugbrødsbageri som i Bramdrup!

Besættelsesmagten i Sydjylland må i 1943-44 have haft behov for at indrette et bageri, der kunne levere det vitale næringsmiddel, rugbrødet, konstant og i aftalte mængder til faste tider og priser. Dvs. alt hvad der hører under det moderne samlende udtryk "logistik". Vi kender ikke beregningerne, men vi ved, hvornår planlægningsgruppen gik i gang. Det har været omkring 1. oktober 1943, for derefter blev Forsamlingshuset lukket for alle andre. Gymnastik, badminton og møder måtte ophøre, og folk der skulle have sølvbryllup el. lign. måtte f.eks. bruge Harte Forsamlingshus, hvis det var ledigt.

Ikke kun Forsamlingshuset blev beslaglagt. Hele byens "gadejord", dvs. pladsen foran kirken samt pladsen foran de nærliggende bygninger på Nørregyde: karetmageren, smeden og skolen og foran Kringsgård blev inddraget. Planlægningsgruppen brugte november, december og et par uger af januar til at fremkaffe maskiner til dejfremstillingen, få stillet

de 5 brændefyrede ovne op udenfor, lave aftaler om levering af rugmel og af brænde til ovnene, få lavet overdækning af brændet og rejsning af camouflagetelt til redskaber og til små og større biler.

VAND, ELEKTRICITET OG RUGMEL

Vand fik rugbrødsbageriet fra Bramdrupdam Vandværk. Fra starten i 1895 og til 1938-39 har Forsamlingshuset haft en brønd med en håndpumpe. Stedet ligger på højde med kirken og de gamle gårde i Bramdrup, antagelig har der været et vandskel. Bramdrupdam Vandværk er fra 1934 og leverede vand nede ved Vejlevej. Men sidst i 1930erne blev den nedlagte Egtvedbanes vold gennembrudt, så vandledningen kunne føres mod Bramdrup.

Forsamlingshuset ca. 1930.

Arbejdspladsen set fra øst med lastbiler og kamouflagetelt.

De store gårde i Bramdrup havde jo selv vand i deres brønde og var i en række år ikke interesserede i at bruge penge på vandværksvand. Brandslukning kunne benytte sig af dammene, så Forsamlingshuset, karetmageren, smeden og dem i de mindre huse har nok været de første kunder til vandværksvandet.

Bagerigruppen på rugbrødsfabrikken var meget omhyggelig med at betale for vandforbruget i Forsamlingshuset. Fra januar 1944 til december 1944 brugte man 2000 m³. Fra januar 1945 til 13. juni 1945 blev der brugt 1045 m³. Kvitterede månedsregninger er opbevaret på Bramdrupdam Vandværk. De sidste 2 kvitteringer er særlig interessante, fordi de både har kompagninummer og underskrift af lederen. I hele perioden var prisen 1,50 kr. pr. m³. Denne pris for vand i Bramdrupdam var den samme mange år efter krigen, mens afgifter på vandet til gengæld steg!

Elektricitet fik rugbrødsbageriet fra Kolding og Oplands Højspænding. 1916 havde møller Chr. Hansen bygget et 110 volt jævnstrømsværk, som med forbedringer undervejs leverede strøm til lys og til brug f.eks. ved tærskværk i landbrugene i sognet. I 1943 overgik værket til KOH, Kolding og Oplands Højspænding, og forbrugerne kunne nu få strøm til lysnettet og ”stærkstrøm” til maskiner. Forsamlingshuset havde elektrisk strøm til lamperne, men de maskiner, der skulle bruges til dejfremstillingen til rugbrødene blev drevet af en generator med råolie. Den pris, der blev betalt for strømmen i 1944-45, viser, at der kun blev betalt for elektrisk lys.

Træet til de brændefyrede ovne udenfor, 400-500 m³ træ, blev købt i skovene syd for Kolding.

Hvor fik man rugmel fra? For 1944-45 har Varedirektoratet den oplysning, at rug er

Syd- og Sønderjyllands største kornafgrøde, 4 gange så stor som hvede, dvs. 40.800 ton. Det var den største produktion i landet. Den modne rug blev kørt fra landbrugene til møllerne, hvor den blev malet og sigtet. Besættelsesmagten købte den dér, og man må formode, at når de tyske lastbiler havde afleveret de bagte brød til de aftalte forlægninger i Syd- og Sønderjylland, f.eks. Vandel, Varde, Oksbøl, Nymindesgab og antagelig Kolding, så gik turen til møllerne for at få malet rug med retur til Bramdrup. Også de begrænsede opbevaringsmuligheder i Forsamlingshuset tyder på, at levering af rug foregik løbende.

I store tønner har der været maltekstrakt, som man købte på bryggeriet i Kolding, Slotsmøllen. Malt er udblødt, spiret byg, der tørres, ristes eller røges og tilføres lidt øl til ekstrakt. Det giver rugbrødet farve og smag.

MANDSKAB OG BILER

Graver Jes Jensen havde sin arbejdsplads på kirkegården og kom i snak med mandskabet på pladsen. Han fortæller, at bagerne var nogle ældre soldater, som passede deres arbejde og fik brødene færdige til aftalt tid. Man kan tænke sig, at hjælperne, både inde og ude, skulle holde god justits for at få plader, rengøring og klargøring til næste dejfremstilling. Det har været meget krævende at fyre op i de 5 ovne og holde ilden vedlige, det har været stabile folk. Jessen fortæller, at der ofte blev bagt brød i døgndrift. Der var dobbelt vagt om bageriet døgnet rundt, men de ældre soldater fik også tid til at indrette en grise- og WC-bygning på husets nordside. En gris blev jævnlige slagtet. En del af den blev brugt til madlavningen med det samme, og en del blev saltet og røget og hængt op i omklæd-

De fem bageovne opstillet, inden udhuset blev opført.

ningsrummet under scenen til senere brug, fortalte gartner Braae, som på Bramdrups vegne havde opsyn med Forsamlingshuset. Både bagere, chauffører og hjælpere var indloget i de omliggende huse og gårde.

På billederne ses flere typer lastbiler, og de ser ud, som om de blev holdt godt vedlige. Det menes, at der var et slags autoværksted under camouflageteltet, men så vidt vi ved, har der ikke været en større benzin- eller dieselstation.

En ting har vi undret os over: Har tyskerne i Danmark hele krigen igennem kunnet køre med benzin/diesel i stedet for gengas? Ingen af lastbilerne ser ud til at have generator!

UDVIKLINGEN I RUGBRØDSBAGNING

Fladbrød kendes fra jernalderen, både fra bagning på lerplader ved bålet og senere i ovne. Fra 1400-1800 havde man en arnebænk ved ildstedet under den åbne skorsten og ved siden af den runde bageovn. På landet bagte man i 1700- og 1800-tallet sit rugbrød og senere også hvedebrødet selv. I byen købte man rugbrødet hos bageren, både af hensyn til træforbruget, men også af hensyn til faren for ildebrande. Fremkomsten af gasovn og senere elovn i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet fik byfamilier til selv at bage igen – i hvert fald deres hvedebrød.

I middelalderen var et "leve" et brød, hvor man brugte bygmel og senere rugmel til bagningen. Brødet kunne være af gærdej, så var holdbarheden ikke god. Det kunne også være ugæret "usuret" brød. Det kunne holde sig meget længe, f.eks. som "skonrokke" og "beskøjter", som søfolkene brugte.

Brød, og især rugbrød, har i århundreder

været det mest nødvendige fødemiddel, både for rige, men især for fattige. Også under fængselsophold, i hære og i koncentrationslejre målte man brødrationer nøje ud. Når der ikke var brød, så det skidt ud for soldaters og fangers helbred og overlevelse. Fra ca. 1870 kender man industrielt fremstillet rugbrød. Man lavede "Fællesbagerier" i byerne, og inden bagningen satte man ofte et stempeleftryk i brødene. Kunden kunne købe mørkt eller lyst maltet, firkantet eller ovalt i skærefloden. Og brødmaskinen blev konstrueret. I 1952 kunne man for første gang købe rugbrød i skiver, som hele brød eller i mindre pakker.

Ca. 1900 begyndte man at lave bagerier ved møller og i landsbyer. I 1909 begyndte møller Hansen på Bramdrup Mølle at bage i sit nye bageri og begyndte også at køre ud på en landtur med brødsalg.

RUGBRØDSBAGNING PÅ EN GÅRD OMKRING 1900

Man bagte oftest en gang hver måned, og pigen og konen lavede ved 2-3 tiden om morgenen en dej til ca. 20 brød, hver på 3-4 kg.

Til dejen gik:

50 kg sigtet rugmel

2 spande vand

Salt og maltekstrakt

1 kg surdej (gemt fra sidste bagning).

Surdej indeholder gær- og mælkesyrebakterier og danner mælkesyre og eddikesyre, som giver rugbrød, sigtebrød og surbrød en frisk og syrlig smag. Det var en vigtig del af bagerens håndværk at sikre en god surdej. Dejen æltes af karl og pige i et par timer, ikke bare med hænderne, men ofte også oppe i dejen med fødderne!

Dejen hæver 4-6 timer og imens tændes op i ovnen. Der tages surdej fra til næste bagning. Den skal opbevares tildækket, køligt, men frostfrit. Brødene slås op og smøres med vand eller øl. Aske- og brænderester i bunden af den store ovn skræbes ud, og brødene sættes ind på den varme ovnbund ved hjælp af den lange "skydsel", en slags spade med langt skaft. Efter en lille times tid er brødene bagt, og ovnen kan åbnes og brødene tages ud.

RUGBRØDSBAGNINGEN I FORSAMLINGSHUSET

Arbejdet foregik fra 24. januar 1944 til 15. juni 1945. Opskriften og bagningen kan have lighedspunkter med bagningen på bondegården. I forgangen stod maskinerne, som blev drevet af diesel, petroleum o. lign. Der var æltemaskiner og "pølsemaskiner" med dejdelere med afskærere. I lille sal var der mellem med vægte. Der var sække med malet og sigtet rug til et par dages forbrug. I lille sal stod også salt i sække. Udenfor stod tønderne med maltekstrakt. I store sal var sat kraftige bordplader op, så 40 bageplader kunne stå parat til de ca. 1.200 stk. dej til en bagning. På andre reolplader kunne de nybagte brød stå og dampe af efter bagningen. Uden for huset stod det mest imponerende: De 5 jern-bageovne, hvor der blev fyret med træ. Ovnene havde hver deres fyr og skorsten, der var ført op gennem udhusbygningens tag.

Til hver bagning af 1200 brød, blev der brugt 6.000 kg rugmel, 720 liter vand samt vand til rengøring: i alt ca. 800 l pr. bagning. Bageriet har i perioder bagt både dag og nat,

og så er der gået endnu større mængder ingredienser til.

Besættelsesmagten betalte Forsamlingshuset for:

leje af hus og grund i 6 kvartaler	5.080,00 kr.
lys og kraft	564,97 kr.
vand 3.045 m ³	4.568,50 kr.

Alle betalinger er indgået til tiden.

EFTER 15. JUNI 1945

Rengøring og istandsættelse af Forsamlingshuset og omgivelserne var meget nødvendig efter rugbrødsbageriet. Mange ældre bramdruppere mindes endnu, hvordan gulve og vægge så ud, og hvordan en skrap rengøring, reparation og maling pyntede på det hele.

14. november 1945 kunne Bramdrupborgerne så mødes i huset og holde en forsinket afskedsfest for lærer J.K. Kristensen.

5. marts 1948 udbetaltes en check på 1.337,82 kr. i indkvarteringserstatning.

I 1962 blev Forsamlingshuset købt og overtaget af logen Saxon, Serapionsordenen. 2008-2009 restaurerede logen også omgivelserne og fik anlægget mod vest ved mindestenen for besættelsen 1940-45 renoveret.

I dag kan der stadig være ting og forhold, vi ikke kender om rugbrødsbageriet. Sig til, hvis I har kendskab til mere!

LITTERATUR

Kolding under Besættelsen, red. K. Baagøe og E. Ebstrup, 1946.

Besat og Befriet. Erindringer fra besættelsen i Kolding, red. Tove Jørgensen og Birgitte Dedenroth-Schou, 1995.

Erik Kjersgaard: Mad og øl i Danmarks Middelalder, 1978.

HISTORIEN OM KOLDING KAMMERORKESTER – OG DET DER GIK FORUD

AF HANS-JØRGEN SINDHOLT

I 1934 oprettede den 64-årige musikdirektør i Kolding, Peder Madsen Lomholt (1870-1936) "Kolding Privatorkester", et orkester med 18 amatørmusikere – udelukkende strygere. Orkestret medvirkede ved en række koncerter hovedsageligt i Kristkirken, hvor organist Hjalmar Jakobsen havde sit virke. Efter Lomholts død i 1936 førte Hjalmar Jakobsen de næste 19 år orkestret videre.

Imidlertid var der blandt amatørmusikerne et udtalt ønske om at etablere et større orkester i Kolding. Det blev den ivrige og engagerede amatørmusiker Lilli Moseholm, der med energi og vedholdenhed i 1952 kunne præsentere byen for sit nye "Kolding Byorkester". I orkestret sad medlemmer fra såvel de professionelle musikeres rækker som amatørernes. På dirigentpodiet stod i flere år kapelmesteren fra Vejle, violinisten Edmund Hansen (1892-1976). Åbningskoncerten fik stor succes med det fine program, der blandt andet omfattede Max Bruchs populære violinkoncert i g-moll med den unge violinist fra Kolding, Børge Madsen. Han opnåede i 1957 at blive ansat i Det kongelige Kapel, som en følge af teatrets udvidede spilleplan dengang.

Koncerten den 6. marts 1955 bød også på en oplevelse. Her var den dengang 25-årige bassist Erik Moseholm med tilknytning til Kolding solist i Karl Ditters von Dittersdorfs koncert for kontrabas i E-dur. Selveste Launy

Grøndahl stod på dirigentpodiet. Det var en stor begivenhed for såvel orkester som publikum. Den næste halve snes år gav Kolding Byorkester to koncerter hvert år. Koncerterne blev som regel afholdt i Kolding Gymnasiums festsal. Mange husker sikkert salen og dens udsmykning udført af koldingmaleren Anton Schrøder (1893-1965). Salen er der stadig, men er nu en del af Kolding Kommunes Socialforvaltning.

Seminarielærer Carl Larsen ved Kolding Seminarium overtog i 1963 dirigentstok og podie, men desværre kun for en kortere periode, da det var vanskeligt at finde habile amatørmusikere til det ret krævende repertoire. Endelig var de økonomiske forhold ikke just gunstige for et større symfoniorkester, og i 1965 blev orkestret opløst. Sidenhen dannede en gruppe amatørmusikere et orkester, der diverterede med lettere klassiske værker og medvirkede ved festspil i Koldinghus slotsgård, men også dette orkester led den kranke skæbne at måtte lukke – det var vist helt forbi med Kolding Byorkester. Trist for amatørernes musikudøvelse. Musikelskere i Kolding kunne dog glæde sig over, at Sønderjyllands Symfoniorkester, der i 1963 blev landsdelsorkester, fremover besøgte byen og gav mange fine koncerter.

Amatørmusikerne opgav dog ikke så let. De dannede som tilforn små ensembler i pri-

vate kredse og dyrkede kammermusikken. Det var de mange små ensembler, der allerede i 1880 dannede grundlag for dannelsen af "Musikforeningen af 1880", som desværre måtte lukke i 1999.

KOLDING KORFORENING FÅR NY DIRIGENT

For en kort bemærkning vender vi lige opmærksomheden mod Kolding Korforening, der i 1933 blev stiftet på initiativ af den dynamiske købmand Holger Kelstrup, som drev forretningen "Engelsk Beklædningsmagasin" i Østergade og senere indtil lukningen i Bredgade. Korets første dirigent var adjunkt Axel Carstens (1899-1971) fra Kolding højere Almenskole. Det var stort tab for koret, da den meget afholdte dirigent i 1939 forlod Kolding til fordel for en stilling i Maribo. Dette og de følgende besættelsesårs besværligheder gjorde en foreløbig ende på koret. Det blev atter blandt lærerne på den gamle skole – nu Kolding Gymnasium – Holger Kelstrup i 1949 fandt den nyansatte adjunkt Torben Emmeluth (1921-1988), der påtog sig at gendanne koret. Han var en alsidig musikbegavelse, der blandt andet spillede violin og bratsch og ofte kunne man opleve ham i Kammermusikforeningen. I 1961 sluttede Torben Emmeluth sin periode på dirigentpodiet for koret – og en værdig afløser måtte findes.

En institution, som var med til at sætte sit tydelige præg på musiklivet i Kolding, var Kolding Seminarium, der siden den spæde start i begyndelsen af halvtredserne havde til huse i lokaler på Kolding Gymnasium. Da nye bygninger på Dyrehavevej 116 var klar til indflytning i 1957, fik seminariet sin fremtidige

adresse her indtil lukningen i 1992. Blandt det dengang beskedne antal lærere på det nye seminarium fandt man den fornemme pædagog og musiklærer, Åge Nielsen, som satte sit præg på en række koncerter med et eminent orgelspil. Han gjorde en stor indsats for at udbrede den danske sangskat med utallige foredrag og sangaftener på Kolding Seminarium og hvor man ellers efterspurgte det musiske menneske, der med megen vid og humor i ord og toner levendegjorde blandt andre Steen Steensen Blichers og Jeppe Aakjærs tekster.

I årene efter udflytningen voksede tilgangen af studerende til seminariet, og følgelig måtte lærerstaben udvides betragteligt. I august 1961 tiltrådte seminarielærer Carl Larsen, som tilforn havde været ansat en halv snes år ved Vordingborg Seminarium. Tiden i Vordingborg havde givet Carl Larsen et godt grundlag for at udøve kammermusik, idet han foruden at være en glimrende violinspiller havde erfaring med kor- og orkesterledelse. Et amatørorkester i Nykøbing Falster havde også fået øje på den unge musiker, der hurtigt havde vist sit talent som violinist og dirigent.

Købmand Holger Kelstrup, der stadig var formand for Kolding Korforening, havde erfaret, at Carl Larsen var på vej til en stilling ved Kolding Seminarium. Det blev ikke vanskeligt at formå den 40-årige musiklærer til at overtage posten som dirigent for koret efter Torben Emmeluth. I september 1961 stod Carl Larsen foran Kolding Korforenings vel-syngende kor. Det blev til 24 års samarbejde mellem kor og dirigent. Carl Larsen stammede fra Østervrå, Torslev Sogn små 20 km vest for Sæby, hvor han blev født den 11. januar 1921. Han levede med musikken til sin død den 25. januar 2006.

KOLDING KAMMERORKESTER

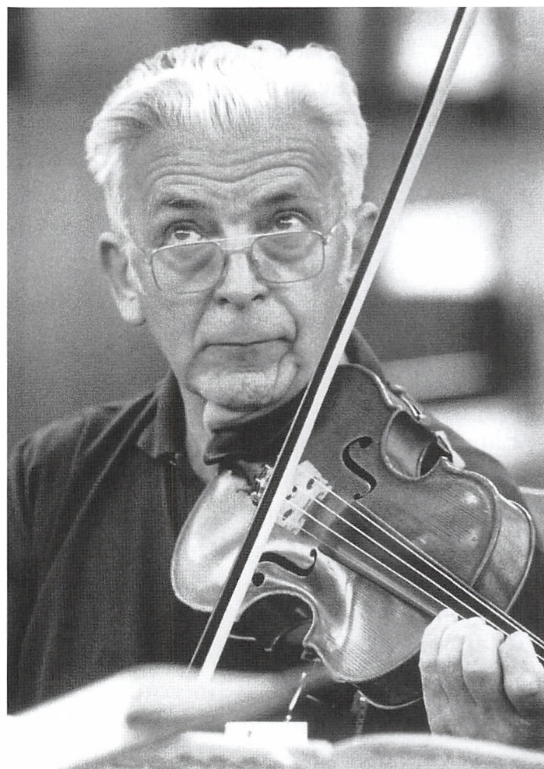
Korarbejdet gav direkte anledning til at op-søge en gruppe amatørmusikere, som kunne medvirke ved nogle af korets koncerter. Her blev kimen til Kolding Kammerorkester med Carl Larsen som dirigent lagt.

Efter Carl Larsens eget udsagn var det nyetablerede kammerorkesters første officielle optræden i foråret 1962, pudsigt nok ikke i Kolding, men i Fredericia, hvor "Landsforeningen af kristelige Sangkor" ved et af sine landsstævner havde fornøjelsen ved en koncert at lade sig akkompagnere af orkestret. Som en sidebemærkning skal lige noteres, at "Landsforeningen af kristelige Sangkor" stiftet i 1906 faktisk var den første kororganisation i Danmark. Den bestod indtil nedlæggelsen i 1989 af blandede kor, hvis repertoire hovedsageligt havde tilknytning til kirken. Først i 1916 stiftede man "Dansk Korforening", hvor den allesteds nærværende købmand Holger Kelstrup fra Kolding sad i hovedbestyrelsen.

Det nydannede orkester hørte man mere til ved julekoncerterne i Kolding Korforenings regi i årene 1963-64 i Sdr. Bjert Kirke. Her var orkestrets opgave begrænset til blot at ledsage koret. Men det var da en begyndelse.

Den første større opgave, som Kolding Korforening tog op under Carl Larsens ledelse, var Carl Niensens "Fynsk Forår", som blev opført den 25. marts 1965 i anledning af hundredåret for Carl Niensens fødsel. Ved den lejlighed samarbejdede Kolding Korforening dog med Kolding Byorkester – det blev dette orkesters sidste koncert.

Det viste sig i løbet af de næste år, at de

Carl Larsen med sit yndlingsinstrument. Foto fra 1990erne.

spilleglade amatører blev en etableret gruppe med faste øvetider og regelmæssig optræden som "backing-group" især for Kolding Korforenings kor. Enkelte arrangører skrev i programmerne, "Kolding Kammerorkester", mens andre anførte det nok så lakoniske udtryk "en instrumentalgruppe" – eller "medlemmer af Kolding Byorkester". På et tidspunkt blev det ganske moderne at anføre samtlige medvirkendes navne i diverse koncertprogrammer. Alle nævnt – ingen glemt.

Et af de lidt uoverskuelige problemer for et amatørorkester – og for den sags skyld også

for amatørkor – er aflønning af instruktører/dirigenter. Her åbnede lovgivningen om folkeoplysning imidlertid en mulighed, og oplysningsforbundet FOF tilbød fra de allerførste år at programsætte et hold, hvor kammermusikudøvelse kunne finde sted under ledelse af en aflønnet instruktør/dirigent. Og her tilmeldte de interesserede musikudøvere sig så. Hvad var nu mere nærliggende end at kalde orkestret ”FOFs Kammerorkester”! Sådan skrev arrangørerne i hvert fald i et enkelt program.

Blandt orkestrets medlemmer var der delte meninger om et navn til orkestret, men enden på det hele blev, at orkestret kom til at hedde ”Kolding Kammerorkester”.

Den dynamiske dirigent Carl Larsen gjorde et stort stykke arbejde for at kor og orkester fik lejlighed til at give en lang række kirkekoncerter ikke blot lokalt, men rundt i hele det sydjyske område. Den første snes år medvirkede orkestret ved ikke færre end 45 af Kolding Korforenings koncerter – hertil kommer så de kristelige sangkor, hvor orkestret medvirkede ved 11 koncerter.

KOLDING KAMMERMUSIKFORENING

Kolding Kammermusikforening blev i 1946 oprettet på initiativ af adjunkt Carl Haahr, der arbejdede ved Kolding højere Almenskole fra 1942 til 1948. Carl Adolf Haahr, der var cand. mag. i musik, spillede violin i en trio, hvor lærer ved Drengeskolen (Ålykkeskolen) i Kolding, Karl Munk (1883-1968) spillede cello og Lis Hansen (Elisabeth Hansen) (1908-1998) klaver. Lis Hansen virkede som såkaldt mellemskolelærerinde ved Kolding højere Almenskole i årene fra 1935 til 1962.

Blandt læserne er der sikkert mange, som husker hende for det fornemme klaverspil og den smukke sangstemme. Hun havde fået sin uddannelse i sang ved Det kongelige danske Musikkonservatorium i København. De sidste år af sit aktive arbejdsliv fungerede Lis Hansen som talepædagog ved Kolding Kommune.

I denne nystiftede forening kunne udøvere af kammermusikken samles. Man spillede i små grupper hovedsagelig for foreningens medlemmer, men af og til hændte det da, at et større publikum fik lejlighed til at høre medlemmernes musiceren. Foreningens liv var kort, og i halvtredserne førte den en hensygnende tilværelse. I 1963 tog nu afdøde boghandler Hans Munk (1925-2000), søn af førnævnte Karl Munk, initiativ til at genoplive foreningen, og i de følgende år var der et lykkeligt samarbejde med Kolding Kammerorkester og dets dirigent, Carl Larsen. Det blev til 11 koncerter i løbet af en halv snes år i dette regi.

REPERTOIRE

Det var dog ikke kun musik for kor og instrumentalgrupper, der blev opført. Kolding Kammerorkester fik snart sit eget repertoire hovedsageligt med musik fra baroktiden, men også værker fra den tidlige klassiske periode blev taget op. Af orkestrets omfattende nodearkiv, der for en stor dels vedkommende blev købt og betalt af Carl Larsen selv, fremgår med al tydelighed, at musik af den flittige komponist Georg Friedrich Händel (1685-1759) indtager en væsentlig position i orkestrets repertoire. Også Händels samtidige kollega – Johann Sebastian Bach (1685-1750)

havde en omfattende produktion af både kor- og instrumentalværker. Orkestret har prøvet kræfter med hele 4 orkestersuiter, en klaverkoncert i d-moll fra den gamle mester. På "Mariæ Renselsesdag" – kyndelmisse i 1984 opførte orkestret med den navnkundige violinspiller Wandy Tworek som solist Bachs violinkoncert nr. 1 i a-moll i Simon Peters Kirke. Også et par af Bachs Brandenburgkoncerter har været på programmet. En af musikhistoriens helt store "leverandører" af musik – ja, nærmest købmand udi musik – var Georg Philip Telemann (1681-1767). En lang række af hans glade koncerter ligger i nodearki-

vet. Det omfattende materiale viser lidt om orkestrets store glæde ved barokmusikkens finurligheder.

Orkestret ambitionsniveau har helt fra begyndelsen været højt. Imidlertid er det en væsentlig forudsætning, at musikken er holdbar og tåler de mange øveaftener, hvis interessen hos musikerne skal fastholdes. Det kan den klassiske musik, når den er skrevet af de bedste komponister. Fra den wienerklassiske periode finder man værker af både Franz Joseph Haydn (1732-1809) og Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791).

De fleste musikinteresserede vil vide, at det

Generalprøve på koncert i Kammermusikforeningen 1965. Fra venstre to ukendte damer, derefter kommer Ole Sanders Olesen, Hans Munk, Jørgen Gry, Åge Nielsen, ukendt, Torben Emmeluth, ukendt. Med ryggen til fra venstre Helle Munk og (muligvis) Lena Normann.

ofte må være nødvendigt at udvide orkestrets besætning med træ- og messingblæsere og slagtøj for at kunne spille en del af det omfattende repertoire. Og det er da også sket gennem årene, at orkestret næsten har haft en besætning som et symfoniorkester.

I årenes løb har der naturligvis været en omfattende udskiftning af orkestermedlemmerne. Til tider har medlemstallet været omkring 25, i disse år ligger tallet lidt under 20. Tilgangen til Kolding Kammerorkester er ikke overvældende, hvilket kan have mange årsager. I en periode fandt en del spilleglade

unge mennesker med baggrund i Kolding Musikskole vej til orkestret, men nu om dage retter de deres øjne og øren mod andre orkestre og musikformer.

Som før nævnt har Kolding Kammerorkester fra de første år arbejdet i FOFs regi – under lovgivningen om folkeoplysning. Den daglige administration klares dog af orkestrets bestyrelse, der består af fire valgte orkestermedlemmer samt orkestrets dirigent. Der er rigeligt at tage sig til med planlægning af prøver og koncerter samt administration af orkestrets omfattende nodesamling.

Koncert i Kristkirken den 4. marts 1976 med Carl Larsen som dirigent. Fra venstre ses blandt andre Jørgen Gry (violin), Anton Andresen (violin), Åge Nielsen (violin), Alfred Poulsen (cembalo), Mogens Andersen (violin), I. C. Højensgaard (fløjte), Finn Poulsen (obo), Hans Munk (obo), Bent Fristed (fagot), Niels M. Lasthein (bratsch), Helle Munk og Lena Normann (begge cello).

Det er ikke hyppige formandsskift, der har præget Kolding Kammerorkester gennem de næsten 50 år siden stiftelsen. Orkestret har blot haft fem formænd/kvinder. Den allerførste formand, Annette Klitgaard, beklædte posten gennem mere end 25 år. Hun gjorde en meget stor og fornem indsats for orkestret. Efter hendes formandsperiode fulgte Ole Jørgensen, Ulla Svarre, Niels Møller Pedersen, der alle videreførte den positive udvikling, orkestret er inde i. I skrivende stund varetages formandsposten af Anita Sindholt, der med stor entusiasme og humor fortsætter i forgængernes spor med nye initiativer til en fortsat udvikling af orkestret. Alle med undtagelse af Annette Klitgaard og Ulla Svarre er fortsat medlemmer af orkestret med deres instrumenter – cello og violin.

SOLISTER

Der er vel ikke mange musikformer, der kan opvise så utallige varianter af orkesterformer, instrumentalgrupper i alle størrelser med allehånde instrumenter, som den klassiske musiks univers. Værker for soloinstrumenter i samspil med større eller mindre grupper og orkestre findes i overmål.

Tid efter anden har flere solister spillet sammen med Kolding Kammerorkester. På trods af den betrængte økonomi, som ethvert amatørorkester vel nok lider under, er det lykkedes at arrangere koncerter med såvel meget kendte som lidt mindre kendte kunstnere. Også flere af orkestrets egne medlemmer har optrådt som solister og ydet fremragende præstationer.

Fra den lange række af mere eller mindre kendte navne finder man violinisten

Ulrikke Høst-Madsen.

Wandy Tworek, cellisten Ulrikke Høst Madsen, organisterne Jane Østergaard Lauridsen og Sven-Ingvar Mikkelsen og koncertmester i Sønderjyllands Symfoniorkester Karsten Dalsgaard Madsen for blot at nævne nogle få. Operasangeren Stig Fogh Andersen har også stået foran Kolding Kammerorkester i solistens rolle.

Samarbejdet med eminente musikere og sangere er et voldsomt incitament for orkestrets medlemmer, der ved hver eneste øveaften viser stor spilleglæde og engagement, hvilket den høje mødeprocent på næsten 100 vidner om.

Kolding Kammerorkestrets frugtbare og inspirerende samarbejde med Kolding Korforening har i de senere år været sat på "stand

by". De seneste år har orkestret arrangeret adventskoncerter med Kolding Kammerkor og i et par år med Koldingkoret, som Kolding Korforening nu kalder sig.

HUSORKESTER PÅ KOLDINGHUS

Kolding Kammerorkester har holdt en del koncerter på Koldinghus. Første gang, orkestret diverterede med musik her, var den 27. august 1968. Der skulle dog gå fire år, før en slotskoncert atter blev en god oplevelse for orkestret, nemlig den 30. august 1972. Derpå fulgte en række årlige koncerter med forskellige samarbejdspartnere – Kolding Musikskole, Kolding Korforening og en række solister. I alt blev der i tiden fra den første koncert og frem til adventskoncerten i 2010 afholdt hele 49 koncerter – og én koncert på Slotssøen – 50 koncerter over 38 år.

Den 24. oktober 1985 blev slotskoncerten en særlig begivenhed for Kolding Kammerorkester. For det første var den kendte kammermusiker, cellisten Ulrikke Høst Madsen solist. For det andet blev orkestret officielt udnævnt til "slottets husorkester". Den 27. oktober 1985 kunne man i den nu for længst hedengangne morgenavis "Jydske Tidende" læse en smuk anmeldelse af koncerten. Blandt andet skrev musikanmelderen:

"Det blev et tilløbsstykke, da Kolding Kammerorkester torsdag aften gentog sin koncert fra Haderslev Domkirke på Koldinghus. Den skulle have været afviklet i kirkesalen, hvor orkestret normalt holder sine koncerter, men publikumsinteressen var så stor, at man måtte flytte op i den mere rummelige riddersal, der på det nærmeste var fyldt. Nu var det naturligvis rygtedes, at Kolding Kammerorkester

denne aften skulle udnævnes til officielt Slotsorkester, eller "husorkester" for Museet på Koldinghus, og i den anledning var der adskillige indbudte gæster, repræsentanter for både amtets og byens kulturudvalg, for det lokale musikråd og for Kolding Træf. Men der var også et ganske almindeligt musikinteresseret publikum, som forstod at værdsætte aftenens rent musikalske indslag – koncerten med Ulrikke Høst-Madsen, som var en ypperlig solist i Vivaldis e-moll koncert for cello, strygeorkester og cembalo, som Ingrid Dalsgaard betjente fortræffeligt, ligesom i Händels "Watermusic". På ny var det nok Haydns D-dur koncert, som Ulrikke og orkestret med Carl Larsen som den inspirerende dirigent fik størst respons på hos publikum, og den blev også flot tolket. Så tog begivenhederne ellers fart. Museumsinspektør Poul Dedenroth-Schou trådte frem og "udråbte" som bebudet orkestret til "husorkester" på Koldinghus, idet han med et historisk tilbageblik henviste til, at Christian III, som var den første store bygherre på Koldinghus, også var den, som oprindeligt indførte et "slotsorkester", hvilket blev yderligere udbygget under sønnesønnen Christian IV's regime. Vort nuværende Kongelige Kapel udsprang af den tids musikglæde ved hoffet – og selv om der ikke mere holdes hof på Koldinghus, har man i forbindelse med slottets genopbygning fundet det relevant på ny at knytte et orkester til huset, der – når Koldinghus forhåbentlig bliver et stærkt kulturelt kraftcenter – vil få mange opgaver som "husorkester" i fremtiden. Orkestrets formand, cellisten Annette Klitgaard, takkede for æren og kunne fortælle, at hun efter at have spurgt sig for hos museumsfolk rundt om i landet måtte

mene, at Kolding Kammerorkester er det eneste "husorkester" i Danmark overhovedet. Derfor føler man æren så meget større og ser frem til at kunne lægge en musikalsk ramme om forestående begivenheder på Koldinghus – jubelåret for Christian IV i 1988 og genindvielsen i 1989 f.eks."

Den 23. august 1987 fejrede Kolding Kammerorkester sit 25 års jubilæum ved en koncert af den lidt mere spektakulære slags for såvel orkester som publikum. Man havde fundet på at installere orkestret på en slags tømmerflåde – eller bro om man vil – ved bredden af Slotssøen inspireret af en historie om komponisten Händel, der skulle forsones sig med sin tidligere arbejdsgiver, kurfyrsten af Hannover, der i 1714 blev konge af England

under navnet George den Første. Forsoningen fandt efter overleveringerne sted under en kongelig sejltur på Themsen, hvor Händel lod sit orkester i en af de efterfølgende både spille for majestæten. Musikken var skrevet til lejligheden og fik ret naturligt titlen "Water Music". Historien har nu nok ikke noget videre på sig, men den er da meget sød.

DIRIGENTER

Som årene gik, fik Carl Larsen den tanke, at det måtte være på tide at finde en afløser på dirigentposten. Han ville så selv indtage en plads ved en nodepult i anden-violingruppen.

Det blev bratschisten og musikpædagogen Thomas Hove fra Vejle, som havde sin debut-

Koncert på Slotssøen den 23. august 1987. Dirigenten er Carl Larsen. Fra venstre ses blandt andre Sys Mathiesen (violin), ?, ?, Annelise Uhlemann (violin), Ebbe Mørch (violin), Anton Andresen (violin), Åge Nielsen (violin) (næsten skjult), Minna Larsen (cembalo), Annette Klitgaard (cello), Helle Munk (cello) (næsten skjult), Freddy Lauridsen (kontrabas), Ole Jørgensen (cello), Jane Østergaard Lauridsen (cello). Foto: Kolding Folkeblad.

koncert med orkestret ved adventskoncerten på Koldinghus den 2. december 1995, der fulgte i Carl Larsens fodspor.

Efter syv år måtte orkestrets bestyrelse atter se sig om efter en afløser til dirigentposten, og ved adventskoncerten på Koldinghus den 30. november 2002 stod Lars Mortensen, der var ansat ved Brændkjærskolen i Kolding, foran Kolding Kammerorkester. Desværre måtte denne udmærkede dirigent forlade orkestret efter blot tre år på grund af store opgaver i sit skolearbejde. Men den 3. december 2005 stod orkestrets fjerde dirigent, cellisten Holger Thorborg på dirigentens plads ved adventskoncerten i kirkesalen på Koldinghus. Holger Thorborg, der er cellist,

er uddannet på Det Fynske Musikkonservatorium hos cellisten Folmer Bisgaard og har i en årrække virket som underviser og inspirator for unge cellister på Kolding Kommunale Musikskole. I øvrigt fortsatte han sine studier hos cellisterne Erling Bløndal Bengtsson og Asger Lund Christiansen. Han har været ansat som orkester- og kammermusiker i Danmark, Norge og Sverige, bl.a. i Den Norske Opera og i Kalmar Läns Kammerensemble.

SPILLESTEDER

De første år havde Kolding Kammerorkester til huse på det nu for længst nedlagte Kolding Seminarium. Her var gode musiklokaler, hvor

Kolding Kammerorkester sæson 2010-11. Fra venstre: Karen Reuter, Annette Jørgensen, Finn Nøhr Henriksen, Niels Møller Pedersen, Hans-Jørgen Sindholt, Ebbe Mørch, Mette Pedersen, Ole Jørgensen, Birthe Kildegaard, Freddy Lauridsen, Anita Sindholt, Jørgen Hausted, Harald Rasmussen, Arne Jeppesen, Helge Andresen, Jens Skov-Carlsen, René Boye Pedersen, Niels Karstoft og dirigenten Holger Thorborg.

Kolding Kammerorkester spillede den 26. november 1987 i Katrinegadesalen. Ved den lejlighed var Ebbe Mørch og Annelise Uhlemann solister, mens Carl Larsen dirigerede.

orkestret kunne afholde øveaftener. En fordel var det jo også, at det netop var her, seminarlærer Carl Larsen havde sine daglige gøremål. Musikundervisningen var en hjertesag for ham. I 1983 blev Sct. Nicolai Skoles tid som kommunal folkeskole afsluttet. De gamle bygninger, der før rummede liv, stod hen. Heldigvis fandt vise kommunalpolitikere på at anvende bygningskomplekset til noget fornuftigt frem for at rive det ned. I første omgang rykkede Kolding Musikskole ind i de tomme lokaler, som også omfattede det smukke gymnastikhus bygget i 1881-82 på hjørnet af Skolegade og Katrinegade.

Det viste sig snart, at gymnastiksalen i bygningen egnede sig fortræffeligt til musikudøvelse, og her afviklede musikskolen mange koncerter. Salen fik hurtigt et navn "Katrinegadesalen". Det smukke hus, der er tegnet af arkitekt, kgl. bygningsinspektør, L.A. Winstrup, blev i 1989 heldigvis fredet. Det kom Kolding Kammerorkester til gode. Her er

akustikken intet mindre end fremragende til netop kammermusik – passende i størrelse for såvel musikere som publikum. Stedet blev koncert- og øvelokale for orkestret kun afbrudt af en periode, hvor skolekomplekset blev renoveret. Resultatet af den store renovering af hele Nicolai-komplekset blev yderst vellykket, og i dag er det et vigtigt sted for kulturen i Kolding Kommune. Det gamle gymnastikhus kaldes nu Nicolai Scene og her finder en lang række koncerter og andre kulturelle aktiviteter sted.

Det er lidt tankevækkende, at Kolding Kammerorkester som det ældste aktive strygeorkester i Kolding kan fejre sit 50 års jubilæum den 14. april 2012. Ikke mange orkestre og ensembler i Kolding har eksisteret i så lang en årrække.

KILDEMATERIALE

Gunnar Engberg: Rids af musiklivet i Kolding 1880-1980, Vejle Amts årbog 1980.

Poul Dedenroth-Schou: Kulturlivet, Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammelingen i 1970, 3, 1982.

Kolding Kammerorkester – 25 års jubilæumshæfte 1962-1987.

Kolding Studenter 1935-1959.

Kolding Kammerorkestres eget arkiv: Referater fra generalforsamlinger, m.m. Kolding Stadsarkiv A2515.

Avisartikler – Jydske Tidende og Kolding Folkeblad.

Velvillige mennesker med god hukommelse.

Stor hjælp og velvilje fra Kolding Stadsarkiv.

UDBETALING AF FOLKE- OG INVALIDEPENSION I 1960ERNE

AF HANNE RAVN

Den 2. januar 1961 blev jeg ansat som kontorelev på Socialkontoret i Kolding. Ekspeditionen lå på Rådhuset i kælderens, og derudover var der nogle kontorer på 1. sal.

En af de opgaver, som jeg deltog i, var hver måned at udbetale pension til folkepensionister og invalidepensionister – og det foregik ved kontant udbetaling. Når måneden nærmede sig slutningen, blev der nøje udregnet, hvor mange penge, der skulle udbetales og i hvilke sedler og mønter.

Pengene bestiltes derefter hos kassereren i Nationalbankens afdeling i Jernbanegade 27, i dag House of Innovation.

De tre yngste af os blev udstyret med nogle meget store tasker, og så gik vi ned i Nationalbanken for at hente de mange penge. Det kunne være 1 mio. kr. eller mere, hvilket var

rigtig mange penge dengang. Vi skulle i banken eftertælle alle pengesedlerne, og når det var gjort og det stemte, skulle vi komme sedlerne i vores tasker og ringe efter en taxa. Derefter blev alle pengene sendt ned med en elevator i garagen, hvor taxaen ventede. Samtidig blev der ringet fra banken til kontoret, at vi var på vej. Ved Rådhusets bagindgang blev vi så modtaget af nogle kolleger, som hurtigt skulle hjælpe med at bære pengene ind på kontoret. Så kunne pakkeriet til pensionisterne begynde.

Vi var tre pakkehold à to personer, og fik så uddelt de "lønsedler" og poser, som vi skulle pakke pengene i. Så fik vi pengene og en trækasse til at sætte de færdige poser i.

Selve pakningen foregik på den måde, at den ene sad med lønsedlen og pengene, talte

J.O. Fischer-Nielsen og Hanne Petersen (nu Ravn) i gang med at pakke poserne til pensionisterne.

Alle pensionsudbetalingerne er pakket og klar til udlevering på Socialkontoret på Rådhuset. Fra venstre Orla Buch og Mogens Juhl-Jensen.

Udbetaling af folkepension på Socialkontoret på Rådhuset.

op og lagde pengene på lønsedlen. Den anden skulle tælle efter og putte penge og seddel i posen og derefter sætte den i trækassen. Når portionen af pengene og sedlerne var opbrugt, måtte der naturligvis ikke være penge tilovers eller mangle nogle. Det skete selvfølgelig, og så måtte vi gennemgå alle poser igen. Jeg må indrømme, at det er sket, at der har manglet et mindre beløb på f.eks. 1 eller 5 kr., og så er det sket, at den ansvarlige for kontroltællingen har lagt pengene i. Hvis der var for mange tilbage, så var der kun den udvej at eftertælle. Når alle poser var pakket, blev de klipset sammen og trækasserne sat ind i kontorets boks.

Efter 2-3 dages arbejde på denne måde var alle poser pakket. Der kunne godt gå lidt sport i, hvilket hold, der var først færdige. De

skulle jo være færdige til den 1. i måneden, hvor så pensionisterne stod uden for døren, når vi lukkede op kl. 9.00. Der var altid en stor kø – helt ud på gaden, og vi delte ud, til vi lukkede kl. 13.

Der var også dengang nogle pensionister, som ikke selv kunne hente pengene. Til at bringe penge ud til dem havde vi nogle lidt modne mennesker indkaldt. De fik så pakket pensionsposer i nogle lædertasker, som de anbragte bag på cyklen, og så cyklede de rundt og afleverede personligt pensionen, som pensionisten kvitterede for.

På et senere tidspunkt ophørte den konstante udbetaling af pensioner, så pensionisterne i stedet fik deres penge direkte overført til bankkontoen.

NEDLÆGGELSEN AF EGTVEDBANEN

AF SØREN AGERSKOV

Fra 1898 til 1930 var Kolding og Egtved forbundet med jernbane. Fra Kolding gik linien først nordpå over Bramdrupdam, Lilballe, Alminde til Viuf, hvorefter den drejede vest på over Starup, Gravens, Bølling og Brakker, inden den efter 28 kilometer nåede Egtved. Banen, en såkaldt privatbane, ejedes af kommunerne langs banen og Vejle Amt.

I Kolding var der to stationer. Banen udgik fra den nuværende banegård, og dens spor lå på det areal, hvor rutebilstationen ligger i dag. Derfra førtes den ad en linie nogenlunde langs den nuværende Nordre Ringvej til Kolding Nordbanegård, der lå på det areal, der i dag udgør Nordre Ringvej mellem Gøhlmannsvej og Vejlevej. Stationsbygningen ligger endnu på Nordre Ringvej. Fra Nordbanegården gik det op ad bakke mod Koldingbjerg-Dyrehavevej og nordpå nogenlunde, hvor Skovvangen ligger i dag.

Den ekstra Nordbanegård kom til efter krav fra forretningerne i Låsbygadekvarteret, der frygtede, at de ville miste kunderne fra det nordlige opland, hvis banen var blevet ført direkte fra Bramdrupdam til Statsbanegården. Det viste sig dog hurtigt, at Nordbanegården blev en tung byrde for banen, dels fordi rejsetiden blev forlænget, og dels fordi den var ekstra dyr i drift.

Noget andet, der var en tung byrde, var banens sporvidde. For at gøre banens anlæg-

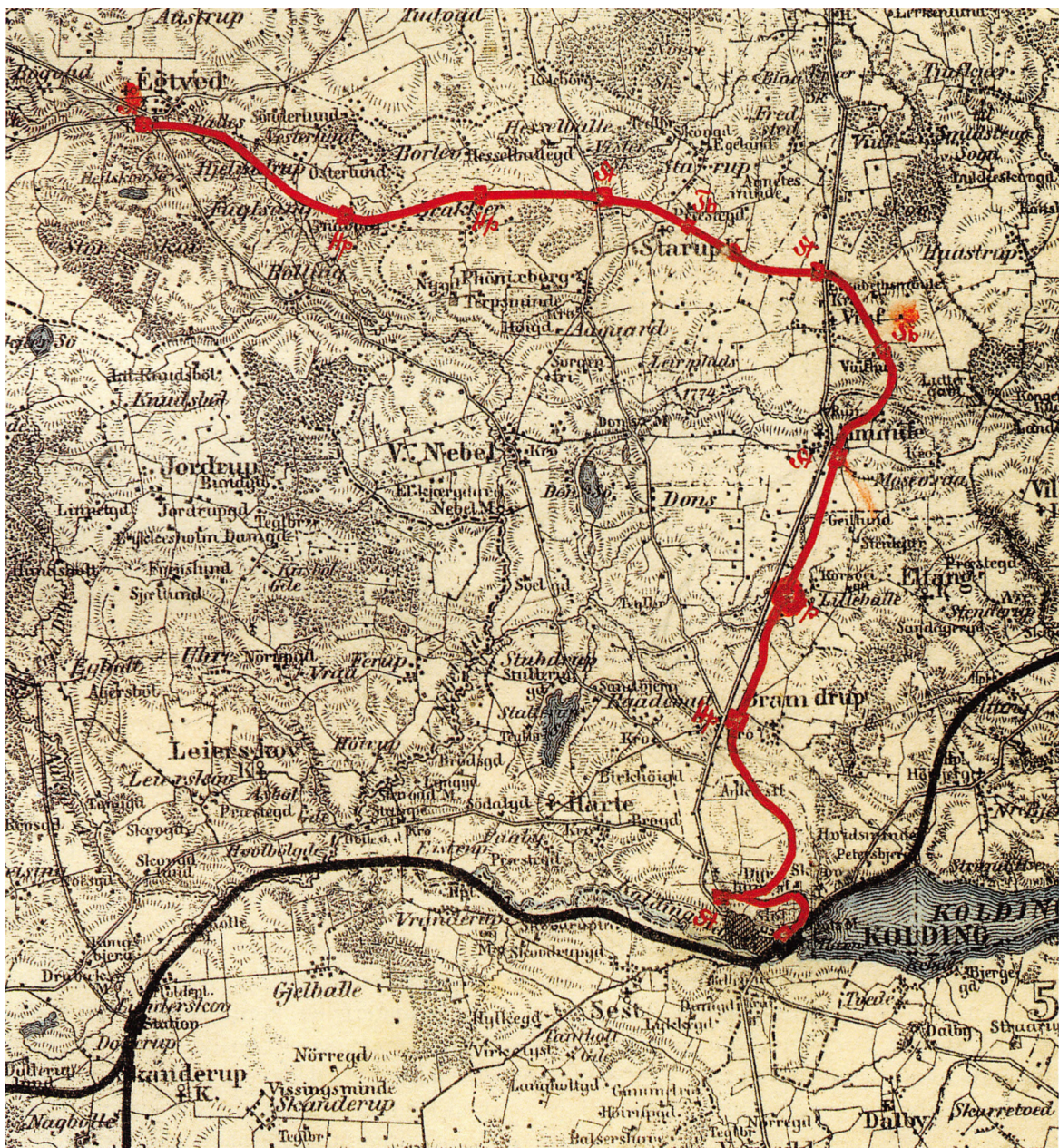
gelse billigere, blev den bygget med såkaldt smalspor, dvs. sporvidden mellem skinnerne var blot 1000 millimeter, hvor det normale er 1435 millimeter. Det betød, at alt gods skulle omlæses fra den ene godsvogn til den næste, hvis det skulle videre ud i landet.

Banens driftsbestyrer, P.V.P. Berg, opfandt dog et system med såkaldte vognfadinger, dvs. vognkasser, der kunne trækkes fra den ene undervogn til den anden. Man kunne så flytte godset fra den smalsporede godsvogn til den normalsporede uden at skulle læsse det over. Det gjorde det billigere, men var stadig en lidt omstændelig proces, når godset skulle videre ud i landet.

I begyndelsen havde banen en sund økonomi; men med bilernes fremkomst i årene omkring første verdenskrig begyndte banens svagheder at vise sig. Der opstod andre, hurtigere og billigere måder at transportere personer og gods på. Og fra 1917 gav banen underskud, som blev dækket af ejerne.

Op igennem 1920'erne forsøgte man at forbedre og billiggøre banens drift; men forsøgene bar ikke frugt, og i 1930 blev den nedlagt som en af de første baner i landet. Faktisk var det den første bane i landet, hvor et baneselskab samtidig likvideredes, aktiverne realiseredes, og kreditorerne fik deres andel af værdierne.

Det viste sig at være mere vanskeligt at nedlægge banen og gøre boet op, end mange

Egtvedbanen. Oversigtskort 1896 fra tiden omkring banens anlæg. Det ses tydeligt, at banelinien mellem Kolding og Egtved er meget længere end landevejen. 27 kilometer ad banen mod 19 kilometer ad landevejen.

havde ventet, og problemerne viste sig meget større, end nogen formentlig havde frygtet. Trafikministeriet var forberedt på, at det kunne blive en principiel sag og lagde stor vægt på at deltage aktivt i likvidationen, uanset at staten stort set ikke havde ydet støtte til banens drift. Andre baneselskaber var ganske vist blevet lukket tidligere; men som regel havde DSB overtaget jernbanedriften. Den eneste gang, hvor en jernbane havde indstillet driften, nemlig i 1926 i Aabenraa Amt, oprettede amtet et rutebilselskab, der overtog personalet med alle forpligtelser. Egtvedbanen var derimod det første selskab, der lukkede, uden at nogen førte noget videre, og hvor aktiver og passiver skulle realiseres.

Likvidationen rejste især to spørgsmål med stor landsdækkende rækkevidde, og som dermed fik principiel betydning.

For det første var der alle kreditorerne. Hvem havde hvor meget til gode i banens bo? Kommunerne, der havde dækket banens underskud, eller funktionærerne, der havde værdien af deres pension til gode? Her måtte man igennem tre retssager, der sluttede i Højesteret i 1934, som bl.a. førte til en generel lovgivning om pensionskasser for hele arbejdsmarkedet.

For det andet var det et spørgsmål, om staten skulle fastholde sit princip om ikke at være med til at dække privatbanernes underskud, selvom den var hovedaktionær i de fleste privatbaner. Der blev rig lejlighed til at drøfte det politisk, og efterhånden blev statskuddet til privatbanerne permanent.

NEDLÆGGELSEN

Banens fortsatte drift var jævnlige i farezonen

i 1920'erne. Og flere gange var det kun med nød og næppe, at alle kommuner kunne overtales til at dække det store underskud.

I løbet af efteråret 1929 og i begyndelsen af 1930 stod det klart, at banen ikke kunne reddes. Der blev holdt flere ekstraordinære generalforsamlinger om nedlæggelsen. Da man ikke kunne træffe beslutningen tidsnok til, at personalet kunne nå at blive opsagt til regnskabsårets udløb den 31. marts 1930, vedtog en generalforsamling d. 20. december 1929 at fortsætte driften i yderligere to måneder til 31. maj 1930.

På en ny generalforsamling den 19. februar 1930 kom det frem, at det under Rigsdagens behandling af lovforslaget om oprettelsen af S-banen i København var blevet foreslået, at der samtidig skulle afsættes 8 mio. kr. som statsstøtte til modernisering af privatbanernes materiel. Trafikministeriets repræsentant i bestyrelsen, kontorchef Buchwald, kunne dog oplyse, at forslaget gik ud på 50% støtte til modernisering af banernes materiel, og under forudsætning af, at kommunerne derudover dækkede resten og desuden garanterede for underskudsdekningen i mindst 4 år, så der var næppe udsigt til, at Egtvedbanen kunne komme i betragtning her.

Egtved Kommune ønskede at fortsætte driften. Både Vejle Amt og Kolding Kommune støttede også fortsat drift, vel at mærke så længe materiellet kunne køre. Eltang-Vilstrup Kommune så den helst nedlagt, men ville ikke gå imod Egtveds ønske. Harte-Bramdrup Kommune støttede banens drift under forudsætning af, at alle gjorde det samme. Derimod fastholdt Alminde, Viuf og Starup kommuner deres modstand mod banen. Stemmemæssigt svarede det til, at 90% af aktiekapi-

talen ønskede banen opretholdt. Men man manglede de sidste 10% dækning, idet de øvrige kommuner ikke ville dække den manglende del af underskuddet.

FOLKEAFSTEMNING

Viuf og Starup kommuner meddelte herefter hårdt presset, at de ville holde en vejledende folkeafstemning. Hvis der var flertal for at bevare banen og en valgdeltagelse på mindst 80%, ville sognerådene følge resultatet. Alminde Kommune meddelte, at hvis de to andre kommuner herefter fortsat ville støtte banen, ville de også gøre det uden folkeafstemning.

I Viuf gennemførtes regulær folkeafstemning med valgsted i forsamlingshuset. Stemmeret var som til Rigsdags- og kommunevalg, dvs. alle, der var fyldt 25 år, bortset fra dem, der var blevet udpantet for manglende betaling af kommuneskat. Valgstedet var åbent kl. 10-13 og 15-20.

Forud var gået en meget intens læserbrevsfejde i aviserne for og imod banen, og der havde også været borgermøde i flere kommuner, hvor bølgerne også havde gået højt. Især op til afstemningen var der mange læserbreve. Pastor Bårris i Starup var en af banens støtter og arrangør af borgermøde i Gravens. Mødet blev indledt med en sang, "Jyden han er stærk og sej". Der lå næsten noget symbolsk i det, uden at det hjalp på banens overlevelse.

Afstemningerne blev holdt samme dag den 25. februar 1930 i Viuf og Starup. I Viuf var der en stemmeprocent på 84,6% og 144 stemmer for bevarelse og 127 imod. I Starup var der derimod med en stemmeprocent på 82%

Viuf Sogneråd 1930. Forrest fra venstre: Gård-ejer Rasmus Christensen "Anneksgård", gård-ejer Hans Horsted "Lindegård", gårdejer Søren Peter Nielsen "Rydskovgård". Bagest fra venstre: gårdejer Kristian Petersen "Havreballegård", slag-ter Peter Petersen, Viuf Skov.

300 stemmer for nedlæggelse og 279 stemmer for bevarelse. Alminde sogneråd meddelte herefter, at man stemte for banens nedlæggelse.

På en ny generalforsamling dagen efter måtte Viufs repræsentant, slagter Petersen, beklage, at det ikke var sjovt at springe op som en løve og falde ned som et lam. Alminde og Starup stemte herefter med i alt 87 aktiendele imod fortsat underskudsdekning, medens de øvrige 1093 andele gik ind for det. Problemet var så, at ingen af de øvrige andelshavere ville overtage de to kommuners underskudsandele. Dermed hang budgettet ikke sammen.

Man skulle herefter stemme om banens eventuelle nedlæggelse, hvilket krævede 3/4 flertal blandt de afgivne stemmer. Da de kommuner, der gik ind for fortsat støtte til banen, næppe ville stemme for selskabets opløsning,

opfordrede dirigenten, amtmænd Valløe, til, at de kommuner, der netop havde stemt for fortsat garanti, og som ikke ville stemme for banens nedlæggelse, lod være med at aflevere stemmesedlen. Det var ikke nok at stemme blankt, idet en blank stemme også talte med som en afgiven stemme. Resultatet blev, at banens nedlæggelse blev vedtaget med 87 andele for, ingen imod, og 1093 andele undlod at stemme. Nedlæggelsen var dermed en kendsgerning.

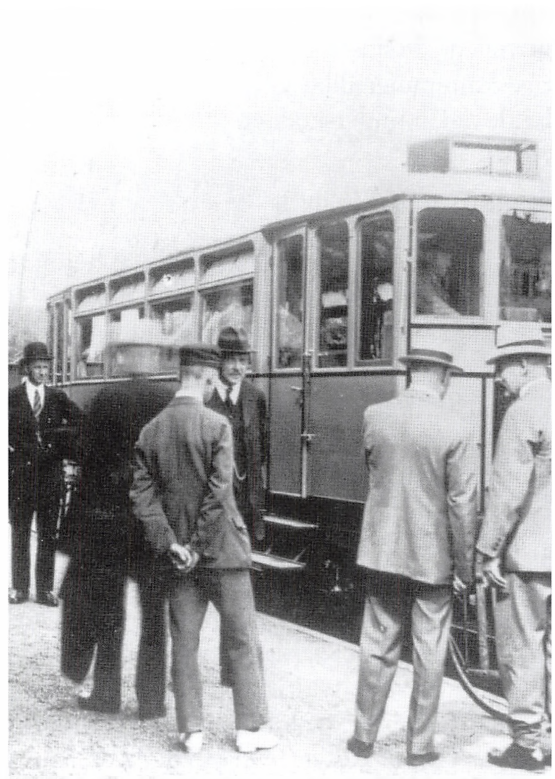
Til en ny generalforsamling den 12. april 1930 forelå ministeriets godkendelse af likvidationen. Der nedsattes på mødet et likvidationsudvalg bestående af selskabets bestyrelsesformand, proprietær Axel Thygesen købmand Hans Soll, Kolding Kommune og kontorchef Buchwald, Trafikministeriet. Sidstnævnte meddelte, at det "var ønskeligt for staten at være repræsenteret i udvalget, da der står store interesser på spil for staten". Unægtelig en markant udmelding i betragtning af, at staten ikke havde været med til at dække underskuddet. Man var vel snarere forberedt på, at likvidationen kunne danne præcedens for andre banelukninger i de følgende år. Ifølge avisreferaterne lykønskede amtmænd Knud Valløe dem, der ikke blev valgt til at træde ind i udvalget, og kondoleerede dem, der blev valgt.

Sidste tog kørte den 31. maj 1930 under stor bevågenhed fra lokalbefolkningen.

VÆRDIERNE REALISERES

Herefter skulle banens værdier gøres op og sælges.

Aktiverne vurderedes til ialt ca. 213.000 kr. fordelt med jordarealer 25.000 kr., bygnin-

Egtvedbanens bestyrelsesformand Axel Thygesen (med bowler) ved præsentationen af Egtvedbanens nye motorvogn i 1924.

ger 120.000 kr., skinner og sveller 52.000 kr., lokomotiver og vogne 12.000 kr. og inventar for 4.000 kr. Hertil kom 1 motorvogn og 4 godsvogne ejet af kommunerne og 1 post- og personvogn ejet af Post- og Telegrafvæsenet, som ejerkredsene anmodede likvidationsudvalget om også at få realiseret. For at forstå beløbenes størrelse her og i det følgende kan sammenlignes med, at en faglært arbejders årsløn dengang lå på omkring 3-4.000 kr. I

runde tal kan man gange alle tal med omkring 100 for at få et niveau, der svarer til 2011-kroner.

En del af personalet fortsatte i det likvide-rede selskab bl.a. den konstituerede driftsbe-styrer, Vald. Nielsen, og enkelte medarbejde-re til sporoptagningen.

Skinner og sveller blev efter optagningen ført til Kolding Nordbanegård. Her blev svel-lerne (jernsveller) afkortet og tilrettet til 700 mm sporvidde, idet de fleste skinner og svel-ler allerede i løbet af efteråret 1930 blev solgt til Store Vildmose, Hedeselskabet, entrepren-ører eller teglværker. Salget gav godt, idet man fik ca. 90.000 kr. i alt for dem, eller ca. 75% over vurderingen.

Det rullende materiel var det vanskeligere med. Det skyldtes især den smallere sporvid-de. Udbuddet var ret stort, efter at de smal-sporede baner på Horsens vestegn året før var ombygget til normalspor. De skrantende søn-derjyske amtsbaner, der også var smalsporede, havde ikke behov for materiel, da de alligevel stod over for nedlæggelse. Et forsøg på at få nogle vogne afsat til udenlandske baner mis-lykkedes også.

Haderslev Amts Jernbaner aftog dog et damplokomotiv og motorvognen. Lokomotiv-et gik til ophugning som reservedele, me-dens motorvognen udelukkende blev erhver-vet, fordi en af dens egne var brændt. Banens 6 normalsporede godsvogne til transport ud i landet blev afsat på Sjælland. Det øvrige ma-teriel gik til ophugning. Personvognene end-te som sommerhuse både ved Lillebælt og så langt væk som Vejers Strand og Søndervig. I alt indbragte banens eget materiel 6.352 kr. eller omkring halvdelen af vurderingen.

Det gik også trægt med bygningerne. De to

endestationer i Egtved og Kolding blev dog hurtigt solgt. Kolding Kommune købte alle bygninger og arealer inden for kommune-grænsen. Stationsbygningen på Kolding Nord blev indrettet til tjenestebolig for personalet på De Gamles Hjem, nuværende Låsbyhøj, medens værkstederne blev indrettet til gara-ger og oplagsplads for vejvæsenet.

Købsbuddene på de øvrige 9 stationsbyg-ninger var derimod for små og langt under vurderingen, og man gjorde i 1931 et nyt salgsfremstød ved at indhente lånetilsagn fra kreditforening for at få en holdbar vurdering af bygningernes handelsværdi. Det hjalp dog kun lidt. Efter 2 år var yderligere 5 stations-bygninger blevet solgt, men til lavere priser end vurderet. De sidste 4 blev solgt i 1934. I alt indbragte bygningerne ca. 126.000 kr. eller lidt over vurderingen, hvilket vel at mærke tog 5 år at få hjem, og kun opnået på grund af indtægten ved at udleje dem i vente-tiden.

Nordbanegården, ca. 1935.

AREALERNES FORDELING

Areaerne var ligesom alle andre steder erhvervet ved en ekspropriation, der havde hjemmel i en anlægslov, her Jernbaneloven fra 1894.

Hvad gjorde man med arealer, der ikke længere blev brugt til formålet? Lovgivningen udstak ganske vist retningslinier. Men hidtil skulle man kun tage stilling til små forhenværende banearaler. Nu var der for første gang en lang sammenhængende strækning jord på 28 kilometer. Og banens naboer havde nok ikke gjort sig konsekvenserne helt klart.

Fremgangsmåden for en ekspropriation var fastlagt i en kongelig "Forordning af 5. Marts 1845 angående de Regler, som blive at iagttaget med Hensyn til Grundafstaaelser, m.m., i Anledning af Jernbaners Anlæg i Danmark". Forordningen var skrevet meget forudseende, idet den har været grundlaget for hovedparten af jernbaneekspropriationerne herhjemme og var gældende ret, indtil den i 1964 blev erstattet af en ny lov.

Af forordningen fremgik nemlig, at hvis en jernbane ophører, har myndighederne førstret til at overtage arealet til vej. Derefter har de oprindelige grundejere ubetinget indløsningsret til arealet mod passende betaling. Først derefter kan arealet sælges til tredje mand.

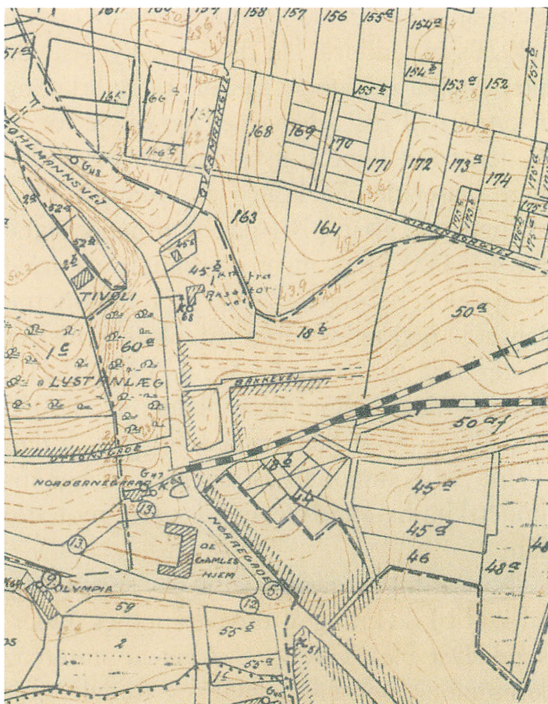
Ikke alle var imidlertid opmærksomme på, at myndighederne havde ret til at omdanne en bane til vej. En grundejer på Dyrehavevej havde fået skåret sin grund over ved banens anlæg. Da skinnerne var blevet taget op igen, benyttede han lejligheden til at inddrage og planere det areal, der gik tværs over hans grund. Han måtte pænt erklære sig indfor-

stået med eventuelt at aflevere det hele igen, og hvis det blev forlangt også at bekoste en genetablering af banedæmningen. Han slap dog med skrækken, idet der ikke blev anlagt nogen sti eller vej over hans grund.

Derudover viste det sig, at der ved ekspropriationen af arealet til Kolding Nordbanegaard tilbage i 1896 havde været en strid med den oprindelige grundejer, farver F.J. Utzon, om et areal. Sagen var af en eller anden grund gået i glemmebogen. Men allerede tre dage efter nedlæggelsen modtog likvidationsudvalget et brev fra Utzons arvingers advokat, der erindrede om den.

Striden drejede sig om, hvor meget jord det var tilladt at ekspropriere uden om selve banen. Ved ekspropriationen i 1896 medtog banen hele den trekant, der kom til at ligge mellem Nordbanegården og Vejlevej, selvom en forbindelsesvej mellem Vejlevej og Nordbanegården skar midt henover den. Farver Utzon mente, at det var unødvendigt, at banen inddrog hele arealet, medens banen mente, at man kunne få brug for det i forbindelse med fremtidige anlæg på banegårdsområdet. Det er det areal, der i dag bl.a. rummer Låsbyhøjs parkeringsplads.

Utzon selv døde kort efter; men hans enke og søn klagede i 1900 til Trafikministeriet, der kort meddelte tilbage, at man ikke kunne omgøre ekspropriationskommissionens afgørelser. Efter nedlæggelsen dukkede sagen som nævnt op igen, idet arvingerne fandt, at nu kunne der da i hvert fald ikke længere være tale om reservation til fremtidig jernbane-drift. Det var jo rigtigt; men tilfældet ville, at DSB i mellemtiden havde haft en lignende sag i Holbæk, og hvor man i 1905 var nødt til at bede Kammeradvokaten om hjælp til at

Kort fra juli 1917 udarbejdet af Stads- og Havnengenieurens kontor viser Egtvedbanens spor ved Nordbanegården. Striden mellem farver Utzon og banen angik trekantarealet til venstre for Låsbyhøj forveden til venstre på kortet.

fortolke reglerne. Efter at han havde haft fat i forhandlingsprotokollerne forud for udstedelsen af forordningen i 1845, konkluderede han i et såkaldt responsum, hvornår jordarealer skulle leveres tilbage til den oprindelige jord-ejer, og hvornår man ikke var forpligtet til først at tilbyde ham arealet.

Hovedreglen var, som nævnt, at myndighederne havde førsteret til de tidligere jernbanearealer, hvis de ønskede at anlægge en offentlig vej. Herefter havde med et par enkelte undtagelser kun den oprindelige ejer ret

til at få det tilbage mod en passende betaling. Det vil sige, at andre først kunne byde ind og opkøbe et forhenværende banearreal, hvis den oprindelige ejer ikke ville have det tilbage. Hvis han var død eller havde solgt resten af sin jord, måtte man gå ud fra, at indløsningsretten, som det blev kaldt, gik videre til arvingen eller dem, der havde købt resten af hans jord. Da Kolding Kommune agtede at bruge baneterrænet omkring Nordbanegården og det meste af strækningen herfra til statsbanestationen til den nye ringvej, i dag Ndr. Ringvej, udnyttede kommunen sin ret til at erhverve alle banens arealer inden for kommunegrænsen.

Enden på den sag blev herefter, at Utzons arvinger og boet i december 1930 blev enige om, at arvingerne afstod fra at få jordstykket indløst, mod at de fik udbetalt erstatningssummen med renter, som siden 1896 havde stået på en spærret konto i Kolding Laane- og Discontokasse. Dermed var sagen dog ikke løst. Papirarbejdet kom nemlig til at trække noget ud, fordi stregerne helt bogstaveligt var blevet trukket forkert på det skøde, der i sin tid var resultatet af ekspropriationerne, således at banen i hele dens 32-årige levetid ikke havde papir på det rigtige areal.

Resten af banens arealer skulle også afsættes. Her slap likvidationsudvalget afsted med at fastslå, at grundejernes indløsningsret ikke omfattede stationsterrænerne, idet de skulle sælges sammen med den bygning, der lå på dem. Efter at kommunerne og Trolldhedebanen (sidstnævnte bl.a. for det område, hvor de to baner havde krydset hinanden i Bramdrupdam) havde overtaget det, de ønskede, blev resten tilbudt til de oprindelige lodsejere. Kommunernes del kom til at omfatte ca.

halvdelen af banestrækningen. Selve handlen kunne herefter gennemføres; men på grund af papirarbejdet var formalia først på plads i 1936. I alt indbragte arealsalget omkring 25.000 kr. svarende til vurderingen fra 1930.

GÆLDEN TIL KREDITORERNE

Banens gæld opgjordes på likvidationsdagen til ca. 2,2 mio. kr. i form af summen af anlægskapitalen på 1.183.000 kr., statslån på 40.000 kr., lån fra amt og kommuner til underskudsdekning siden 1919 på 966.000 kr. samt driftstilskud 1917-19 på 27.000 kr. fra amt, kommuner og den eneste private andels-haver i selskabet, proprietær Petersen, Hauerballegård. Herudover havde privatbanens pensionister varskoet et krav. Selv inden det blev talt med, var det hurtigt klart, at der ikke var meget til kreditorerne, når aktiverne endte med at indbringe omkring 275.000 kr.

I løbet af efteråret 1930 forsøgte man for-gæves at forhandle en løsning igennem for pensionisterne, som anmeldte deres krav til 805.000 kr. Likvidationsudvalget besluttede herefter, at der skulle ses bort fra anlægskapi-tal og driftstilskud. Dermed udgik 1.210.000 kr. af gælden, og tilbage var 1.006.000 kr., som indgik i banens gæld, foruden pensio-nisternes krav som man henviste til, måtte være en sag mellem dem og pensionskassen.

Det var sædvanligt, at anlægskapital sva-rende til aktiekapitalen i almindelige selska-ber ikke blev medregnet som normal gælds-post ved likvidation og konkurs. Stumperne af aktiekapitalen betales først tilbage til ejer-ne, når alle andre kreditorer har fået dækning for deres krav, og det sker yderst sjældent.

Statslånet på 40.000 kr. stammede fra en lov i 1920 om rentefrie lån til vanskeligt stillede privatbaner begrundet i en markant stigning i lønnen til privatbanernes personale for at få den til at ligne statsbanelønningerne. Da flere baner derved kom i økonomiske van-skeligheder, afsatte Rigsdagen en låneramme på 400.000 kr., som privatbanerne kunne søge del i. Betingelsen var, at kommunerne langs de nødstedte baner garanterede for det resterende underskud i årene 1919-1921 i form af rentefrie lån. Egtvedbanen fik 40.000 kr. eller 10% af den samlede ramme. Siden 1919 var kommunernes dækning af banens underskud herefter blevet ydet som rentefrie lån.

Bortset fra denne ene gang gav staten ikke tilskud til dækning af privatbanernes under-skud. Det blev i stedet dækket af amter og kommuner, normalt udmålt og fordelt efter anlægskapitalen. Kolding Kommune dække-de den største underskudsandel med ca. 46%, Egtved Kommune kom derefter med ca. 15%. Laveste var Harte-Bramdrup og Eltang-Vil-strup kommuner med hver godt 1%. Proprie-tær Petersen, Hauerballegård, deltog kun i underskudsdekningen de første to år, og med 0,4%.

Der opstod senere strid om, hvorvidt kom-munernes underskudsdekning efter 1921 var tilskud eller rentefrie lån. Det vender vi til-bage til.

FOR FÅ PENGE TIL PENSIONISTERNE

Som nævnt mødte pensionisterne op med et krav på 805.000 kr., som likvidationsudvalget dog mente, var en sag mellem pensionisterne og privatbanernes pensionskasse. Så enkelt

gik det imidlertid ikke. Sagen fyldte meget i likvidationsbehandlingen og blev meget principiel, og blev undervejs da også fulgt indgående fra højeste politiske sted af både rigsdag og regering på grund af konsekvenserne.

Personalet var dækket af Danske Privatbaners Pensions- og Enkekasse af 1898, som omfattede næsten alle privatbaner bortset fra bl.a. landets største selskab, Sydfynske Jernbaner, som væsentligste undtagelse. Hver bane indbetalte årligt et bidrag til pensionskassen på 15% af personalets samlede løn. Når tiden

var inde, blev pensionen udbetalt fra kassen gennem den bane, hvor pensionisten sidst havde været ansat. Størrelsen afhang af, hvor mange år man havde været ansat. Højeste pension opnåedes efter 30 års ansættelse. Pensionering skete enten på grund af alder (70 år) eller svagelighed. Man fik dog også udbetalt pension med det samme som arbejdsløshedsunderstøttelse, hvis man blev afskediget på grund af besparelser o.lign.

Efterhånden som tiden gik, blev det klart, at det stigende antal pensionister, inflation

Egvedbanens personale ved 25-årsjubilæet i 1923.

osv. ikke gav pension nok. Der blev derfor indført et såkaldt konjunkturtillæg, senere kaldt reguleringstillæg, til pensionen til dækning af prisstigninger udover grundpensionens dækning. Pensionskassens faktiske udgifter til udbetalingen af tillægget blev gjort op årligt, og regningen fordelt mellem banerne som en relativ forhøjelse af deres ordinære 15%-bidrag. Den enkelte banes bidrag til tillægget svarede dermed ikke nødvendigvis til udbetalingen til dens pensionister.

Oprindelig var den enkelte medarbejder personligt medlem af pensionskassen. I 1919 blev det ændret til, at banerne var medlemmer og fik deres pensionsforpligtelse løst som en forsikring i pensionskassen. Endvidere blev i 1920 besluttet, at ved afsked på grund af besparelser dækkede pensionskassen kun den halve pension. Den afskedigende bane skulle selv dække den anden halvdel. Det skyldtes de mange indskrænkninger og afskedigelser ved banerne. Tilføjelsen skulle for det første modvirke, at pensionskassen hurtigt blev tømt for midler, og for det andet animere banerne til, når tiderne igen blev bedre, at genansætte de afskedigede og undgå pensionsbyrden. Egtvedbanen var imod den ændring, og protesterede forgæves til Trafikministeriet, fordi den mente, at den ikke var besluttet korrekt. I 1928 blev bestemmelsen endda strammet til, at hvis den afskedigede havde under 20 års anciennitet, skulle banen selv udrede 3/4 af pensionen.

Endelig bestemte vedtægterne, at ved en banes lukning eller statsovertagelse skulle trafikministeren afgøre, hvordan man skulle forholde sig. Den formulering skulle give anledning til en del fortolkningsstrid.

Egtvedbanens pensionister delte sig i tre

grupper afhængig af, hvad de havde i klemme:

17 personer var allerede blevet alderspensioneret før lukningen, og fik stadig grundpensionen, men havde konjunkturtillægget i klemme (Hansen-gruppen).

6 personer var tidligere blevet afskediget på grund af besparelser, og havde både den halve grundpension og hele konjunkturtillægget i klemme (Skov-gruppen).

17 personer blev afskediget på grund af nedlæggelsen, og var formentlig sikret med det beløb, der var indbetalt, medens de var ansat; men hele den pension, der skulle sikre dem ved arbejdsløshed, var i klemme (Nielsen-gruppen).

I alt var der 40 pensionister, der principielt havde hver sin sag imod banens bo og pensionskassen og vice versa. Fornuftigvis valgte man at tage en fra hver gruppe ud som prøvesag. Det blev til tre sager, som blev opkaldt efter hovedpersonerne. De alderspensionerede blev kaldt for Hansen-gruppen efter stationsforstander Hansen, der fratrådte på grund af alder i 1926. De afskedigede på grund af besparelser blev kaldt for Skov-gruppen efter pudser Skov, der blev afskediget i 1925 på grund af indskrænkning af dampdriften. De, der blev afskediget ved nedlæggelsen, blev kaldt for Nielsen-gruppen efter driftsbestyrer Vald. Nielsen.

Det samlede krav lød oprindeligt på 805.000 kr., fordi det en overgang var usikkert, om Nielsen-gruppen overhovedet kunne få noget, eller om deres indbetaling til pensionskassen i stedet skulle betales tilbage til banens bo og fordeles mellem alle kreditorer, netop fordi det var banen og ikke personalet, der var medlem af pensionskassen.

Pensionskassen havde også selv penge i klemme, idet den siden nedlæggelsesdagen manglede grundindbetalingen på 15% til dækning af pensionerne og også frygtede, at en dom ville tvinge den til at dække pensionisternes manglende tillægspension fra banen. Problemet kunne ikke være nogen overraskelse. Allerede på pensionskassens generalforsamling i 1928 måtte formanden, amtmand Andersen, melde pas til spørgsmålet om, hvad der ville ske, og hvilket råderum ministeren havde, hvis en bane blev nedlagt.

Alle parter henvendte sig derfor til ministeren. Banens likvidationsbo bad blot om en forholdsordre. Pensionister og deres organisa-

Egtvedbanen på den sidste tur fra Statsbanegården til Nordbanegården ved Byparken i 1930.

tioner forlangte fuld dækning for pensionen, ved at deres krav fik forrang ved fordelingen af boet. Pensionskassen tilbød at dække det, den hidtil selv havde dækket, men ikke de årlige ekstrabidrag fra banen til konjunkturtillæg eller banens halvdel af grundpension til dem, der var afskediget på grund af besparelser. Til dem, der blev afskediget på grund af banens lukning, tilbød den at tilbagebetale de indbetalte bidrag (præmiereserven), for at de kunne blive indbetalt til en anden pensionsforsikringsordning, og kassen ville i øvrigt ikke udbetale nogen pension til den gruppe, selvom de var arbejdsløse. Både organisationerne og pensionskassen meddelte, at hvis de ikke fik medhold, ville de indbringe ministerens afgørelse for retten. Da han ikke kunne gøre begge parter tilfredse, og sagen under alle omstændigheder ville komme for retten, valgte han ikke at foretage sig noget.

Der blev gjort flere forsøg på en mindelig løsning. Banens bo tilbød, at pensionisterne forlods kunne få 65.000 kr. plus præmiereserven, der lå i pensionskassen og intet andet. Pensionisterne forlangte beløbet sat op til 100.000 kr., samt at resten af kravet på ca. 700.000 kr. indgik som simpelt krav i boet på lige fod med de øvrige kreditorer. Flere kommuner tilbød herefter at give 100.000 kr. til fuld og endelig afgørelse, hvilket organisationerne afviste. På et tidspunkt blev det foreslået, at banens bo simpelthen blev udleveret til pensionisterne, der herefter måtte få mest muligt ud af det. Organisationerne afviste også dette, hvorimod nogle af pensionisterne selv havde været inde på samme tanke, vel at mærke hvis kommunerne i en overgangsperiode supplerede med ekstra midler.

Sagen kom til at køre først i Østre Landsret og derefter i Højesteret. Højesteret afsagde sin dom den 24. januar 1934 med følgende resultat:

Hansen-gruppen: Pensionskassen skulle betale grundpensionen, medens gruppen måtte hente værdien af konjunktur/reguleringstillægget som simpelt krav i banens bo. Grunden var, at eftersom banerne årligt dækkede pensionskassens faktiske udgift til tillægget, kunne den ikke være forsikret i kassen. Sejr til pensionskassen.

Skov-gruppen: Pensionskassen skulle betale den fulde grundpension, også banens halvdel af beløbet, medens gruppen måtte hente værdien af konjunktur/reguleringstillægget som simpelt krav i banens bo. Den halve grundpension blev betragtet som en refusion fra banerne til pensionskassen. Derfor havde pensionisten krav på fuld grundpension fra pensionskassen, som kunne rejse sit refusionskrav som simpelt krav i banens bo. Her var der ingen vinder.

Nielsen-gruppen: Pensionskassen skulle udbetale værdien af præmiereserven indtil nedlæggelsen, og gruppen kunne som simpel kreditor rejse krav i boet om værdien af pensionsretten efter nedlæggelsen. Sejr til pensionskassen.

Den store taber var Nielsen-gruppen, det vil sige de 17, der blev afskediget ved nedlæggelsen, idet det viste sig, at den pension/arbejdsløshedsunderstøttelse, som de i sin tid fik stillet i udsigt som tjenestemænd/funktionærer, ikke var så meget værd, når arbejdsgiveren gik i likvidation eller konkurs. Det kom bag på mange, også politikerne, som vi senere skal se. Gruppen forsøgte under retsagen også at rejse tvivl om, hvorvidt amtets

og kommunernes tilskud til banens drift overhovedet var et lån, som kunne kræves betalt tilbage; men det spørgsmål nægtede Højesteret at tage stilling til.

Dommen gav ikke nogen af parterne fuld ret, og efterlod en række uløste spørgsmål. Den kom dog med to klare svar. Det ene var, at de forskellige pensionistgrupper og pensionskassen nu vidste, hvilke beløb de kunne anmelde som krav i banens bo og få del i de få midler, der var at fordele. Det andet var værre, nemlig at det viste sig, at sikkerhedsnettet under privatbanernes funktionærer var ret huller, og specielt de, der blev ledige med nedlæggelsen, stod i en meget vanskelig situation.

De tre grupper anmeldte deres krav mod banens bo med 52.902 kr. for Hansen-gruppen, 33.295 kr. for Skov-gruppen og ikke mindre end 273.425 kr. for Nielsen-gruppen. Endvidere anmeldte pensionskassen krav på 43.121 kr. I alt var der nye krav på 402.743 kr., der udover de oprindelige krav fra stat, amt og kommuner på 1.006.000 kr. skulle dele en kage, der med fradrag af omkostninger efterhånden var på omkring 200.000 kr. Det ville give godt 14% dækning. Det var så en ringe trøst for pensionister og pensionskasse, at deres krav med højesteretsdommen trak renter fra nedlæggelsesdagen 1. juni 1930 indtil udbetaling fandt sted (4½% om året, men ikke renters rente). Banens likvidationsbo havde dog opnået, at pensionisternes og pensionskassens krav nu var halveret fra omkring 805.000 kr. til 403.000 kr.

Men hvor mange penge havde amt og kommuner krav på? Selvom kommunerne fastholdt, at man siden 1920 havde dækket underskuddet som lån, var der dog lidt forståelse

ikke mindst i Kolding byråd for pensionisternes situation, og dermed om man skulle vise lidt imødekommethed.

Likvidationsboet gjorde dog klart, at amt og kommuner havde krav på dividende i boet for deres dækning af banens underskud. I første omgang truede pensionisterne med en ny retssag. Truslen blev dog senere trukket tilbage, da likvidationsudvalget var ved at tage dem på ordet. Udsigten til omkostningerne ved en ny opslidende retssag, som man ikke kunne vide sig sikker på at vinde, var nok for stor.

Parterne fandt dog sammen alligevel, og efter at der var opnået fuld opbakning blandt

pensionisterne til at indgå i et forlig (5 pensionister havde en overgang rejst særskilt krav uden om deres organisation), nåede man i januar 1935 frem til, at der forlods udbetales 80.000 kr. af boet til pensionisterne til fuld og endelig afgørelse af deres samlede krav på ca. 360.000 kr., eller en dividende på ca. 22%. Pensionskassens krav på 43.121 kr. var ikke med i forliget, men indgik fortsat i den resterende bobehandling.

Det var herefter op til de tre pensionistgrupper selv sammen med deres organisationer (Danske Privatbaners Kontorforening, Privatbanefunktionærernes Forbund og Dansk Lokomotivmandsforbund) at fordele penge-

Egtvedbanens skinner brydes op i efteråret 1930. Husene i baggrunden er Frydsvej 1-19. Foto: Karl Aage Petersen.

ne indbyrdes. Nielsen-gruppen fik dog herudover overført præmiereserven på ca. 150.000 kr. til en ny pensionsordning.

Alt i alt måtte pensionisterne konstatere, at en forventet pensionsopsparing på 570.000 kr. var forsvundet, samt at de havde tabt 20.000 kr. plus udgifterne til opslidende retsager ved ikke at acceptere det tilbud om forlods at få 100.000 kr. af boet i 1930, som kommunerne den gang lagde op til.

Den enkelte pensionist led et tab. Hvor stort det har været, er derimod uklart, idet de selvfølgelig ikke stod uden indkomst fra nedlæggelsen til forligsdagen. I mellemtiden fik de udbetalt en foreløbig understøttelse fra deres organisation, der jo bakkede dem op under sagen. Størrelsen kendes dog ikke, eller om den blev modregnet, da sagen var afgjort.

VAR KOMMUNERNES TILSKUD ET LÅN?

Noget andet er så, hvor meget hold der var i boets påstand om, at amt og kommuners underskudsdekning var lån og ikke tilskud?

Der er ingen tvivl om, at statens tilskud i 1920-21 og amt og kommuners underskudsdekning i de år var lån. Derimod kan der være tvivl om underskudsdekningen efter 1921. Likvidationsudvalgets formand erklærede under retssagen, at amt og kommuners bidrag siden 1921 var opført som lån i banens regnskaber, der var godkendt af både kommuner og Trafikministeriet.

I Kolding Kommunes regnskab for den samme periode er tilskuddet derimod opført under kontoen "Andre udgifter" som en udgift benævnt "tilskud til Kolding-Egtvedbanen", og for den sags skyld tilsvarende for Koldings to øvrige privatbaner. Derimod er

det ikke opført i status som et aktiv i form af tilgodehavende hos en debitor. Eneste statusposter er kommunens andelsbevis i banen, som i øvrigt i 1930-regnskabet dvs. ved banens nedlæggelse, blev nedskrevet til 0 kr. i værdi. Da kommunen senere fik udbetalt sin dividende, blev den konteret som en indtægt under kontoen "Forbrug af aktiver".

På det tidspunkt manglede kommunen i øvrigt stadig at afdrage de sidste 5.776 kr. af det lån, man optog i 1895 til dækning af kommunens andel af anlægskapitalen.

DEN AFSLUTTENDE GENERALFORSAMLING

Med alt materiel, alle arealer og bygninger afsat og afslutningen på pensionssagen kunne alle aktiver og passiver gøres op, dvs. nu havde man fuldt overblik over, hvor mange penge likvidationen indbragte, og hvem der havde hvor meget til gode.

Det endelige likvidationsregnskab forelå i september 1936, og viste som aktiver en samlet sum på 114.046,08 kr. til fordeling til kreditorerne, som var staten med et lån på 40.000 kr., lån hos amt og kommuner på i alt 965.937,78 kr. og pensionskassen på 55.372,73 kr. (incl. rente fra 1930 til dato), i alt passiver på 1.061.310,50 kr., dvs. at der manglede ca. 947.000 kr.

Resultatet blev godkendt på den afsluttende generalforsamling 2. oktober 1936 og gav kreditorerne en dividende på 10,745778% af deres tilgodehavender.

Den afsluttende generalforsamling blev refereret i lokalpressen under overskriften "Sidste akt i Egtvedbanetragedien udspillet", og forløb også dramatisk. Den ene af Koldings

Borgmester Valdemar Juhl, ca. 1935.

repræsentanter, Marinus Larsen, byrådsmedlem, senere folketingsmedlem og i det civile liv togfører ved Troldhedebanen, tog ordet og takkede amtmand Valløe, fordi han 6 år tidligere havde foreslået, at amt og kommuner gav afkald på deres krav mod banen. Hvis de øvrige kreditorer havde fulgt denne opfordring, havde funktionærerne og pensionisterne fået, hvad der moralsk tilkom dem. Men moral var ét og jura noget andet. Når mange af dem var blevet ved banen trods deres dårlige løn, var det, fordi de så frem til pensionen, som de så alligevel ikke fik.

Borgmester, landsretssagfører Juhl, svarede, at Marinus Larsen talte på egne og ikke byrådets vegne, og påtalte som jurist, at moral og jura blev gjort til to modsætninger. Ba-

nens bestyrelsesformand, proprietær Thygesen, svarede, at funktionærerne siden 1920 havde fået samme løn som andre privatbanefunktionærer i landet. Amtmand Valløe stod ved sit forslag fra 1930; men banen var et aktieselskab, og derfor måtte man følge aktieselskabsloven. Det var en sorg for ham, at banen blev nedlagt. Han havde håbet, at den kunne fortsætte, så længe materiellet havde holdt. Lidt optimistisk udtrykt, idet banens materiel faktisk var nedslidt. Blandt andet måtte man året inden nedlæggelsen købe to brugte damplokomotiver fra den netop ombyggede Horsens-Tørring Bane.

Dermed sluttede den sidste generalforsamling i banens historie, og den 14. oktober 1936 blev det bekendtgjort i Statstidende, at baneselskabet var ophævet.

STATENS ROLLE OVER FOR PRIVATBANERNE

Tilbage stod nogle spørgsmål. Det ene var problemet med funktionærernes manglende pension, når en virksomhed likviderede. Det andet var i det hele taget statens rolle over for privatbanerne.

For at starte med det sidste. Som nævnt gav staten dengang ikke driftstilskud til privatbanerne. Den havde været med til at finansiere banernes anlæg og fik en dertil svarende andel af aktiekapitalen, som regel halvdelen eller mere. Det blev overladt til amter og kommuner at finansiere underskuddene. Til gengæld stemte staten som regel altid med den største flok eller undlod at stemme.

Staten påtog sig dog alligevel en vis rolle i banernes drift, idet den sad på op til halvde-

len af pladserne i banernes bestyrelse. For Egtvedbanens vedkommende 5 ud af de 11 bestyrelsespladser. Desuden indtog de kongeligt udnævnte amtmænd ofte en aktiv rolle både i banebestyrelser og på generalforsamlinger, ligesom de som formænd for amtsrådene skulle godkende sognekommunernes økonomiske dispositioner herunder støtten til banerne. Den "midlertidige" lånestøtte i 1920 blev en engangsforestilling, selvom flere baner herunder Egtvedbanen søgte om forlængelse af ordningen.

Banen havde i bestyrelsen en ivrig forkæmper i redaktør Knud Hansen, der var den ene af Trafikministeriets repræsentanter. Derudover var han både socialdemokratisk folketingsmedlem, byrådsmedlem og fra 1937 borgmester i Kolding. Han rejste ved flere lejligheder spørgsmålet om støtte til privatbaner. Han foranledigede, at amtet og kommunerne i januar 1928 indsendte ansøgning til Folketinget om, at staten fremover deltog i banens underskuddækning. Bestyrelsen fik foretræde for Folketingets Finansudvalg og trafikminister P. Stensballe (Venstre), der indtil 1926 havde været driftsbestyrer for Syd-synske Jernbaner. Foretrædet fandt sted den 7. februar 1928 under lokalpressens store bevågenhed, men var uden virkning, idet Trafikministeriet i april afslog ansøgningen.

På privatbanernes fælles årsmøde i august 1928 stillede Egtvedbanen forslag om statsstøtte til de dårligst stillede privatbaner, men måtte efter nogen debat trække forslaget tilbage.

Under behandlingen af finansloven for 1929/30 tog Knud Hansen sagen op igen, idet han pegede på, at der nu var 16 privatbaner, der gav underskud, herunder Egtvedbanen,

Folketingsmand, byrådsmedlem og borgmester Knud Hansen, ca. 1940.

hvor kommunerne efterhånden havde udredt 700.000 kr. for at opretholde den. Han påpegede det urimelige i, at kommuner langs privatbaner var alene om at betale underskuddet for deres bane, medens kommuner/beboere langs DSB's sidebaner kørte friløb, fordi staten dækkede underskuddet. Trafikminister Stensballe var ikke enig og gjorde opmærksom på, at Egtvedbanens kommuner var gået ind for koncession til bilruter langs banen. Så måtte man også tage konsekvensen. Der var ganske rigtigt blevet godkendt bilruter, der i realiteten konkurrerede med banen. Først og fremmest ad hovedvejen til

Vejle samt mellem Kolding og hhv. Egtved og Gravens. En enkelt kommune havde dog en gang protesteret mod rutebilkoncession med henvisning til, at man gav tilskud til banen for at undgå at skulle bruge penge på at vedligeholde vejnettet.

Piben fik imidlertid en anden lyd, da trafikministeren i februar 1930 fremsatte lovforslaget om elektrificering af Københavns nærtrafik, dvs. oprettelsen af S-banen. Der var hurtigt i både regeringspartier og opposition en stemning for, at når staten finansierede en elektrificering af den københavnske nærtrafik, måtte den også under en eller anden form støtte den nærtrafik, som privatbanerne udførte. Venstre gik dog den anden vej ved at foreslå, at hovedstadskommunerne skulle bidrage med en tredjedel af anlægsudgifterne, samt at der straks bevilgedes 8 mio. kr. til modernisering af privatbanerne. Det var der imidlertid ikke flertal for. I dag ville man sikkert tale om en jysk privatbanemafia! I stedet blev der nedsat et hurtigtarbejdende udvalg, der skulle lægge en plan for fordeling af netop 8 mio. kr. Planen skulle være klar til at blive fremsat som lovforslag inden udgangen af 1930.

Udvalget fik travlt og gik straks i gang med at indkalde oplysninger om privatbanernes økonomi og moderniseringsønsker. Selv Egtvedbanen, der allerede havde fået Trafikministeriets godkendelse til at indstille driften, modtog 30. april 1930 opfordringen til at komme med moderniseringsønsker. Ministeriets brev var underskrevet af kontorchef Buchwald, der 18 dage før var blevet udpeget til banens likvidationsudvalg. Udvalgets betænkning med forslag til låneordning til moderniseringsstøtte forelå i november 1930 og blev

omgående og næsten uændret fremsat som lovforslag, for at ordningen meget hurtigt kunne komme på plads. Der var bred politisk tilslutning i Folketinget til forslaget, idet man ville undgå, at flere baner led samme skæbne som Egtvedbanen.

I Folketinget gik ordførernes bemærkninger mest på forslag om flere støttemuligheder. Som den konservative Viggo Hansen, der var gårdejer i Viuf, udtrykte det lidt bitert, smagte det af overbudspolitik oven på loven om Københavns nærtrafik, og i virkeligheden havde flere privatbaner overlevet sig selv.

I Landstinget blev personalets forhold, ikke mindst pensionsproblemet ved Egtvedbanen, gjort til hovedemnet for behandlingen. Den radikale Hans M. Lausten beklagede, at banen var blevet nedlagt uden en løsning på pensionsspørgsmålet. Konsekvensen var lange forhandlinger om disse menneskers ret til at kræve noget for deres indbetalte bidrag. Han henviste til, at spørgsmålet også snart blev aktuelt omkring Haderslev Amts Jernbaner, der stod over for en gradvis nedlæggelse. Han var selv i det daglige trafikassistent i Haderslev.

Trafikminister Friis-Skotte (Socialdemokratiet) svarede, at Egtvedbanen var den første bane, der lukkede, og pensionsspørgsmålet rejste visse principspørgsmål, som måtte løses, uden at han dog gik i detaljer. Funktionærerne havde afvist visse tilbud, og man ville ikke følge en afgang fra ministeren, hvis den gik dem imod, så nu måtte man gå rettens vej. Han tilføjede, at hvis pensionskassen imødekom pensionisterne fuldt ud, ville den blive tømt efter blot et par likvidationer.

Stensballe, der nu sad i Landstinget, fandt, at moderniseringsstøtten gav banerne bedre overlevelseschancer. Samtidig mente han med sin baggrund som driftsbestyrer med Syd-fynske Jernbaner, at organisationerne havde undervurderet konsekvenserne af det løn-ningsreglement, de havde fået gennemført, og at det navnlig kunne være vanskeligt at sikre pensionen til personalet ved de mindre baner. Det var ikke en statsopgave, men måtte løses ved, at de overlevende baner overtog personalet fra de nedlagte baner. Han slog samtidig fast, at privatbanernes pensionskase ikke var solid nok til at klare pensionskravene. Kun moderniseringen kunne sikre driften og støtte personalet den vej. Ikke just en opmuntrende udmelding fra Landstinget, endda fra en, der om nogen kendte forholdene indefra. Loven om moderniseringsstøtte blev dog vedtaget enstemmigt i næsten uændret form. Egtvedbanen var allerede død, men mange andre baner fik gavn af loven. Blandt andet fik Trolldhedebanen et statslån på 189.966 kr. og Kolding Sydbaner et statslån på 140.000 kr.

Men sagen stoppede ikke her. Ved Folketingsets behandling af det lovforslag, der bandede vejen for nedlæggelsen af forskellige DSB sidebaner i 1936, foreslog Knud Hansen, at banerne kunne fortsætte, hvis kommunerne langs dem gik med til at dække en del af underskuddet. Forslaget vandt ikke gehør, hverken på Rigsdagen eller hos de involverede kommuner.

En trafikkommission kom efter 3 års arbejde i efteråret 1939 med forskellige forslag til støtteprincipper afhængig af banernes betydning og forventede overlevelsesevne i forvejen. Støtten skulle ikke gives som driftsstøtte,

men igen som moderniseringsstøtte, idet dette fandtes mere "tiltalende end det rene understøttelsesprincip". I stedet skulle støtten gives som lån på betingelse af, at kommuner og amter garanterede for driften og sikrede, at banerne kunne overtage konkurrerende rutebil- og fragtbilskoncessioner.

Betænkningen kom på næsten det værste tænkelige tidspunkt lige efter udbruddet af 2. verdenskrig, hvor enhver tanke om nedlæggelser kunne skrinlægges. Man så hurtigt en god grund til at begrave en betænkning, der lagde op til at nedlægge baner. Men det gav jo et problem med eventuel statsstøtte til de mere eller mindre levedygtige baner. Selvom den økonomiske situation blev bedre under krigen på grund af standsningen af biltrafikken, måtte man alligevel i 1942 indføre en midlertidig statsstøtte i 5 år til vanskeligt stillede privatbaner. Der fulgte betingelser med fra statens side. Bl.a. kunne vrangvillige kommuner tvinges til at deltage i underskudsdekningen, hvis man mente, at de havde en væsentlig interesse i, at banen blev opretholdt.

Da loven efter krigen blev forlænget med yderligere 3 år til 1950, blev det begyndelsen til egentlig statsstøtte til privatbanernes drift.

PENSIONS-KASSERNE MÅ REGULERES

Sagen om pensionerne viste, at der var flere problemer her. Funktionærernes/pensionisternes rettigheder i forhold til pensionskassen var ret uklare, og selv om de blev afklaret, var det også et spørgsmål, om der overhovedet var penge nok til at sikre deres rettigheder.

Endnu medens pensionisternes sag stadig kørte ved domstolene, begyndte det politiske

Egtvedbanens spor tages op på strækningen mellem Statsbanegården og Nordbanegården i efteråret 1930.

niveau at blive opmærksom på problemet. Som nævnt var både Egtvedbanen og privatbanernes pensionskasse tidligt klar over problemet, idet man allerede tilbage i 1920 tog sagen op. Begge gjorde det mest for at begrænse deres eget økonomiske ansvar ved at forsøge at gøre pensionsdækningen til den anden parts problem. Taberne blev pensionisterne. Op igennem 20'erne fortsatte dette spil, og Egtvedbanen forsøgte ligeledes forgæves at gøre Trafikministeriet opmærksom på sagen.

Banens bestyrelse og de andelshavende kommuner var helt klar over sagens alvor, idet et af argumenterne for at fortsætte med at støtte banen netop var, at det på grund af pensionsbyrden ville blive dyrere at nedlægge den.

Først da nedlæggelsen var en kendsgerning, gik sagens alvor op for det politiske niveau. Men selvom både minister og ordførere ved Rigsdagens behandling i 1931 af loven om moderniseringsstøtte var klar over problemet, kunne de dog ikke pege på en løs-

ning. Endnu inden Højesterets dom forelå, fremsatte oppositionen i Folketinget i november 1933 forslag til en lov om pensionskasser med regler for organiseringen, placeringen af midlerne samt funktionærernes rettigheder ved virksomhedens lukning. Der blev med slet skjult adresse gjort opmærksom på, at privatbanernes pensionskasse ikke kunne godkendes fremover, hvis forslaget blev vedtaget. Det fik politisk støtte fra alle sider i Folketinget, og handelsminister Hauge havde også sympati, men gjorde opmærksom på, at sagen var mere kompliceret end som så. Højesterets dom var kommet 2 uger før Folketingets 1. behandling.

Forslaget blev derfor ikke færdigbehandlet. I stedet nedsatte handelsministeren et særligt udvalg til at gennemarbejde sagen og udarbejde et nyt lovforslag om tilsyn med pensionskasser, og præcis et år senere kunne ministeren i februar 1935 fremsætte udvalgets forslag. Hovedprincippet var nu, at det ikke længere var virksomhederne, men deres ansatte og pensionister, der var medlemmerne af pensionskasserne, og at der skulle være klare regler for pensionernes stilling, hvis virksomheden ophørte, og ingen midler måtte være placeret i medlemmernes virksomhed, og dermed være en del af aktiverne ved boets opgørelse. Nye pensionskasser skulle fra starten opfylde kravene. Eksisterende skulle opfylde dem efter en meget lang overgangsperiode på helt op til 25 år! Der skulle også føres hyppigt tilsyn med, at pensionskasserne var solvente, dvs. kunne dække medlemmernes pensioner, og hvis det ikke var tilfældet, skulle man sørge for at få flere penge i kassen. De kunne dog kun komme et sted fra, nemlig medlemmerne selv. Men det afgørende var, at

man reagerede i tide, hvis kassen manglede penge.

Rigsdagen handlede hurtigt, idet loven allerede i maj 1935 blev vedtaget enstemmigt i næsten uændret form af både Folketing og Landsting. Fra flere sider blev påpeget mangler; men alle var nu blevet klar over, at sagen hastede, og at det var vigtigere at få loven indført nu. Så kunne man rette manglerne senere.

Et af de spørgsmål, der dukkede op under behandlingen, var netop forholdene i privatbanernes pensionskasse, som nu var blevet mere nødlidende. Selv om kassen havde fået medhold i Højesteret på flere punkter, fik den kun dækning for ca. 10% af dens krav ved Egtvedbanens nedlæggelse. Resten måtte dækkes af de tilbageværende privatbaner. Hvis for mange baner indskrænkede eller ligefrem lukkede og afskedigede medarbejdere med pensionsret, kunne pensionskassen hurtigt blive tømt eller blive nødt til at opkræve større bidrag. Det kunne i værste fald ligefrem være en fordel for baner at blive nedlagt hurtigt, så man kom først til mølle i pensionskassen. Nu var politikerne helt opmærksomme på dette. Der var i loven indsat en bestemmelse om, at bestående pensionskasser tilknyttet koncessionerede virksomheder (bl.a. privatbanerne) kunne få godkendt de undtagelser, der måtte findes påkrævet. Desuden lovede ministeren, at ingen privatbane ville blive pålagt en forøget pensionsbyrde uden tilslutning fra banen selv.

I virkeligheden var man inde i en ond cirkel, idet privatbanernes pensionskasse reelt var i økonomiske vanskeligheder. I 1932 manglede den ca. 3,8 mio. kr. i at kunne opfylde alle medlemmers pensionskrav. I 1937

udgjorde mankoen 5 mio. kr. Hvis man pålagde pensionskassen at få balance, kunne det jo kun ske ved at forhøje indbetalingerne fra banerne og deres funktionærer. Det ville jo forværre banernes økonomi og forøge nedlæggelsesrisikoen, der dermed sendte flere pensionskrav over i pensionskassen.

Man kunne undgå det, ved at staten enten ydede egentligt driftstilskud til banerne, hvilket stadig var en fremmed tanke, eller forbedrede banernes økonomi på anden måde. Det sidste blev jo løsningen i form af moderniseringsstøtte til at effektivisere driften og øge konkurrenceevnen. Effektivisering var dog et tveægget sværd, idet det på den ene side forbedrede banernes overlevelseschancer. På den anden side førte det jo også til afskedigelser af overflødig personale, der herefter skulle have pension osv.

I 1942 aftalte personaleorganisationerne og privatbanerne, at alle fremtidigt nyansatte ikke fik ret til den pension, der havde karakter af arbejdsløshedsunderstøttelse. I stedet fik de en udtrædelsesgodtgørelse fra pensionskassen, hvis de blev afskediget inden alderdommen. Desuden forhøjedes pensionsindbetalingerne til pensionskassen fra 15% til 26% af lønningerne, indtil den igen blev solvent. I 1956 blev reguleringstillæggene trukket ud af privatbanernes regnskaber og dækket direkte med 85% af staten og 15% af kommuner og amter. Det var en ordning, der også gjaldt for lærerpensionerne ved kommune- og privatskoler.

ANDRE BLEV HJULPET AF SAGEN

Egtvedbanens likvidation blev en langstrakt og pinefuld proces. Det var den første privat-

Egtvedbanens kontor og pakhus, der lå nord for Statsbanestationen. I dag ligger rutebilstationen i Marzantigade på dette sted.

banelikvidation, men blev ikke en enlig svale. Den har formentlig alligevel medvirket til, at andre privatbaner fik støtte til modernisering af driften og dermed forlænget deres levetid. Ikke mindst de to andre Kolding-privatbaner, Sydbanerne og Troldhedebanen, fik forlænget deres levetid på den måde.

Pensionsforholdene var heller ikke enestående, idet også mange andre virksomheder gik konkurs eller likviderede med bl.a. personalets pension som en af taberne. Men Egtvedbanen viste, at også et koncessioneret selskab med pensionsberettiget personale kunne blive tvunget til at lukke, selvom koncessionssystemet netop skulle give en vis beskyttelse. At være tjenestemand ved en privatbane var alligevel ikke lige så beskyttet som at være tjenestemand ved DSB. Banens nedlæggelse var dermed med til at bane vejen for en egentlig lov om pensionskassers forhold herhjemme.

I 1920 havde Rigsdagen vedtaget den første (midlertidige) støttelov til privatbaner.

Dengang blev det ved Folketingets behandling betragtet som helt utænkeligt, at en privatbane måtte lukke. Blot 10 år senere havde piben fået en anden lyd, idet ændrede trafikformer og bilernes udbredelse havde vendt totalt op og ned på trafikbilledet. Egtvedbanen og ikke mindst dens pensionister var de første, der kom til at bøde for dette, og af samme årsag kom de til at bøde ekstra meget. Til gengæld medvirkede det til, at de bevillende myndigheder blev klar over, at der skulle ske noget.

KILDEMATERIALE

Tak til Helge Kjerside for bistand med indsamling af oplysninger til artiklen.

Kolding Stadsarkiv: A 5065 Egtvedbanens arkiv.

Lokalaviserne Kolding Folkeblad og Jydske Tidende.

Rigsdagstidende

Danmarks Jernbaner. Redaktion: Martin Buch og I.C.

Gomard, 2. udg. 1987.

Trafikkommissionens Betænkning.

Privatbanekommissionens Betænkning.

EN PIGES ERINDRINGER FRA JULEMÆRKESANATORIET 1956-1957

AF KIRSTEN DEGN

Jeg var næsten lige fyldt 8 år, da det blev konstateret, at jeg havde fået tuberkulose og skulle nu til Julemærkesanatoriet ved Kolding Fjord for at blive helbredt. Der lå det forud, at jeg var kørt galt på min cykel og havde fået kraniebrud. Derfor lå jeg på Odense Sygehus i 14 dage og de første 5 døgn på overvågningsstuen. Der var så meget færdsel og træk ud og ind af dørene, at jeg fik lungebetændelse. Da jeg kom hjem, besøgte en af min storebrors skolekammeraters mor mig. Hun havde tuberkulose, og jeg blev smittet.

Der gik omkring 4 måneder efter, at de havde opdaget, at jeg havde tuberkulose, inden jeg kom på Julemærkesanatoriet. I mellemtiden havde jeg været igennem en hel del undersøgelser, og der havde været samtaler på TB-stationen og hjemme ved mine forældre. Mine forældre, min bror, søster, svoger og min niece blev også gennemlyst for at se, om de var blevet smittet. Det var de heldigvis ikke.

Den 26. januar 1956 tidligt om morgen gik min far, mor, storebror og jeg til rutebilstationen i Odense. Far havde sin cykel med for at køre min kuffert, der var fyldt med nyt tøj med påsyet nummer på bændelbånd, som min mor havde syet i alt mit tøj lige fra inderst til yderst. Det var for at vi fik vores eget tøj efter vask. Jeg fik sagt farvel til min far og

min bror. Det var første gang, jeg så min far græde. Min far havde to familiemedlemmer, der var døde af tuberkulose. Der skulle gå 1½ år, inden jeg så min bror igen. Mor og jeg kom i bussen, der kørte til Kolding. Jeg husker ikke meget fra turen.

Da vi kom til Sanatoriet, blev vi modtaget af en sygeplejerske. Jeg fik taget temperatur, fik nattøj på og kom i seng. Jeg husker tydeligt tiden, indtil min mor igen skulle tilbage til Odense. Jeg lå med ryggen til hende og græd. Jeg ville med hjem, men det kunne jeg ikke.

Jeg lå i sengen i lidt over 3 måneder uden at være oppe. Jeg skulle bruge bækken i stedet for at gå på toilettet. Jeg mener også, at jeg kun blev badet i sengen. Maden blev også serveret i sengen. Jeg kunne ikke lide den mad, jeg fik. Der var levertran i fisken og noget af det andet mad, vi fik. Jeg kan huske en søndag, medens jeg lå i sengen og min mor var der, at jeg fik kærnemælksfromage til dessert. Jeg kunne åbenbart ikke tåle det, for det kom op igen, og jeg måtte have rent sengetøj på.

Det var nogle store stuer, vi lå på, der var adskilt med glasvægge. Vi var 6 senge for hvert glasskillerum, og der var tre, så der var i alt 18 børn på stuen. Der var radio på vores store stue, så vi kunne høre musik. Der var også en gammel rejsegrammofon til at trække

Kirsten Degn til højre sammen med værelseskammeraten Anita.

op. Mine forældre tog deres gamle 78-plader med over til mig, så det hyggede vi os med i mange timer.

Min sidemand Anita Abildgaard – også fra Odense – og jeg spillede tit billedlotteri i de 3 måneder, vi lå i sengen. Vi gik også meget op i vores glansbilleder. Vi byttede med vores dubletter, og jeg klistrede mine ind i et album, som jeg har endnu.

Der var piger og drenge på hver etage, de var adskilt med en stor gang. Pigerne til venstre set ude fra vandet, drengene til højre. Der var tre etager. Afdeling A var i stuen – der lå mindre børn. På første sal var afdeling B, det var mellemstore børn og så på anden

sal afdeling C, hvor de større børn lå. Jeg lå på første sal.

For enden af sovesalen var der en dør ud til en balkon, hvor vi kom ud for at få frisk luft. Der stod også nogle få senge. Der var et lille køkken, hvor der somme tider blev braset kartofler til aftensmad af overskuddet fra midt dagen. Jeg kan kun huske, at det var om sommeren, og at det var om søndagen. Vi fik lov at passe panden på gasblusset. Vi ville gerne have dem godt braset, og det fik vi lov til at få. Så sad vi på terrassen og spiste og kunne se ud på vandet.

Vor dagligdag begyndte tidligt om morgenen med at få taget temperatur og at blive

vasket. Jeg fik et fad over til min seng med sæbeskål og min tandbørste på en bakke, så længe jeg lå i sengen. Der var håndvaske for hvert afsnit. Vandhanerne var af den slags, der skulle trykkes på, og når man slap, stoppede vandet. Det morede vi os med mange gange, når vi var os selv. Vi var en del, der ikke måtte stå op, men det gjorde vi alligevel. Når der er noget, man ikke må, er det jo spændende!

Derefter fik vi morgenmad, som bestod af øllebrød med fløde på og et glas kogt kold mælk. Det er derfor, jeg ikke drikker mælk i dag. Mælken smagte forfærdeligt, og der var et tykt lag skind på. Vi fik også levertran med hvidtøl, for at levertranen lettere kunne glide ned.

Da jeg havde fået lov til at være oppegående, var jeg med, når vi efter morgenmaden gik til biblioteket, hvor der stod et gammelt orgel. Der sang vi morgensang. Jeg kan ikke huske, hvem der spillede, men vi fik alle lov efter tur at vende bladene i nodehæftet.

Derefter gik vi tur, når vejret var til det, ellers lå vi i liggehallen. Jeg havde min faste plads i bue nr. 2. Vi kunne også være i kælderens, og her lærte vi at brodere og strikke ved frk. Hingst. Jeg kan stadig se hende for mig med hendes blå kjole og hvide lange forklæde. Hun havde en stor rund næse med næseborene lidt oppe, hun så meget streng ud. Vi var også lidt bange for hende, for hun kunne blive noget så gal, det var derfor, vi kaldte hende frk. Stejler – en hest stejler, når den er gal. I kælderen i gangen, hvor vi gik til håndgerning, hang alle julemærkerne fra starten i 1904 indtil 1956, som var det sidste for mit vedkommende, da jeg rejste derfra i juli 1957.

Over for maskinhuset, der lå på vejen bag

om Sanatoriet, kunne vi komme op ad en skråning. Når vi kom derop, var der en møddingsplads, hvor der om sommeren, når det var varmt, lå hugorme og stålorme og soled sig. Der gik vi tit tur både formiddag og eftermiddag. Inde i denne skråning var der et rum, hvor de rensede dyner og hovedpuder. Det lugtede grimt.

Om formiddagen fik vi et stykke hjemmebagt franskbrød med et tykt lag smør på samt et glas kold kogt mælk. Det har kostet mig mange salmiakstænger at slippe for at drikke mælken. Skulle vi til undersøgelse eller have lys, var det også om formiddagen.

Middagsmaden fik vi kl. 12.00 præcis. Jeg ville ofte ikke spise den mad, vi skulle have. Det kunne f.eks. være fisk, der smagte af levertran, fiskegratin, tomatsuppe, fiskefrikadeller. Jeg spiste det ikke! Straffen for ikke at spise var at skulle stå oppe ved buffeten. Da de havde sat mig til at stå op fem gange, opgav de det. Spisesalen, der lå i stuen ud til Platformen, var stor. På den ene væg var der et stort maleri i lyse farver malet på selve væggen, husker jeg.

Efter middagsmaden skulle vi hvile os i et par timer. Det foregik enten i sengen eller i liggehallen, når vejret tillod det. Der var liggehal med senge både oppe ved spisestuen (Platformen) for de små og nede ved græsplænen ud til fjorden for de store. Om eftermiddagen fik vi også mælk og franskbrød. Indtil vi skulle spise til aften, legede vi eller gik ture. Vi legede af og til med påklædningsdukker. Vi klippede dem ud med en krum saks, som vi lånte fra operationsstuen, som dog ikke blev brugt i min tid.

Aftensmaden var ca. kl. 17.00. Den bestod af rugbrød med pålæg og franskbrød med ost,

dertil fik vi mælk eller maltøl. Vi skulle være i seng ca. kl. 19.00. Om sommeren lå vi og læste i blade og bøger, indtil det blev mørkt.

Det var skik, når vi havde fødselsdag, at der blev lagt muslingeskaller med farvet sølvpapir rundt om vores plads på bordet i spise-stuen sammen med et flag. Når vi havde sølvpapir fra chokolade og andre ting, beklædte vi muslingeskallerne. Der var brune, røde, blå og sølvfarvede, og det så festligt ud.

Hver søndag skiftedes min far og mor til at besøge mig. Så jeg havde besøg hver søndag. Det var jeg den eneste, der havde på vores afdeling. Mine forældre havde altid frugt og slik med, Anders And- og Skipper Skræk-

blade og lakrids, som jeg var helt vild med. Masser af glansbilleder fik jeg også. Jeg delte ud af mine lækkerier til de andre. Det eneste, de ikke fik noget af, var mine salmiakstænger. Jeg har også altid været glad for meget stærk ost, så hver søndag havde far eller mor også to hele stykker rugbrød med stærk ost med, som jeg spiste med velbehag.

Når min far og mor var at besøge mig, sad vi i biblioteket. Der var et bord og en bæk imellem de høje bogskabe med glas. Det var her, overlæge Mårtensson modtog forældrene i sin konsultation, der stødte op til biblioteket. Når vejret var godt, gik vi ture rundt om Sanatoriet. Mor og jeg gik meget i sko-

Julemærkesanatoriets liggehal, ca. 1958. Kirsten Degns seng stod under bue nr. 2 fra venstre.

Kirsten Degn kort efter ankomsten til Julemærkesanatoriet.

ven. Der var om foråret så mange blomster i skovbunden, som mor ofte plukkede og tog med hjem. Når jeg sov til middag om søndagen, tog min mor eller min far ind til Kolding. Vi skulle sove/hvile i 1½-2 timer. Når vi havde hvilet os, skulle der tages temperatur. Om søndagen havde jeg altid høj feber, nok fordi jeg var ked af, at far eller mor rejste igen.

Søndag eftermiddag var der altid leg med sygeplejerne. Vi legede for det meste gemmelig. Der var mange gode gemmesteder. En søndag ville jeg sætte over et gelænder til liggehallen ved Platformen og nåede lige at se, at der var en hugorm, der var klar til at hugge.

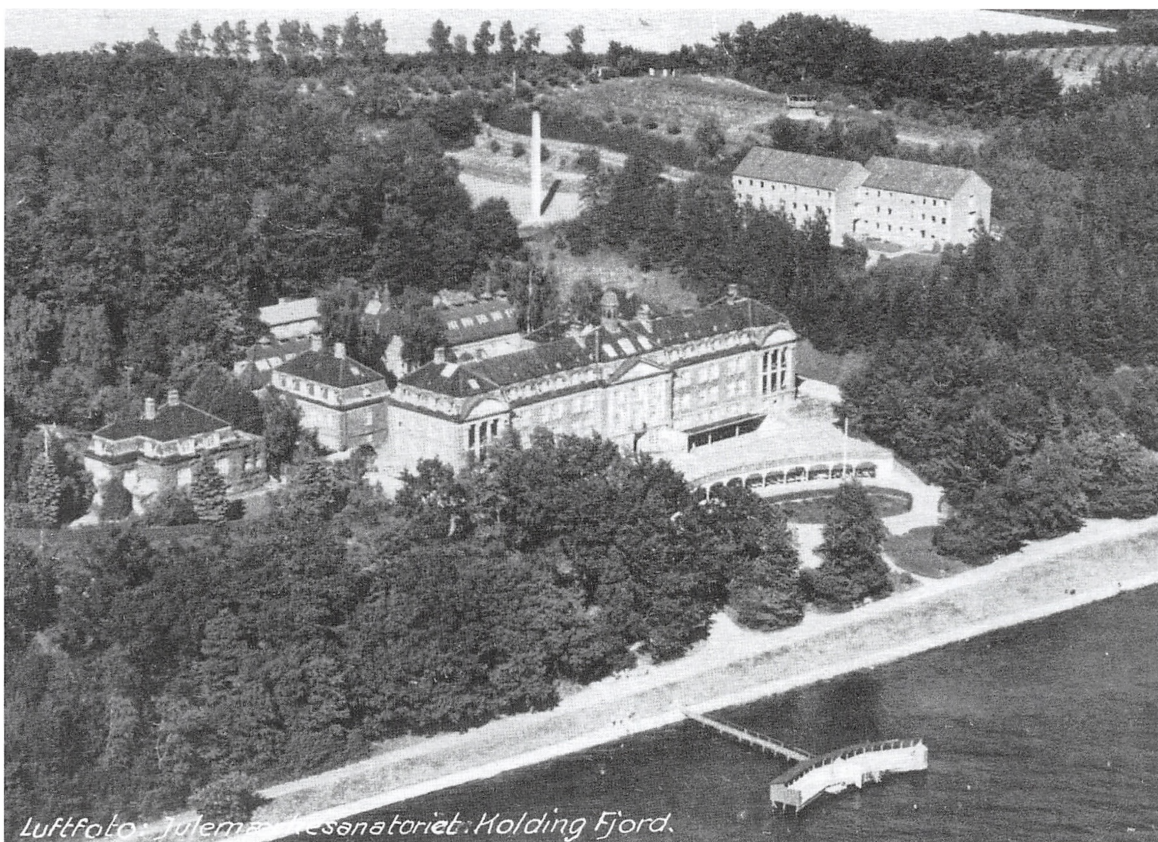
Jeg råbte højt, de andre kom, og så gik den vilde jagt for at slå den ihjel, og det lykkedes. Den blev smidt over i et hegn. Der kom vi så ikke i lang tid.

Ellers gik tiden med mange forskellige ting. Jeg havde fået en frimærkesamling af en, der havde ligget på Sanatoriet før. Der var mange, og jeg fik hele tiden nye frimærker, og dem, jeg havde dobbelt af, byttede jeg så med de andre. Jeg samler stadig på frimærker. Vi legede også med dukker og strikkede tøj til dem.

Jeg gik også i skole. Det var oppe under taget. Vores lærerinde hed frk. Kruse og boede i Strandhuse. Jeg fik undervisning i dansk og regning. Vi var på forskellige klassetrin, men blev undervist i samme lokale. Det var kun et par gange om ugen i ca. 2 timer. Jeg lærte meget geografi. Da jeg kom hjem og skulle begynde i 3. klasse, kunne jeg alle Europas lande og hovedstæder. Frk. Kruse kom næsten altid lørdag formiddag og gav os små slikkepinde. Hun var sådan en elskelig ældre dame.

I de første måneder, jeg lå på Sanatoriet, frøs det så meget, at fjorden frøs til, så bilerne kørte på isen inde fra Kolding. En aften ved ti-tiden lød der et ordentligt brag. Det var isen, der havde skruet badehusene ved Sanatoriet op. Næste morgen, da det var blevet lyst, og gardinerne var blevet trukket fra, kunne vi se alt det træ, der var smidt rundt ude på isen. Badehusene blev aldrig opført igen. Der var også en bro ud for Sanatoriet, der blev beskadiget. Jeg mener at kunne huske, at det var fjordbåden til Christiansminde, der lagde til der. Christiansminde lå lige over for Sanatoriet på den anden side af fjorden. Det var et traktørsted.

Når vi gik tur, var det altid i en stor flok

Julemærkesanatoriet med badehusene og til højre i billedet funktionærboligerne.

rundt i skoven og på markerne ved Sanatoriet. Sommetider gik vi ud til "Burcharthuset", som vi kaldte det. Her boede familien Burcharth fra Kolding. Huset lå lidt oppe på skråningen. Ud til stranden var der to små kanoner. På vejen derud så vi mange blomster, blandt andet Engblommer. Vi gik gerne to og to med hinanden i hånden. Jeg gik tit med en, der hed Else. Hun havde "fiskehud" på hænderne, det var ikke så rart, men Else var en rar pige, så jeg ville gerne gå med hende.

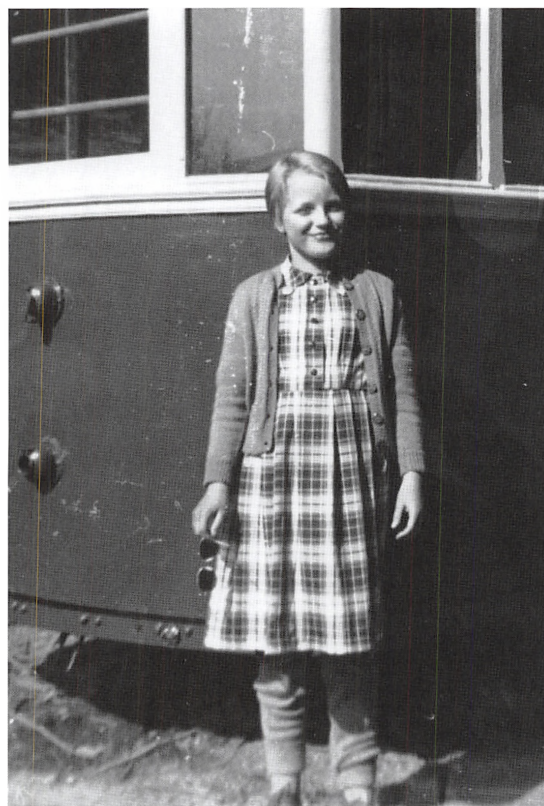
Inde i skoven bagved sygeplejeboligerne var der en feriekoloni for tidligere tuberkulose-ramte børn, hvor der stod en gammel sporvogn. Den havde kørt i Odense, og der var reklamer fra forretninger i Odense indeni.

Der var en elevator i den ene side af bygningen til bårer og personer. Den måtte vi ikke bruge, men vi fandt hurtigt ud af, at ved at bruge en hårklemme kunne vi få elevatoren til at køre. En dag gik det galt, og vi blev hængende. Vi trykkede på klokken, og der kom også en sygeplejerske og sagde, at nu

kunne vi vente dér til næste morgen, når Sorte Peter kom og kunne få elevatoren fri. Der gik dog kun en halv time, så var vi ude og fik en skideballe og stuearrest i en dag eller så.

Jeg fik foretaget maveskylninger med jævne mellemrum. Det var ubehageligt at få foretaget maveskylning. Jeg skulle være fastende, så fik jeg en slange ned igennem spiserøret, og den skulle ned i maven. En tragt blev sat i den anden ende, hvor der blev hældt vand i, og det kastede jeg op. Så trak de slangen op igen. Det prøvede jeg 5 gange. En af gangene havde jeg det, der blev kaldt "minus i skyllevandet". Behandlingen for det var, at jeg fik tre-fire meget, meget store piller 3 gange om dagen. Jeg kan ikke huske hvor længe. Men ved siden af fik jeg en indsprøjtning. En af gangene kom sygeplejersken til at stikke mig, så blodet flød. Jeg skulle i bad og blev bedt om at stå med bagdelen inde under det kolde vand, så længe jeg kunne holde til det, for at stoppe blødningen.

På et tidspunkt fik jeg også kullys. Det kunne jeg ikke rigtig lide. Det gnistrede ligesom flammer og lugtede af kul. Jeg lå på en smal briks, som jeg var bange for at falde ned af. Når jeg havde fået det lys, som jeg skulle have, skulle jeg skylles af under bruseren. Det var dejligt, lige indtil frøken Hingst skruede over på det kolde vand og holdt mig lidt. Det var ikke rart. Så i starten kunne jeg ikke lide hende. Bagefter blev jeg smurt ind i vaseline. Det var ulækkert, det fedtede stads hang i tøj, og min uldundertrøje kradsede endnu mere på huden, så jeg var helt hudløs. Min daglige beklædning bestod af en uldundertrøje/livstykke, en underkjole/nederdel og bluse/gamachebukser/uldstrømper.

Kirsten Degn foran sporvognen fra Odense.

Det var frøken Hingst, der lærte mig at sy og strikke. Jeg syede meget og strikkede mange vaskeklude og dukketøj. Blandt personalet kan jeg også huske frøken Aakersen kaldet Ninjo, det skulle betyde bedstemor på grønlandsk. Hun var afdelingssygeplejerske. Det var frøken Grütter også. Så var der frk. Blom fra Nr. Bjert, hun var vist i køkkenet, og frøken Brodersen, som var elev eller sygehjælper. Hun gik i blåternet uniform. Fru Zachariassen gjorde rent. Jeg havde fået en porcelænsnise af min mor op til jul, der sad på min seng. Den kom hun til at vælte på gulvet, og

det var hun meget ked af, for hun var så rar. Men den lever endnu.

Der var 5 søskende på samme tid på Sanatoriet. De lå på forskellige afdelinger. Den ældste var Gerda, så kom Ragnhild, Ingrid, Elna og den yngste Margit. Deres mor lå på Kolding Sygehus med tuberkulose. Der var mange grønlændere. Flest drenge. Fra Syd-slesvig var der to piger Rose og Anne.

Til fastelavn blev vi klædt ud. Fastelavns-tøjet blev gemt oppe på loftet. Jeg var med deroppe den anden gang, det var fastelavn, medens jeg var der. Der var mange flotte dragter. Jeg fik en folkedragt på og en kyse. Vi stod i det tårn, der er øverst på hovedbygningen og kiggede rundt. Der var et flot syn. Til selve festen kom der en pianist og spillede, og vi dansede til. Vi blev alle fotograferet, og jeg blev fotograferet sammen med pianisten og lille Peder, der var fra Grønland. Han var klædt ud som sømand, men han var ikke frisk den dag, og om natten døde han. Det gjorde et stort indtryk på mig. Til Skt. Hans Aften

Fastelavnsfesten i 1957. Kirsten Degn står som nr. 4 fra venstre.

var der også fest med bål med en tøjheks. Bålet var nede foran liggehallerne på græsplænen ud til fjorden lige foran flagstangen. Professor Tribini var der også en anden gang og tryllede for os.

Juleaften fejrede jeg på Sanatoriet én gang. Søndagen før jul kom min far med julegaver til mig. Samme eftermiddag kom der spejdere fra Kolding med julegaver til os alle. Jeg fik en tøjdukke med stofkrop og et rigtigt hovede. Andre fik modellervoks, biler, glansbilleder, farveblyanter, farvelader. Vi dansede om juletræet og sang julesalmer.

I de 1½ år, jeg var på Sanatoriet, fik jeg skrevet mange breve til familien. Der var ikke telefon/mobiltelefon, som jeg kunne bruge. Jeg fik min mor til at finde nogle billeder af min bror og min niece, da jeg ikke kunne huske, hvordan de så ud. Min søster og hendes mand var også at besøge mig et par gange. De havde bil, en Ford, hvor vi kunne sidde i bagsmækken.

En søndag, hvor min far var at besøge mig,

Grønlandske drenge. Drengen til venstre hed Palle.

Sygeplejersken kaldet Ninjo med en gruppe piger.

var vi inde hos doktor Mårtensson for at høre, hvordan det gik, og om jeg snart kunne komme hjem. Vi fik den dejlige meddelelse, at jeg kunne komme hjem den næste weekend. Endelig kom den dag, hvor jeg måtte komme hjem. Jeg kunne ikke sove af bare spænding. Jeg skulle se min bror og niece for første gang i 1½ år.

Mine forældre havde lovet, at vi skulle på Koldinghus og lidt rundt i byen, inden vi skulle hjem. På Koldinghus fik jeg et smykke, der var lavet som økse. Hovedet er rav og skaftet af træ. Jeg kan ikke huske, hvor vi spiste middag, men jeg tror, det var på Banegården. Jeg fik selvfølgelig lov at bestemme, hvad vi skulle spise. Det var ikke noget med fisk og levertran! Vi skulle med rutebilen til Odense, mine forældre havde ikke bil på det tidspunkt. Rutebilstationen i Kolding var helt ny. Alt virkede nyt for mig, da jeg ikke

havde været uden for Julemærkesanatoriet i de 1½ år.

Da jeg kom hjem til Vestergade 51 i Odense, syntes jeg, lejligheden var så lille, og at der var så lavt til loftet. Trappen var stejl og smal. Jeg havde været vant til de store trappeopgange og sygestuerne med højt til loftet. Jeg dukkede mig tit i starten. Jeg fik et dokument med hjem, hvor der stod, at jeg var rask, og hvordan jeg skulle forholde mig i de næste to år.

Min mor ville ikke ret gerne, at jeg fortalte, at jeg havde haft tuberkulose. Da jeg begyndte i skolen igen, måtte jeg ikke have gymnastik i 2 år, og jeg måtte ikke cykle, heller ikke gå i vandet. Jeg skulle hvile mig, når jeg kom hjem fra skole. Da den tid endelig var gået, fik jeg en lyslilla cykel fra Importøren af min mor og far. Jeg var lykkelig. Endelig måtte jeg gøre som de andre børn. Jeg skulle stadig gå til kontrol på tuberkulosestationen i Odense. Til at starte med var det hver 3. måned, så hvert halve år, til sidst en gang om året. Sidste gang var i 1970 i København.

VEJEN TIL CHRISTIANSFELD BRØDREMENIGHEDENS RØDDER I HABSBURGMONARKIET

AF PETER THALER

Den 1. april 1773 begyndte opførelsen af de første huse i den lille slesvigske by, som skulle få navnet Christiansfeld. Kun to år tidligere havde justitsråd Lorenz Prætorius, der var herrnhutisk indstillet, på foranledning af kabinetsminister Johann Friedrich Struensee henvendt sig til brødre menigheds direktorat i Sachsen og tilbudt forhandlinger om en bosættelse i hertugdømmerne. Mens den danske side hovedsagelig var interesseret i de økonomiske impulser, som herrnhuterne havde tilført andre lande, håbede brødre menigheden på en forbedring af sine religiøse virkemuligheder i både Danmark og de danske kolonier.

Samtalerne forløb positivt. Brødre menigheden fik de ønskede religiøse, juridiske og økonomiske rettigheder og etablerede sig på det gamle krongods Tyrstrupgård. Selv om Struensee faldt i januar 1772, forhindrede det ikke de nye indbygges ankomst.

Bosættelsen udvidede sig hurtigt. Menigheden omfattede 22 medlemmer i 1773, men allerede i 1775 var den vokset til over 100 og fordoblet igen i 1777. Ved århundredets afslutning var den nået op på 700 mennesker. Håndværkere var særlig stærkt repræsenterede. Der fandtes bagere og slagtere, skomagere og skræddere, handskemagere, vævere og mange flere. Lavene i Haderslev blev også rimelig bekymrede over den nyopståede kon-

kurrence i deres nabolik og forsøgte i længere tid at gøre livet besværligt for Christiansfeld, men da kongen og embedsværket netop havde ønsket denne økonomiske dynamisering, blev forhindringerne dog næsten altid ryddet af vejen.

Selv om Christiansfelds første indbyggere overvejende var tysktalende i en dansk egn, så gjorde dette faktum i sig selv ikke bosættelsen til et kulturelt særtilfælde i det nordlige Slesvig, hvor byerne ofte var tysk orienterede. Imidlertid var det ikke først og fremmest de velkendte tilflyttere fra Holsten og andre nordtyske områder, som dominerede blandt nybyggerne i Christiansfeld. Allerede deres almindelige betegnelse som herrnhutere henviste til moderkolonien Herrnhut i Sachsens Øvre Lausitz region og førte samtidig tanken videre til deres berømte velgører og biskop greve Zinzendorf, som havde givet dem lov til at oprette denne bosættelse på sit privatgods. De første Christiansfeldere kom overvejende fra Sachsen og Thüringen, fra Schlesien, Franken, Hessen og andre regioner i det centrale Tyskland, hvor brødre menigheden havde fået størst tilslutning.

At de så også blev kendt som mähriske eller bøhmiske brødre, gjorde ikke ligefrem deres indordning enklere i befolkningens øjne. Det har aldrig været selvindlysende, hvad disse territorier i det nuværende Tjekkiet har

at gøre med den lille tysktalende by, som opstod lige syd for Kongeåen. Men faktisk er det mere end bare erindringen om et gammelt bøhmisk kirkesamfund, som knytter Christiansfelds historie til den sydøstlige del af Mellemeuropa. Derfor undersøges i dette bidrag brødremenighedens rødder i Habsburgmonarkiet. Det var Habsburgmonarkiets interne religiøse modsætninger, der til sidst også førte til, at brødremenigheden slog sig ned i Christiansfeld i 1773.

HABSBURGERNE OG REFORMATIONEN

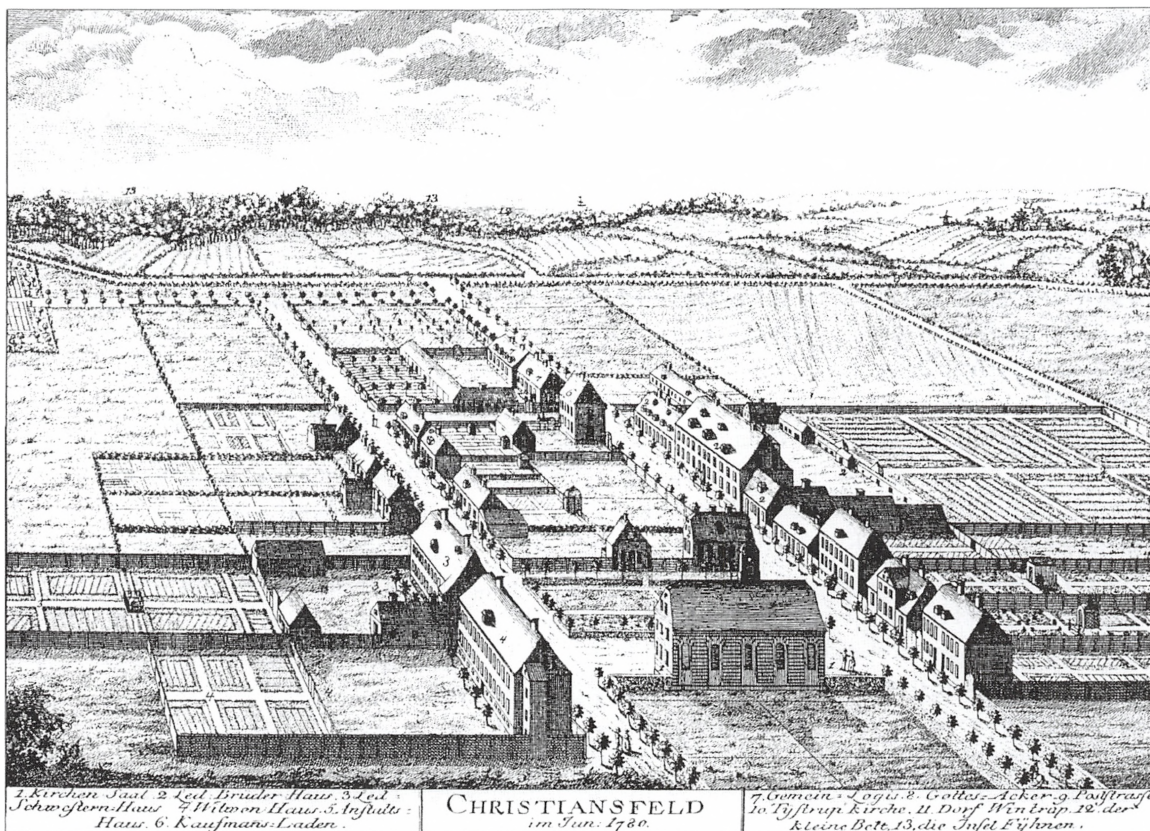
Da den protestantiske reformation spredtes gennem det tysk-romerske rige i 1500-tallet, nåede den også hurtigt de kejserlige arvelande (som svarede nogenlunde til den nuværende østrigske republik). Allerede i 1526 krævede de østrigske stænder, at den evangelisk-lutherske tro skulle tolereres i landet. Selv om kravet ikke blev efterkommet, ville det være vildledende, hvis man ligestillede nutidens opdeling af protestantiske og katolske områder i Centraleuropa med den, som eksisterede i 1500-tallet. Der opstod dog en opdeling af områder med henholdsvis katolske og protestantiske landsherrer. Og religionsfreden i Augsburg i år 1555 gav landsherrerne magt til at bestemme, hvilken tro deres undersåtter skulle bekende sig til.

Habsburgernes strenge katolicisme blev derved ildevarslende for protestantismens fremtid i Østrig. I begyndelsen lykkedes det dem ikke at forhindre, at de nye ideer strømmede ind i deres arvelande. I de tysktalende provinser var der direkte adgang til de talløse trykte prædikener og flyveskrifter, der understøttede reformideerne. Indtil 1519 var om-

trent 250.000 eksemplarer af Luthers skrifter blevet fordelt over hele Europa. Inden 1525 var dette tal mangedoblet til 1,7 millioner. Selv om de habsburgske myndigheder snart forbød trykning og distribution af reformvenlige publikationer, viste det sig umuligt at forhindre deres fortsatte indførsel. Konflikten mellem forskellige bibeltolkninger havde fremavlet en storslået propagandainsats, hvor bogtrykkerkunsten måske for første gang viste sit fulde potentiale. Reformation og modreformation oplevede et tidligt udtryk for en omfattende kamp om kontrol over den offentlige debat, baseret på både det trykte og det talte ord.

BØHMENS SÆRSTILLING

Habsburgerne styrede efter 1526 også Bøhmen, der var det første sted i Vesteuropa, hvor religiøs mangfoldighed havde fået fodfæste. Den tjekkiske reformator Jan Hus var blevet brændt som kætter ved Konstanz-konciliet i 1415, men derefter var støtten til hans ideer i hjemlandet kun vokset. I juli 1419 anførte en radikal hussitisk prædikant et angreb på rådhuset i Prag og indførte vinduesudsmidning af upopulære rådsherrer som en ny tradition i den lokale historie. I næsten to årtier førte Bøhmens religiøse afvigere krig mod den katolske verden, støttet af den tjekkiske befolkning og dygtigt ledet af de militære anførere Jan Žižka af Trocnov og Prokop den Store. Da krigeriske midler ikke førte til en afgørelse, enedes man om en forhandlingsløsning, og Basel-kompakten af 1436 legaliserede udvalgte hussitiske trosopfattelser og ritualer. Herved etableredes den ultraquistiske konfession, som fik sit navn efter sin insiste-

Meno Haas' stik af Christiansfeld fra 1780, ca. 6 år efter byens anlæggelse.

ren på at uddele nadveren under begge skikkelser (brød og vin), på latin *sub utraque*. Efter nye konflikter bekræftede freden i Kutná Hora (Kuttenberg) status quo i 1485. Derved fik Bøhmen en særstilling i Vesteuropa ved at have et selvstændigt kirkesamfund med sin egen liturgi og tros lære, selv om det formelt set fortsat stod inden for den katolske kirke.

Ikke alle tilhængere af Hus ville acceptere dette kompromis. Der dannedes flere steder i Bøhmen menigheder inspireret blandt andet af den visionære religiøse tænker Petr Chel-

čický, som krævede en mere selvstændig teologisk profil og kritiserede utraquisternes indrømmelser over for monarken og ikke mindst den katolske kirke. Disse radikale grupper kaldte sig *Jednota bratrská*, på latin *unitas fratrum*, altså brødreforening, og vandt voksende tilslutning. Særlig i begyndelsen var den teologiske radikalisme forenet med krav om broderligt fællesseje og strikt pacifisme. Brødrene blev gentagne gange forfulgt, men det bekræftede dem snarere i deres tro. Teologisk var de fleksible, så at de i løbet af 1500-tallet

både samarbejdede med lutherske og senere i stigende grad med reformerte kræfter. Denne åbenhed viste, at de i højere grad prioriterede religiøse grundprincipper såsom tro og kærlighed og ikke mindst guds nåde frem for doktrinære og organisatoriske detaljer. På trods af forsøg på at undertrykke dem befæstede brødrene deres stilling i Bøhmen. Jan Blahoslavs oversættelse af Det Nye Testamente til tjekkisk i 1564 og den efterfølgende Kralice-bibel, som også inkluderede Det Gamle Testamente, gav brødrene stor og varig betydning for udviklingen af et moderne tjekkisk skriftsprog og derved også for tjekkisk historie. I 1609 blev brødremenigheden officielt anerkendt af kejser Rudolf II.

Da de protestantiske stænder led nederlag i slaget ved Det Hvide Bjerg i 1620, blev det afslutningen på brødrekirkens åbne trosudøvelse i de bøhmiske lande. Den fornyede landsforordning genetablerede katolicismen som den eneste tilladte religion i landet i 1627, og størsteparten af brødrene måtte antage katolicismen, selv om nogle grupper magtede at videreføre deres traditioner i det skjulte. Flere tusinde af de mest overbeviste flygtede til udlandet. Under Trediveårskrigen støttede mange af dem den svenske intervention i håb om derved at kunne vende tilbage til hjemlandet. Derfor følte de sig også ladt i stikken, da Sverige i Den Westfalske Fred anerkendte kejserens ret til at bestemme religionen i sine arvelande. Også den berømte sidste bøhmiske biskop af *unitas fratrum*, Jan Amos Comenius, henvendte sig fuld af bitterhed til sin mangeårige velgører Axel Oxenstierna i oktober 1648, hvorefter han dog igen undskyldte sig efter nærmere underretninger om fredslutningens rammebetingelser.

Små brødresamfund levede videre både i udlandet og hemmeligt i de bøhmiske lande. Det var tilflyttere derfra, som indgik i grundlæggelsen af Herrnhut. I 1735 viede Daniel Ernst Jablonski fra brødrenes polske eksilmenighed David Nitschmann fra Herrnhut til biskop. Med dette skridt definerede den nye religiøse bevægelse sig helt officielt som arvtager til den gamle bøhmiske brødrekirke og dens flerhundredearige tradition.

SLÆGTEN ZINZENDORF

Men herrnhuterne var ikke alene efterfølgere af den bøhmiske brødrekirke, som var blevet fordrevet til udlandet. Herrnhut var samtidig en nydannelse skabt af sin grundlægger og biskop Nikolaus Ludwig, rigsgreve af Zinzendorf og Pottendorf. Denne adelsmand var født i Dresden i kurfyrstendømmet Sachsen, men hans familie stammede fra en helt anden region, nemlig Nedre Østrig omkring den gamle kejserby Wien. Der havde Zinzendorferne etableret sig som en af de ældste og mest ansete adelsslægter i landet. De regnedes blandt de såkaldte landsapostler eller fundamenta, altså familier, som kunne føre deres tilhørighed til stændernes højeste kurie, herrestanden, så langt tilbage i tiden, at dens nøjagtige ophav ikke længere lod sig fastslå. Slægten kunne dokumentere, at den var adelig i hvert fald fra Otto Miles de Czincendorf i 1190.

Zinzendorferne optrådte bl.a. som mundskænke for kejser Karl V og kammerherrer for kong Ferdinand I. Deres fremtrædende position kom dog under pres, da modreformationen for alvor tog fat. Zinzendorferne havde nemlig som størstedelen af den nedre-østrigske adel tilsluttet sig lutheranismen.

Det tysk-romerske rige i 1648.

REFORMATION OG MODREFORMATION I ØSTRIG

Hvordan fik lutheranismen så stor udbredelse i Østrig? Det særlige var, at det skete inden for den etablerede katolske kirke og derfor var svær at kontrollere. Selv om præster åbent eller i det skjulte prædikede ifølge luthersk doktrin, forblev de formelt medlemmer af den eksisterende kirkestruktur og underlagt den siddende katolske biskop. Siden mange af dem fortsat opfattede sig selv som en del af den hellige og almindelige kirke, om end i dens sande og uforfalskede form, blev opsplittelsen i to adskilte kirkesamfund kun gradvist synlig. Mangelen på en selvstændig kirkeorganisation med faste hierarkier og trosregler tillod bred teologisk mangfoldighed blandt de selvidentificerede tilhængere af den nye tro.

Ved midten af århundredet var opdelingen i to separate konfessionsgrupper dog kommet godt i gang. Under stænderforsamlingerne, de såkaldte landdage, afløstes krav om at høre det rene evangelium af krav om at legalisere den augsburgske bekendelse. Under dette forløb valgte adelen og byborgerskabet i høj grad lutheranismen, og mindst halvparten af alle sognekirker i territoriet kunne tilregnes den nye tro. Store dele af den nedre-østrigske befolkning, og størsteparten af dens politiske og økonomiske elite, var blevet lutheranere.

Også i Indre Østrig, som hovedsageligt bestod af hertugdømmerne Steiermark, Kärnten og Krain (i det nuværende Slovenien), noterede protestantismen stor fremgang. For hele Indre Østrig markerede Brucker Pazifikation i 1578 en betydningsfuld drejning. På den ene side gav denne forsikring indtryk af at indebære religionsfrihed for en stor del af

befolkningen. På den anden side fremkaldte den en hemmelig sammenkomst i München året efter, under hvilken Karl II af Indre Østrig, Ferdinand II af Tyrol og Wilhelm V af Bayern blev enige om et program til at føre Indre Østrig tilbage til katolicismen. Selv om ærkehertug Karl påbegyndte realiseringen af programmets principper, var det hans efterfølger, den senere kejser Ferdinand II, som implementerede dem til fulde. Ferdinand var præget af sin skolegang hos jesuitterne i Ingolstadt i Bayern og anså det som sin moralske pligt at genoprette det katolske herredømme i arvelandene.

Habsburgerne gennemførte modreformationen i etaper. Først fokuserede de på almuen. Reformationskommissioner rejste rundt i Steiermark og Kärnten mellem 1598 og 1604. De blev ledsaget af militærstyrker og samlede indbyggerne på centrale pladser, hvorefter de beordrede dem til at vende tilbage til katolicismen. Adelen var i begyndelsen undtaget fra disse pålæg. Efter de kejserliges store militære fremgang i første del af Trediveårskrigen følte Ferdinand sig imidlertid stærk nok til at udvide påbuddet til samtlige indbyggere. Den 1. august 1628 fik adelen i Indre Østrig et år til enten at konvertere til katolicismen eller udvandre. En stor del valgte at emigrere.

Lidt anderledes forløb modreformationen i Nedre Østrig, kejserens kerneområde med hovedstaden Wien i centrum. Under pres fra den modstandsbevægelse mod Habsburgervældet, som var opstået i Bøhmen, måtte Ferdinand II forsikre stænderne i Nedre Østrig i 1620, at de kunne vedblive med at udøve deres evangeliske tro, så længe de var villige til at hylde ham og ikke havde tilsluttet sig fjendtlige alliancer. En betragtelig del af den

Kejser Ferdinand III efter Politikens bog om Trediveårskrigen.

nedre-østrigske adel bøjede sig og undveg derved kejserens bandlysning. Mens hele den protestantiske adel i Øvre Østrig i 1627 og Indre Østrig i 1628 måtte vælge mellem at konvertere til katolicismen eller at udvandre, blev deres tilbageværende nedre-østrigske standsfæller forskånet.

Eftersom kejser Ferdinand III ikke ville bekræfte den nedre-østrigske adels religiøse særstilling, som allerede hans far havde givet en stadig mere indskrænket udlægning, udgjorde forhandlingerne i Westfalen den sidste realistiske anledning til at sikre den. Til trods for ihærdige anstrengelser var en genoprettelse af førkrigstidens retstilstand uopnåelig.

Alligevel slog fredstraktaten mellem kejseren og Sverige i Osnabrück fast, at de fortsat i Nedre Østrig levende lutherske adelsmænd hverken skulle tvinges til at forlade landet på grund af deres tro eller straffes for at gå til luthersk gudstjeneste i udlandet.

Derved var de tilbageværende lutherske adelslægter i Nedre Østrig de eneste indfødte protestanter, som havde lov til at opholde sig i de habsburgske alpelande. På længere sigt drog de kun meget begrænset nytte af deres særstilling. Deres trosfrihed blev defineret rent personligt, så de hverken kunne ansætte præster eller forhindre rekatoliseringen af deres undersåtter. Siden de følte sig stadig mere isolerede i samfundet, udtyndedes deres rækker bestandigt gennem konversion og fraflytning. Da kejser Josef II udstedte sit berømte tolerance-edikt i 1781, som igen gav religiøse dissidenter i Østrig nogle basale rettigheder, fandtes der derfor ikke længere nogen protestantisk adel i Østrig.

SLÆGTERNE KHEVENHÜLLER OG DIETRICHSTEIN

Blandt de mest prominente religiøse flygtninge i 1629 var Paul og Hans Khevenhüller. De tilhørte en af landets førende slægter, som i Kärnten kan spores tilbage til 1300-tallet. Oprindeligt patriciere i byen Villach, gled de snart over i adelen og tilegnede sig værdifulde godser og bjergværker. Slægtens store opsving fandt sted i 1500-tallet, hvor de fungerede som landshøvdinge og borggrever og 1566 optoges i friherrestanden. Fra deres stam-sæder i Kärnten spredte de sig til andre habsburgske territorier.

Som de fleste af deres standsfæller i den

østrigske adel tilsluttede også størstedelen af Khevenhüllerne sig protestantismen. I begyndelsen forhindrede dette ikke familien i at beklæde høje poster i landets forvaltning. Christoph Khevenhüller gjorde tjeneste som landshøvding – altså landsfyrstens højeste embedsmand – i Kärnten fra 1540 til 1557, og hans brorsøn Georg fulgte ham mellem 1565 og 1587. Den ellers så fremgangsrige Georg måtte dog allerede opleve, at de politiske vinde var ved at dreje. Modreformationen var kommet i gang, og i 1580 blev Georg nødsaget til at forlade sit embede som øverste hofmester ved ærkehertug Karls indre-østrigske hof i Graz.

Derefter foregik de lutherske Khevenhüllerers karriere inden for stændernes eget forvaltningsapparat. Christophs søn Bartholomäus blev udnævnt til borggreve i Klagenfurt og dermed stændernes højeste repræsentant i 1581, hvorefter han beklædte denne fremtrædende stilling i over et kvart århundrede. Hans stedsøn Paul var den sidste i rækken. Han beholdt titlen fra 1627 til det skæbnesvangre år 1629, da han måtte drage ud af landet. Hans halvbror Hans tjente i stændernes store udvalg og var som herre over Landskron og Velden blandt de største godsejere i hertugdømmet. Inden sin afrejse udstedte stænderne ham et vidnesbyrd om, at han var et ”fornemt, anset, trofast og frem for andre velhavende medlem her i landet”, som kun måtte gå i eksil på grund af sin religion.

Mens de befandt sig i landflygtighed i Nürnberg og havde store vanskeligheder med at sælge deres ejendomme, kom Paul og Hans Khevenhüller i kontakt med udsendinge fra den svenske konge. Gustav II Adolf opfordrede protestanterne til at støtte hans krig i

Centraleuropa. Brødrene Khevenhüller var blandt dem, der valgte at stille sig bag Gustav Adolf. De lånte kongen 70.000 rigsdaler i 1631. Året efter opstillede de et kavaleriregiment for den svenske armé. De højest rangerende officerer for enheden var oberst Paul Khevenhüller, hans (halv)broder oberstløjtnant Hans Khevenhüller og deres svoger, major Rudolf von Dietrichstein. De var alle flygtninge fra Kärnten, og ligeledes var mange af deres underordnede, deriblandt Dietrichsteins yngre bror, kornet Christian von Dietrichstein.

Regimentet deltog i kampene i det sydlige Tyskland i 1632. Paul Khevenhüller forlod dog den militære bane, efter at broderen Hans var faldet i august og Gustav Adolf i november. I 1636 begav han sig til Stockholm for at forsøge at få sit lån tilbagebetalt. To år senere fik han godset Julita i Södermanland som sikkerhed for sine penge. Da dronning Kristina forlenede ham med godset i 1645, var han blevet en betydningsfuld svensk godsejer. To år senere blev han introduceret i Ridarhuset som friherre og kom dermed ind i de inderste kredse af den svenske højadel. De evangeliske medlemmer af familien Dietrichstein forblev derimod i Tyskland, ligesom også en del af Khevenhüllerne.

Også Dietrichsteinerne tilhørte en gammel fremtrædende adelslægt, som havde haft betydningsfulde embeder både i Kärnten og i Østrig som helhed. En adelig familie af dette navn optræder i Kärnten så tidligt som 1002, og senest i 1200-tallet kan også det yngre hus Dietrichstein dokumenteres i landet. I 1514 havde Sigmund von Dietrichstein købt borgen Hollenburg syd for Klagenfurt, som tronher højt over Drau-dalen og af hans søn med

Borgen Hollenburg i Kärnten.

samme navn udbyggedes til et af de centrale borganlæg i Kärnten.

Modreformationen berørte Dietrichsteinerne dybt. Blandt de næsten 30 medlemmer af familien som anføres som evangeliske trosflygtninge i forskellige opstillinger fra perioden, finder man også Sigmund den yngres søn, Bartholomäus. Friherren valgte emigration frem for konversion og sluttede sine dage i Hanau nær Frankfurt i 1634. Da han ikke fik solgt Hollenburg inden for den tidsfrist, som kejseren havde sat, blev den vurderet af kejserlige kommissærer og solgt til katolske slægtninge.

Bartholomäus Dietrichsteins børn stod i tæt kontakt med Khevenhüllerne. Datteren Maria Elisabeth giftede sig med Hans Khevenhüller og drog i eksil med ham. Sønnen Rudolf tjente i Paul Khevenhüllers svenske regiment og skabte sig derefter et navn som digter og medlem af "Fruchtbringende Gesellschaft", tidens ledende litterære selskab i Tyskland. Han endte sit liv i Nürnberg i 1649.

Det var dog Rudolfs yngre bror Christian, som fik størst betydning for den herrnhutiske forhistorie. Christian var født i 1610 og derfor kun nitten, da familien forlod Kärnten.

Ligesom sin bror gik han også i svensk tjeneste. Som opholdssted valgte han Nürnberg, hvor han stod i tæt kontakt med byens ledende præster og borgere. I denne by giftede han sig også 1636 med en anden trosflygtning fra Kärnten, Paul Khevenhüllers kusine Maria Elisabeth. Deres datter Anna Amalie igen – og nu nærmer rejsen gennem stamtræet sig sin afslutning – blev den 26. august 1659 i Nürnberg viet til Maximilian Erasmus von Zinzendorf.

ZINZENDORFERNE EFTER 1600

Mange medlemmer af familien Zinzendorf støttede den protestantiske oppositionsbewægelse i begyndelsen af 1600-tallet. Derefter slog de dog for det meste ind på en moderat kurs. Ved at hylde Ferdinand II som landsfyrste i 1620 kunne en betragtelig del af familien forblive i landet. På en navneliste over tilbageværende protestantiske standspersoner, som blev indleveret til evangeliske gesandter under fredsforhandlingerne i Westfalen i 1647, opføres også tre medlemmer af familien Zinzendorf samt deres fem sønner.

Blandt disse protestantiske adelsmænd, som havde fået lov til at bibeholde deres lutherske tro, befandt sig også Otto Heinrich af Zinzendorf og Pottendorf, herre til Freydegg, Schöneegg, Toppel, Dürnstein, Thal Wachau og Freyenthurn. Han opdagede imidlertid snart, hvor lidt denne begrænsede tolerance betød i realiteten. Adelsmændene havde lov til at være protestanter, men de måtte ikke udøve deres tro, i hvert fald ikke inden for landets grænser. Endvidere blev de i stigende grad presset ud af offentlige stillinger. Derfor opholdt Otto Heinrich sig mest i protestanti-

ske tyske territorier. Faktisk havde han allerede solgt sit fædrenes gods Freydegg i 1629, men generhvervede det inden sin død. Der ved nåede han at lade det gå i arv til sin ældste søn, Maximilian Erasmus.

Maximilian Erasmus var født i 1633 og protestant ligesom faderen. I arvedelingen fra 1657 fik han tildelt de værdifulde familiegodser Freydegg og Schönegg. Allerede fire år senere solgte han dem dog til sin bror og slog sig endegyldigt ned i Nürnberg, hvor han også havde fundet sig en kone. Parret tilendbragte deres liv i byen, hvor Maximilian Erasmus døde i 1672 og hustruen Anna Amalie i 1696. Deres børn modtog imidlertid en stor del af deres opdragelse ved hoffet i Dresden, hvor deres tante, født Dietrichstein, var hustru til den saksiske overhofmarskal Friedrich Adolf August von Haugwitz. Dette gjaldt i særdeleshed for parrets yngste søn, Georg Ludwig von Zinzendorf. Han blev allerede tidligt i sit liv knyttet til den senere kurfyrste Johann Georg III af Sachsen, som han tjente først som page og derefter som kammerherre. Kurfyrsten anvendte ham også gentagne gange som sin gesandt til udenlandske hoffer, ikke mindst til Wien. På denne måde kom han i regelmæssig kontakt med sine østrigske slægtninge og andre lokale trosfæller. I 1697 giftede han sig i Pressburg (nu Bratislava i Slovakiet, den gang nærmeste ungarske storby og dermed et religiøst fristed for nedre-østrigske protestanter) med Maria Elisabeth von Teufel, den sidste arvedatter af en anden fremragende østrigsk adelsslægt. Også mange medlemmer af familien Teufel havde forladt landet på grund af deres lutherske tro, deriblandt Gustav II Adolfs berømte feltherre Maximilian Teufel, som døde i svensk uni-

form på slagmarken ved Breitenfeld i 1632. Efter hustruens tidlige bortgang, giftede gehejmeråd Georg Ludwig von Zinzendorf sig i 1699 med Charlotte Justine von Gersdorf, datter til en saksisk landsfoged. Allerede året efter blev parrets eneste fælles søn født og døbt Nikolaus Ludwig.

Nikolaus Ludwig von Zinzendorf kom til verden den 26. maj 1700 i Dresden. Hans far døde allerede i barnets første levemåneder, og Nikolaus Ludwig flyttede snart til sin mormors gods Grosshennersdorf ved Zittau, som ligger i regionen Øvre Lausitz i det østlige Sachsen. Der kom drengen under den stærke indflydelse af mormoderen Henriette Katharina von Gersdorf. Denne begavede kvinde stod i tæt kontakt med pietistiske kredse, blandt andet den indflydelsesrige August Hermann Francke i Halle. Selv om den nu afdøde far også omgikkes pietister så som Philipp Jakob Spener, var det bedstemoderens holdninger og omgangskreds, som vakte barnets religiøse interesse. I en alder af ti år kom den unge greve da også i skole i Halle. Senere blev han, vistnok på foranledning af sin formynder Otto Christian von Zinzendorf, sendt til Wittenberg for at læse jura og forberede sig på en embedskarriere. Hans stærke religiøsitet var dog allerede befæstet i ham og fik nye impulser fra miljøet omkring hans senere kone Erdmuthe Dorothea og hendes grevelige familie, Reuss-Ebersdorf.

På opfordring af sin familie overtog Zinzendorf et hverv i den offentlige forvaltning i 1721. Men hans stilling som hof- og justitsråd ved den saksiske regering inspirerede ham ikke. Han tilbragte en stadig større del af året på sit gods, indtil han lod sig fritstille fra embedet i 1727. Derefter kunne han endelig vie

hele sin tid til de anliggender, som var vigtige for ham. Og særlig vigtig for ham blev i stigende grad den nye religiøse koloni, som var blevet dannet på godset Berthelsdorf, som han netop havde erhvervet fra sin bedstemor.

HERRNHUT ETABLERES

Allerede i 1722 kom Zinzendorf i kontakt med hemmelige protestanter fra det nordlige, overvejende tysksprogede Mähren som søgte et tilflugtssted, hvor de frit kunne udøve deres tro. Definitionen af denne tro var lidt uklar, om end de vedkendte sig traditionerne fra den bøhmiske brødrekirke. Da alle former for protestantisme var blevet forbudt i Bøhmen og Mähren under Trediveårskrigen, måtte de tilbageværende protestanter af forskellig baggrund holde deres indstilling skjult for kirkelige og statslige myndigheder. Derved blev deres religiøse forestillinger også udsat for forandring og gensidig påvirkning.

Zinzendorf gav flygtningene lov til at oprette en koloni på godset Berthelsdorf. Bosættelsen fik navnet Herrnhut og tiltrak ikke kun mähriske og bøhmiske brødre, men også tilhængere af andre religiøse samfund fra nær og fjern. Denne mangfoldighed bød på mange udfordringer, da den gjorde det vanskeligt at enes om en fælles troslære og ikke mindst at indordne denne i den lutherske saksiske statskirke. Det var her, at greve Zinzendorf igen viste sig at være uundværlig for det nye kirkesamfund. Ikke bare havde han sikret den økonomiske basis ved at stille sit gods til rådighed. I sin stilling som kirkepatron kunne han give tilflytterne en vis beskyttelse mod ortodokse kirkekredse, som nok ikke uden grund betvivlede de nyankomnes lutherske

Nikolaus Ludwig von Zinzendorf.

rettroenhed. Til sidst bidrog Zinzendorf også personligt til en åndelig modning og klargøring blandt kolonisterne, som konstituerede sig som det fornyede brødresocietet i 1727. Ti år senere ordineredes også greven selv til biskop i det nye trossamfund. På dette tidspunkt var han allerede blevet landsforvist og havde grundlagt nye menigheder i og udenfor Tyskland. Det var særlig missionen blandt ikke-kristne uden for Europa, som blev et tidligt kendetegn for brødremenigheden.

Det var også Zinzendorf og hans østrigske familierelationer, som først knyttede forbindelsen mellem brødremenigheden og Danmark. Hans faster Dorothea Renata var gift

med Wolfgang Dietrich, greve til Castell-Remlingen. Denne Wolfgang Dietrich var igen morbror til Sophie Christiane af Brandenburg-Kulmbach, moder til Sophie Magdalene, som i 1721 blev gift med den danske tronfølger, den senere Christian 6. Zinzendorf benyttede sig af denne fjerne slægtsforbindelse til at komme i kontakt med det danske kongehus, hvor han også blev godt modtaget i 1731. Selv om forholdet atter kølnedes, var grundlaget lagt, ikke mindst gennem etableringen af herrnhutiske missionsstationer i danske kolonier så som Grønland og St. Thomas. Da brødre menigheden længe efter Zinzendorfs død forhandlede om etableringen af en bosættelse i det nordlige Slesvig, havde den derfor allerede et velkendt navn i Danmark.

KONKLUSION

I Herrnhut forenedes traditionen fra flere grupper af trosflygtninge fra Habsburgmonarkiet. På den ene side var der arven efter de oprindelige bøhmiske brødre, som kunne spore deres herkomst tilbage til Jan Hus og de radikale reformbevægelser i 1400-tallets Bøhmen. Til trods for gentagne forfølgelser havde brødrene udviklet sig til centrale religiøse aktører i deres hjemland under de følgende to århundreder. Efter modreformationens sejr i Habsburgmonarkiet i den indledende fase af Trediveårskrigen fandtes der dog ikke længere nogen fremtid for kirkesamfundet i de bøhmiske lande. Nogle udvandrede, men de fleste gik over til katolicismen, i hvert fald på overfladen. I det skjulte overlevede troen i enkelte perifere områder.

Men herrnhuterne var ikke bare en fortsættelse af den bøhmiske brødretradition.

Kirkosalen i Brødre menighedens kirke i Herrnhut.

Deres fremvækst kan ikke forstås uden det bidrag, som udgik fra deres fortaler, velgører og åndelige leder, Nikolaus Ludwig von Zinzendorf. Det var ham, der skabte mulighed for at gennemføre det store religiøse projekt, som brødre menigheden udviklede sig til. Han skaffede ikke kun det fornødne økonomiske grundlag, særlig i grundlæggelsesfasen, men gav også centrale impulser til udformningen af menighedens teologiske ståsted. Det er lidt sandsynligt, at en fornyet brødre menighed kunne have dannet sig uden Zinzendorfs tilstedeværelse.

Nybyggerne, som kom til Christiansfeldt i 1773, havde personligt ikke meget at gøre med hverken Bøhmen eller Østrig. De bestod for en stor del af håndværkerfamilier fra brødre menighedens kerneområder i det centrale Tyskland med et voksende islæt af nordtyske og jyske tilflyttere. Det var i en meget ordret forstand den fornyede brødre menighed, som havde oprettet kolonien i det nordlige Slesvig, ligesom den allerede havde grundlagt kolonier i forskellige tyske og udenlandske territorier.

Men alligevel er grundlæggelsen af den herrnhutiske brødremenighed uadskilleligt knyttet til Habsburgmonarkiet og dets religiøse forhold. Monarkiets østrigske og bøhmiske kernelande var i stort omfang overgået til protestantismen, men deres herskere forblev overbeviste katolikker. Denne konflikt sluttede med dynastiets fuldstændige sejr og en storstilet udvandringssbølge fra Bøhmen og Østrig. Det var ringvirkningerne fra denne udvandring, som lå til grund for nyskabelsen af det gamle brødresamfund i Herrnhut og dets senere udbredelse til den danske helstat. Derved slår denne historie også bånd mellem den åndelige udvikling i Danmark og det fjerne Habsburgmonarki.

KILDER OG LITTERATUR

UTRYKTE KILDER

Kärntner Landesarchiv (Klagenfurt)

Khevenhüller-Archiv

Schachtel 2 og 3. "Korrespondenzen-Khevenhüller." Schachtel 6/109. "Schuldurkunde Gustav Adolfs König der Schweden für die Brüder Johan und Paul Khevenhüller..."

Krigsarkivet (Stockholm)

Rullor -1723 Referenskode SE/SVAR/KrA-141010003.

Register Referenskode SE/SVAR/KrA-141010003/ R. 1632:26 Referenskode SE/SVAR/KrA-141010003/ D1, Svarnummer KO1556.

1632:27 Referenskode SE/SVAR/KrA-141010003/ D1, Svarnummer KO1557.

Julita Gårdsarkiv (Julita)

F1:1 Handlingar rörande familjen Khevenhüller 1631-1747.

TRYKTE KILDER OG OPSLAGSVÆRK

Fettes, Ian, og Leo van de Pas. *Plantagenet Cousins: Selected Descendants of Geoffrey V, Count of Anjou, in Australia, America, Africa, Europe and Asia*. Canberra, Australien, 2007.

Goll, Jaroslav. *Quellen und Untersuchungen zur Ge-*

schichte der Böhmischen Brüder. 2 bind. Prag, 1879-1882.

Hahn, Hans-Christoph, og Hellmut Reichel (red.). *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüder: Quellen zur Geschichte der Brüder-Unität von 1722 bis 1760*. Hamburg, 1977.

Historische Commission bei der Königlichen Akademie der Wissenschaften (red.). *Allgemeine deutsche Biographie*. 56 bind. München-Leipzig, 1875-1912.

Krause, Gerhard, og Gerhard Müller (red.). *Theologische Realencyclopädie*. 36 bind. Berlin, 1976-2007.

Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademien (red.). *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och brevexling*. 28 bind hittil. Stockholm, 1888-.

Loserth, Johann (red.). *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II*. 2 bind. *Fontes rerum Austriacarum* 58-60. Wien, 1906-1907.

Michel, Gerhard, og Jürgen Beer (red.). *Johann Amos Comenius – Leben, Werk und Wirken*. Sankt Augustin, 1992.

Müller, Konrad (red.). *Instrumenta Pacis Westphalicae*. 3. udgave Bern, 1975.

Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften in Verbindung mit der Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte durch Konrad Repgen (red.). *Acta Pacis Westphalicae*. Münster, 1962-.

Riddarhusdirektionen (red.). *Riddarhusets stamtavlor*. CD-Rom. Stockholm, 2002.

Riksarkivet (red.). *Svenska Riksrådets Protokoll*. 18 bind. Stockholm, 1878-1959.

Schwennicke, Detlev. *Europäische Stammtafeln: Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten*. Ny serie. Bind 5. Marburg, 1988.

Wißgrill, Franz Karl. *Schauplatz des landsässigen Niederoesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an bis auf jetzige Zeiten*. 5 bind. Wien, 1794-1804.

LITTERATUR

Bahlcke, Joachim (red.). *Glaubensflüchtlinge: Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*. Berlin, 2008.

Benedikt, Felix Anton von. *Die Fürsten von Dietrichstein*. *Schriften des historischen Vereins für Innerösterreich* 1. Graz, 1848.

- Bircher, Martin. Johann Wilhelm von Stubenberg (1619-1663) und sein Freundeskreis: Studien zur österreichischen Barockkultur protestantischer Edelleute. Berlin, 1968.
- Bøytler, Jørgen, og Jørgen Toft Jessen. Christiansfeld: Livet og husene. Søborg, 2005.
- Conermann, Klaus. Die Mitglieder der Fruchthringenden Gesellschaft 1617-1650. Weinheim, 1985.
- Czerwenka, Bernhard. Die Khevenhüller: Geschichte des Geschlechts mit besonderer Berücksichtigung des XVII. Jahrhunderts. Wien, 1867.
- David, Zdeněk V. Finding the Middle Way: The Utraquists' Liberal Challenge to Rome and Luther. Washington, D.C., 2003.
- Dedic, Paul. "Der Kärntner Protestantismus vom Abschluß der 'Hauptreformation' bis zur Adelsemigration (1600-1629/30)." Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 58 (1937): 70-108.
- Dedic, Paul. Kärntner Exulanten des 17. Jahrhunderts. Klagenfurt, 1979.
- Dieterich, Veit-Jakobus, og Hans Hecker (red.) Comenius der Politiker. Baltmannsweiler, 2004.
- Dinklage, Karl. Kärnten um 1600: Die Bilder der Khevenhüller-Chronik. Wien, 1980.
- Dolinar, France Martin, et al. (red.). Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628. Klagenfurt, 1994.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia. Geschichte Kärntens. Bind 2, Die ständische Periode. Klagenfurt, 1994.
- Göransson, Sven. „Comenius och Sverige 1642-1648.“ *Lychnos* 1957/58 (1958): 102-137.
- Hamilton, J. Taylor, og Kenneth G. Hamilton. History of the Moravian Church: The Renewed Unitas Fratrum 1722-1957. 2 bind. Bethlehem, Penn., 1967.
- Hebbe, Per Magnus. Svenskarna i Böhmen och Mähren: Studier i tjeckisk folktradition och litteratur. Uppsala, 1932.
- Holdt, Jens. "Brødrekolonien Christiansfeld indtil Aar 1800." *Sønderjyske Årbøger* (1940): 53-186.
- Hübel, Ignaz. "Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromittierten Protestanten." Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen Österreich 59 (1938): 45-62, og 60 (1939): 105-125.
- Jensen Alfred. Svenska minnen från Böhmen och Mähren: Kulturhistoriska skisser från trettioåriga kriget. Lund, 1910.
- Johansson, Johannes. Österrikes martyrkyrka. Linköping, 1930.
- Leeb, Rudolf, Susanne Claudine Pils, og Thomas Winkelbauer (red.). Staatsmacht und Seelenheil: Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie. Wien, 2007.
- Meyer, Dietrich. Zinzendorf und die Herrnhuter Brüdergemeine: 1700-2000. Göttingen, 2000.
- Neumann, Wilhelm. Bausteine zur Geschichte Kärntens. 2. udgave. Klagenfurt, 1994.
- Oredsson, Sverker. Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget: Historieskrivning och kult. Lund, 1992.
- Polišenský, Josef V. The Thirty Years War. London, 1971.
- Pörtner, Regina. The Counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580-1630. Oxford, 2001.
- Reingrabner, Gustav. Adel und Reformation: Beiträge zur Geschichte des protestantischen Adels im Lande unter der Enns während des 16. und 17. Jahrhunderts. St. Pölten, 1976.
- Ričan, Rudolf. Dějiny Jednoty bratrské. Prag, 1957.
- Schieche, Emil. J. A. Comenius und Schweden. Stockholm, 1968.
- Schindling, Anton, og Walter Ziegler (red.). Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Land und Konfession 1500-1650. Bind 1, Der Südosten. Münster, 1989.
- Schnabel, Werner Wilhelm. Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten: Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert. München, 1992.
- Šindelář, Bedřich. „Comenius und der Westfälische Friedenskongreß.“ *Historica* 5 (1963): 71-107.
- Šmahel, František. Husitská revoluce. 4 bind. 2. udgave. Prag, 1995-1996.
- Thaler, Peter. Von Kärnten nach Schweden: Die evangelischen Glaubensflüchtlinge der Familien Khevenhüller und Paul. Klagenfurt, 2010.
- Thyssen, Anders Pontoppidan (red.). Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld. 2 bind. Aabenraa, 1984.
- Wagner, Murray L. Petr Chelčický: A Radical Separatist in Hussite Bohemia. Scottsdale, Pa., 1983.

KOLDING VANDVÆRK 125 ÅR

AF JØRN SANVIG BACH

I anledning af Kolding Kommunes Vandværks 125 års jubilæum i 2011 drøftede en kreds af pensionerede og tidligere medarbejdere på vandværket, hvorledes dette jubilæum kunne markeres. Multiforsyningsselskabet TRE-FOR A/S svarede på en henvendelse, at man kun agtede at markere jubilæer for det ældste af de mange forsyningsselskaber, der nu indgår i TRE-FOR – og det var ikke Kolding Vandværk. Kolding Gasværk, der begyndte sin gasforsyning i Kolding by den 21. september 1861 for nu 150 år siden, blev lukket af TRE-FOR i 2004.

Derfor besluttede de pensionerede medarbejdere ved Kolding Kommunes Vandværk, samlet i den selvbestaltede "Gamle Vandmænds Forening", at skrive en artikel til Koldingbogen 2011 for at markere begivenheden. Afdelingsleder Jørn Sanvig Bach, der ledede vandværket fra 1990 til 2005, påtog sig opgaven, hvorfor artiklens hovedvægt er lagt på disse 15 år forud for Kolding Kommunes Vandværks indlemmelse i TRE-FOR i 2006. En arbejdsgruppe af "Gamle Vandmænd" har bidraget med oplysninger og forslag til artiklen. Vi har også gerne villet give et kort indblik i vandforsyningens betydning og grundlæggende vigtighed for et moderne lokalsamfund.

Rent vand er forudsætningen for alt liv. Dette velkendte postulat har igennem jor-

dens historie og ikke mindst i nyere tid, hvor klimaændringer og miljøproblemer er mere og mere fremtrædende, ofte bevist sin rigtighed. En velfungerende og pålidelig vandforsyning til forbrugerne er fundamental for et moderne samfund. Forsyningsikkerhed, vandkvalitet, bekæmpelse af sygdomme og forurening, balance mellem vandbehov og forbrug samt bæredygtig produktion er grundlæggende forudsætninger. Det kan lyde som en selvfølge, men helt så enkelt er det nu ikke at opbygge og drive en solid og sund vandforsyning til gavn for forbrugerne. Det viser efterfølgende beretning og tilbageblik på Kolding Vandværks 125-årige historie.

FORHISTORIEN 1876-1886

En elendig vandforsyning – vandmangel, dårlig hygiejne, forurening og åbne afløbsforhold med deraf følgende gener og sygdomme – førte midt i 1800-tallet til stigende erkendelse af behovet for en forbedret og offentlig ledet almen vandforsyning til erstatning for de tvivlsomme og usunde private brønde, kilder og pumper i byerne. I 1876 opfordrede Kolding bys fire læger byrådet til at forbedre byens dårlige vandforsyning. Byrådet nedsatte efterfølgende et udvalg til nærmere undersøgelse af forholdene. Større provinsbyer som Odense og Aalborg havde været pionerer med kom-

Klostergade ca. 1865. Til venstre i billedet står en af de kommunale brønde i byen.

munale vandværker i 1854 efterfulgt af Vejle i 1867 og Horsens i 1876. København kom også med efter en omfattende koleraepidemi med meget stor dødelighed.

Et privat ingeniørfirma English og Hanssen meldte sig med et overslag på anlægsomkostninger for et vandværk med 5 alternative placeringer. Lederen af Vejle Amts Højere Realskole, overlærer Knud Høyer, undersøgte 40 af byens brønde i 1879 og kunne påvise ret omfattende forurening og dårlig vandkvalitet. En brønd i Vestergade var årsag til et tyfustilfælde med dødelig udgang i 1883. Læge Hjalmar Fich samlede i marts 1884 underskrifter fra 538 borgere med henstilling om at fremme arbejdet for et nyt vandværk grundet aktuel vandmangel/knaphed og dårlig

vandkvalitet. Et flertal i byrådet var omsider blevet overbevist om nødvendigheden af at etablere et kommunalt vandværk snarest muligt. Men hvor skulle det ligge, og hvor var der vand nok af god kvalitet? Valget faldt til sidst på "Kæmnerengen" nordvest for Nørreport, hvor nu Stadionvej er.

Det førømtalte ingeniørfirma fik kontrakt med kommunen om det nye vandværk og kildefelt med nye brønde og beholdere samt rørledninger til nye forbrugere. Der var fra starten tegn på begrænset vandmængde i kildefeltet. Myndigheden ved stiftfysikus Black fra Horsens inspicerede og godkendte anlægget den 30. juli 1886, og vandforsyningen til de nye forbrugere begyndte straks efter den 1. august 1886. En mærkedag på den lange vej fremad mod en god offentlig vandforsyning til Kolding bys borgere, som beskrevet nedenfor.

VESTRE VANDVÆRK 1886-1976

Ingeniørfirmaet English og Hanssen projekterede og opførte vandværket på Stadionvej som et solidt grundmuret byggeri med en stor funktionærbolig til bestyreren, maskinsal, skorsten, kedelrum og kulrum til dampmaskinen oven på en dyb betonstøbt pumpekælder, en beton tank/vandbeholder, en samlebrønd og efterhånden 16 mindre borer og samt 3 store murede brønde 3,5 m i diameter til opsamling af grundvand fra underjordiske kilder i skrænten til engen. Hertil kom anlæg af underjordiske rørledninger såvel på vandværket som i gadenettet.

Vandforbruget steg støt og hurtigt, hvorfor nye borer måtte etableres for at følge med forbruget. Vandkvaliteten gav også hurtigt

Kolding Vandværk på Stadionvej kort efter opførelsen.

problemer grundet stort indhold i grundvandet af jern, mangan og lidt syre. Der var ingen egentlig vandbehandling med iltning og filtrering af grundvandet, og det resulterede i et stort indhold af kalk, stor hårdhed, rød jern/rust, mørk mangan samt ammoniak og bakterier! Derfor besluttede Kolding Byråd i 1911 at bygge en ny stor filterbygning, der kunne ilte og filtrere vandet for at afhjælpe kvalitetsproblemerne. I 1919 overgik vandværket til elektrisk drift, mens de gamle kulfyrede dampmaskiner forblev i reserve nogle få år.

Eftersøgningen af nye kildefelter fortsatte i engene ved Seest og Dyrehavegård samt Kolding Skov, og et nyt hjælpevandværk forbedredes, det senere "Østre Vandværk". Værket på Stadionvej kaldtes senere "Vestre Vandværk".

ØSTRE VANDVÆRK PÅ H. C. PETERSENSVEJ 1931-1988

Indlemmelsen af Kolding Landdistrikt samt

de bymæssigt bebyggede dele af Dalby, Vonsild, Seest og Harte-Bramdrup kommuner i Kolding Købstad i 1930 åbnede nye udfordringer og muligheder. Landdistriktets tidligere elværk på H.C. Petersensvej kunne ombygges til et nyt vandværk med nye iltnings- og filterbygninger. Østre Vandværk og nye rørledninger blev indviet og taget i brug i november 1931. Det var et moderne vandværk med borerer ved Dyrehavegård. I takt med stigende indbyggertal og stigende vandforbrug i forbindelse med udbredelsen af vandklosetter og bedre badeværelser øgedes behovet for endnu mere grundvand fra nye kildefelter, bl.a. i Kolding Skov/Marielundskoven og Komarksbuskene ved Troldhedebanen og med automatisk styret indvinding fra Østre Vandværk, der nu leverede det meste af vandforbruget. Værket blev udvidet i 1937-38, hvor ingeniørfirmaet I. Krüger medvirkede til projektering, leverancer og opførelsen.

Østre Vandværk på H.C. Petersensvej fotograferet i 1992 af Jonas Ahlstrøm.

Saltindholdet i jorden omkring kilderne til Vestre Vandværk ved Stadionvej gav stigende problemer, og det var nødvendigt at lukke flere borerer der. Da 2. verdenskrig brød ud, blev der udstedt vandsparepåbud til forbrugerne. Vandmangel i de varme somre og frostproblemer i de strenge krigsvintre satte gang i øget efterforskning af nye kildefelter bistået af fagfolk, brøndborere og statsgeologer samt forundersøgelser til et nyt vandværk mod vest. Der fandtes godt og rigeligt grundvand 10 km vest for Kolding ved Trudsbro og Vester Nebel Å, hvor 6 borerer udførtes. Boringerne viste her vand af fremragende kvalitet og kvantitet tilmed under såkaldt artesiske tryk dvs. som et springvand. Kolding Kommunes Vandværk havde vundet "hovedgevinsten i lotteriet ved første træk", sagde statsgeolog dr. Ødum. Projektet for udvidelse af Kolding Vandværk blev godkendt i marts 1942, men måtte udsættes til efter krigen.

SØNDRE VANDVÆRK PÅ MOSEVEJ 1947-

Der viste sig nu en anden mulighed for at udvide vandforsyningens kapacitet. Man kunne overtage daværende Kolding Hørfabriks nye boring ved Seest Møllebæk og bygge et helt nyt vandværk i den sydlige højtliggende del af byen ved Mosevej og samtidig dække hørfabrikken store vandforbrug. Kolding Hørfabrik var et af byens største industrianlæg og en af byens største arbejdspladser under 2. verdenskrig og frem til o. 1970. Vandværksbestyrer Oluf Schultz, ingeniør Mikkel Thomsen, arkitekt Ernst Petersen samt Kolding Hørfabrik gennemførte dette projekt i en van-

Søndre Vandværk fotograferet juni 1993 af Poul Erik Jensen.

skelig tid, et godt eksempel på lokalt samarbejde mellem det offentlige og det private. Det nye "Søndre Vandværk" med Ernst Petersens flotte vandtårn på Mosevej blev indviet i 1947. Vandværket fungerer stadig efter flere senere tekniske ændringer og udvidelser i 1984 og 1992.

TRUDSBRO VANDVÆRK PÅ ESBJERGVEJ 1954-

Vandværket i Trudsbro, der var forberedt og planlagt under krigen, kunne efter krigen projekteres færdigt under den nyudnævnte vandværksbestyrer Georg Simonsen i nært samarbejde med det danske ingeniør- og specialfirma I. Krüger, der også medvirkede ved Østre Vandværk. Landvæsenskommissionen/myndighederne havde givet tilladelse til oppumpning af hele 3,0 millioner m³/år. Der blev ved Esbjergvej den gamle hovedvej 1 mellem København og Esbjerg bygget et topmoderne og funktionelt vandværk. Værket lå i nabokommunen Lunderskov. En stor 10 km lang ny rørledning (en Ø60 cm

Trudsbro Vandværk fotograferet i oktober 1993 af Poul Erik Jensen.

såkaldt "Bonnaledning") førte vandet ind til Kolding via Stadionvej, og med en stikledning op til det senere i 1961 nybyggede store højdebeholderanlæg ved Norgesvej. Den 21. december 1954 kunne Kolding Vandværk indvie det store ny vandforsyningsanlæg og udvide sin daværende kapacitet med ca. 100 %, tilmed med høj vandkvalitet.

Trudsbro Vandværk var forberedt til udvidelser, hvilket allerede skete i 1969. I 1993-94 blev værket og borerne renoveret og moderniseret og driften omlagt med nyt iltanlæg og nye filtre i samarbejde med ingeniør- og specialfirmaet Kemp og Lauridsen under ledelse af afdelingsleder Jørn S. Bach og værkfører P.E. Jensen. Der er fortsat rigeligt med godt grundvand og behandlingsanlæg til rådighed også til selv store forbrugsudvidelser. Der var grundlag for senere eksport af godt drikkevand lokalt, regionalt, sågar internationalt til Nordtyskland udtalte Jørn S. Bach til Teknisk Udvalg. Et mindre foreløbigt forstudie herom blev udført af en studerende i praktik.

DET NYE "ØSTRE VANDVÆRK" I MARIELUNDSKOVEN 1988-

Det gamle "Østre Vandværk" på H.C. Petersensvej fra 1931 var efterhånden selv med løbende vedligehold ved at være nedslidt og udtjent ligesom flere af de gamle borer i Kolding Skov var usikre, ubeskyttede og forureningstruede. Derfor startede man midt i 1980'erne ved vandværkets 100 års jubilæum forberedelserne til en total ombygning eller et helt nyt "Østre Vandværk". I samarbejde med ingeniørfirmaet Kemp og Lauridsen udførte daværende afdelingsleder Carl E. Nielsen forundersøgelser og beslutningsgrundlag til Kolding Kommunes Forsyningsudvalg og anbefalede et helt nyt Østre Vandværk i Marielundskoven med nye borer, genanvendelse af de bedste eksisterende borer med vendt strømretning i råvandsledningerne samt nedlæggelse og salg af det gamle bynære vandværk. Det nye meget moderne anlæg i rustikke bygninger med græs på taget, der er tilpasset det smukke naturområde med moderne lukkede trykfilteranlæg og ubemandet automatisk fjernstyring, regulering og over-

Det nye Østre Vandværk fotograferet i juli 1995 af Poul Erik Jensen.

vågning (såkaldt SRO-anlæg) via et nyt IT-anlæg blev udført i totalentreprise af Kemp og Lauridsen. Det blev indviet og idriftsat i 1988, hvorefter det gamle Østre Vandværk blev stoppet, efterfølgende demonteret, senere delvis nedrevet og arealet solgt til nyt boligbyggeri. Det fine gamle maskinhus, der var bygget som elværk i 1920'erne, blev bevaret som integreret del og fælleshus.

VANDTÅRNE M.M.

Den mest synlige og markante del af et større vandværk er vandtårnene, der tydeligt ses i byens profil højt placeret i terrænet. Tre unikke og markante vandtårne knejser endnu over Kolding. Heraf er to endnu en del af vandværkets drift.

Vandtårnet på Gøhlmannsvej og Gøhlmanns Mølle fotograferet ca. 1920.

Det ældste og kønneste vandtårn er utvivlsomt Gøhlmannstårnet på Gøhlmannsvej, Nørremarken og nabo til den velbevarede gamle vindmølle. Det er tegnet af den lokale arkitekt Andreas Thomsen Hagerup og bygget i 1917 i røde teglsten. Det fremtræder velproportioneret som et ottekantet opadstræbende tårn med fine svungne røde tegltage opdelt af en udkigsplatform med rundbuede søjler. Det blev totalt istandsat sidst i 1980'erne bl.a. med nyt kobberspir fremstillet af Kolding Kommunes Vandværks egen rørsmed og blikkenslager Svend Erik Johnsen. Tårnet er stadig i drift og rørforbundet med Østre Vandtårn på Sjællandsvej. I Kolding Kommunes Vandværks senere år var tårnet altid juleudsmykket med lysguirlander. Der er fra vandtårnet en flot udsigt horisonten rundt fra en platform, hvortil der er ret let adgang, hvorfor tårnet ofte blev brugt til besøg, bl.a. af skolebørn, der fik en forklaring af vandværkets personale. Tårnet blev også benyttet til lejlighedsvis lokale udstillinger, stjernekeggeri på Kulturnatten mv. Arkitekten var inspireret af et vandtårn i Nykøbing Falster fra 1908.

Det nyeste vandtårn, der stadig er i drift er Østre Vandtårn på Sjællandsvej i byens nordøstlige villakvarter, bygget i 1968 og tegnet af den lokale arkitekt H. Noes-Pedersen. Vandbeholderen rummer 750 m³. Tårnet var oprindeligt tænkt som et udkigstårn med stor lukket platform, men adgangsforholdene ad den stejle fritliggende spiraltrappe i tårnets centrum egner sig absolut ikke hertil. Dertil kom de hygiejniske forhold og forureningsfaren, så tanken blev aldrig realiseret. Tårnets karakteristiske opadstræbende design og profil i profilerede stålplader og halvsøjler har givet det øgenavne som "Champagneprop-

Østre Vandtårn på Sjællandsvej fotograferet i 1992 af Åge Lund Jensen.

pen” eller ”Paddehatten”. Det kan ses viden om og er især synligt, når man kommer fra syd ad Østerbrogade. Tårnet var belyst om natten med hvidt lys, der i TRE-FORs tid nu er ændret til markant blå-hvidt stribet lys. Sidst i 1990erne blev tårnets stålpladefacade udskiftet pga. korrosion og fare for nedstyrtning af løse plader. Det krævede et meget omfattende stillads og en kostbar reovering, som Kolding Kommunes Vandværk blev pålagt af byrådet, fordi det var et af byens markante vartegn – og det selv om tårnet egentlig godt kunne undværes ved omlægning af driften.

Søndre Vandtårn på Mosevej fotograferet i 1992 af Åge Lund Jensen.

Det tredje vandtårn er Søndre Vandtårn i byens sydlige del på Mosevej. Det blev bygget i 1947 sammen med det nye Søndre Vandværk på den modsatte vejside og tegnet af den kendte lokale arkitekt Ernst Petersen. Tårnet er inspireret af et fyrtårn med en lanterneoverbygning. Det er bygget i røde teglsten af en dårlig efterkrigs kvalitet, der giver frostspringere med erosion og nedbrydning og nedstyrtningfare. Ombygningen af Søndre Vandværk i 1984 med ny ekstern rentvandsbeholder samt først i 1990erne nyt styringsanlæg med frekvensstyrede pumper, nødstrømsanlæg, ny iltning og filtre resulterede i,

at Søndre Vandtårn blev taget ud af drift, da det nu kunne undværes. Det blev solgt for en symbolsk sum til en lokal forening, bl.a. til kulturelle og sociale formål. Tårnets dårlige sikkerheds- og vedligeholdelsestilstand afstedkom snart et forsøg på afhændelse til et boligprojekt. Der blev skitseret flere spændende og seriøse projekter, men ingen af dem blev til noget pga. økonomi, sikkerhed samt kritik ved naboer. Det er foreløbig endt med, at en privat investor har købt tårnet billigt, men det har kun resulteret i yderligere forfald. Der er set flere eksempler på spændende og kreativ udnyttelse af nedlagte vandtårne, også i Danmark.

Seest Vandtårn på Holbergsvej var bygget af det private vandværk i Seest, der i 1980'erne blev overtaget af Kolding Kommunes Vandværk. Tårnet var et mindre cylindrisk vandtårn bygget i røde mursten med svagt kegleformet tag. En standard type vandtårn, der stadig kan ses flere steder i landet. Funktionen som vandtårn blev overflødig, og Kolding Kommunes Vandværk brugte kun tårnet som trykforøgerstation til det højtliggende område. Der var fra tidligere en tradition om juleudsmykning med lysguirlander. Tårnet blev under en vis lokal protest nedrevet omkring 2007 pga. dårlig sikkerhed og nedstyrtningssfare for fortovet og den nærliggende købmandsforretning.

Det største og vigtigste vandreservoir er dog det store underjordiske højdebeholderanlæg ved Norgesvej, der blev bygget i 1961, bestående af tre store sammenbyggede betoncylindre, hver med en diameter som Rundetårn. Samlet vandvolumen er hele 7.500 m³, nok til ca. 1 døgn forbrug i den centrale lave bydel. Anlægget, der ikke synes af meget ude-

Øverst Seest Vandtårn fotograferet i december 1994 af Poul Erik Jensen. Nederst anlægget af højdebeholderen på Norgesvej i 1961 fotograferet af Peter Thastum.

fra, er stadig i brug og bliver løbende vedligeholdt.

TRE-FOR OVERTAGER KOLDINGS VANDFORSYNING 2006

Ny teknologi med øget og udstrakt brug af elektronik, EDB/IT, fjernstyring, SRO-anlæg, nye frekvensstyrede pumper, grundvandsbeskyttelse og grundvandsovervågning, større krav til vandanalyser, grænseværdier, forureningsbekæmpelse og forureningstrusler, øgede myndighedskrav, forbrugerhensyn og forbrugerbevidsthed, privatisering, centralisering, udlicitering, økonomiske stramninger, finanskrise mv. har påvirket vandforsyningen især i de sidste 20 år. Det vigtigste er fortsat at opretholde og udbygge forsyningsikkerheden.

Op igennem 1990'erne og navnlig efter år 2000 er der sket en markant udvikling mod en selskabsdannelse og centralisering i større vandforsyninger og endda sammenslutning af drikkevands- og spildevandsforsyninger. Nye krav fra politikerne og forbrugerne om mere sammenlignelige vandforsyninger med større effektivitet og produktivitet gerne med udlicitering og øget brug af ny teknologi har accelereret udviklingen i en ellers rolig vandforsyningssektor.

Ny lovgivning både national og international i EU-regi har pålagt vandværkerne nye opgaver. Hovedvægten i vandforsyningernes ledelser og medarbejdernes kompetencer er gradvist skiftet fra primært teknik, energi, drift og godt håndværk til miljøforhold, information, jura og økonomi. Politiske initiativer med ønske om nye miljø- og vandplaner har haft til formål at øge miljøbeskyttelsen og

naturgenoprettelsen i et såkaldt bæredygtigt miljø. Brug af sprøjtemidler i landbruget, kommunerne og private haver kom i fokus og under pres. Kommunalreformen var med til at sætte gang i denne udvikling. Nye vandselskaber i aktieselskabsform udskilt fra kommunerne og styret efter moderne ledelsesformer og merkantile principper har set dagens lys. Dette var også en af planerne i Kolding Kommune med et nyt "Kolding Vandselskab A/S" med forsyning af både drikkevand og spildevand. Der viste sig dog snart en alternativ mulighed.

I Kolding blev drikkevandsforsyningen, "Kolding Kommunes Vandværk", i 2006 udskilt og solgt til det private forbrugerejede multiforsyningsselskab "TRE-FOR A/S". Dette selskab varetog i forvejen størstedelen af el- og fjernvarmeforsyningen samt bredbånd og kabelservice i Trekantsområdet kommuner. Den kommunale vandforsyning i Vejle, Fredericia og Middelfart kommuner var allerede overtaget af TRE-FOR.

Der viste sig et overraskende flertal i Kolding Byråd for frasalget til TRE-FOR A/S uden forudgående offentligt udbud til anden side. Kolding Kommunes Vandværk blev solgt for ca. 50 millioner kr. direkte til TRE-FOR med virkning fra 2006, og provenuet (forbrugernes penge og opsparing) brugt til dækning af det kommunale budgetunderskud som led i byrådets budgetforhandlinger i efteråret 2005. Kommunens spildevandsforsyning blev efterfølgende omdannet og udskilt til et kommunalt A/S: "Kolding Spildevand", der nu varetager kommunens kloak- og afløbsforhold. Dette finansieres af godkendte vandafledningstakster for forbrugernes vandforbrug målt via vandværkets forbrugsmålere.

TRE-FORs overtagelse af Kolding Kommunes Vandværk markeredes med en flaghejsning på Vestre Vandværk på Stadionvej under tilstedeværelse af repræsentanter for TRE-FORs ledelse og de tilstedeværende af vandværkets medarbejdere, der alle var tilbuddet at fortsætte ansættelsen i det nye selskab. Nogle valgte at gå på pension, nogle ønskede at forblive ansat i Kolding Kommune, mens flertallet fortsatte i det nye selskab og den nye arbejdsgiver på nye kontraktvilkår. Afdelingsleder Jørn S. Bach havde forinden i 2004 selv valgt at gå på pension samt fortsætte som selvstændig konsulent. Umiddelbar efterfølger blev ingeniør Robert Schmidt, der allerede var afdelingsleder i spildevandsafdelingen i kommunens tekniske forvaltning. Jørn S. Bach fortsatte som deltidsansat intern konsulent et år. Værkmester maskinmester P.E. Jensen gik på selvvalgt pension ved TRE-FORs overtagelse. Souschefen i Kolding Kommunes Vandværk, ledningsmester og maskinmester Søren Balle fortsatte en kort tid i TRE-FOR, inden han gik over til det private arbejdsmarked. De øvrige 12 medarbejdere fortsatte i TRE-FOR, delvis med nye opgaver i den nye store organisation, en del er fortsat ansat.

TRE-FOR valgte hurtigt at flytte personalet fra Kolding Kommunes Vandværk til arbejdspladserne i Vejle og Kolding. Bygningerne på Vestre Vandværk blev rømmet og ved juletid 2007 fjernede en nedbrydningsentreprenør alt på den store grund på Stadionvej ved Kolding Å. Intet blev skånet, heller ikke den fine velholdte maskinhal fra 1886 med det historiske udstyr. Formålet var at sælge den attraktive grund til boligbyggeri. I skrivende stund ligner byggegrunden stadig

en udbombet tomt. Adspurgt af TRE-FORs bygningsrådgiver anbefalede vandværkets tidligere ledelse, at man ikke foretog utilsigtede indgreb i de gamle rørledninger, tanke og brønde på grunden, der fører de naturlige kildevæld ned til ådalen.

Vandværkets forbrugere overgik uden afbrydelse af vandforsyningen, nu under TRE-FORs ledelse. De omtalte stordriftsfordele, herunder lavere vandpriser, forbedret service samt øget forsyningssikkerhed afventer historiens videre gang. Netop hensynet til forbrugernes interesser på langt sigt må vel med rette forventes i et forbrugerejet selskab, stort som lille.

VANDFORSYNINGSPLEANER, OFFENTLIG OG PRIVAT VANDFORSYNING

Vandforsyningsloven i Danmark pålægger de lokale myndigheder, primærkommunerne, i samarbejde med de regionale myndigheder, tidligere amtskommunerne, og siden kommunalreformen regionerne at udarbejde vandforsyningsplaner, med periodisk revision, der fastlægger rammerne for kommunens vandforsyning af forbrugere. Her stilles krav og grænser til såvel de offentlige som private almene vandværker (vandforsyninger med over 9 tilsluttede forbrugere/ejendomme) samt de private selvforsynende enkeltforbrugere. I den gamle Kolding Kommune var der i 1990 1 offentligt/kommunalt vandværk, 15 selvstændige private mindre og mellemstore vandværker (ofte andels- eller interessentskaber) hver med deres tildelte forsyningsområde med ret og pligt til vandforsyning. Desuden ca. 600 enkeltforbrugere, hvoraf sygehuset er den største.

Maskinhallen på Vestre Vandværk fotograferet i 2007 af B. Dedenroth-Schou.

Kommunen har pligt til at føre kontrol og tilsyn med private almene vandværker samt enkeltforbrugerne, medens tidligere amterne og nu staten fører tilsyn med de kommunale vandforsyninger. Antallet af private almene vandværker samt enkeltforbrugere er gradvist reduceret over årene igennem sammenslutninger, nedlæggelser og øget tilslutning til almen vandforsyning. Der er nu kun et enkelt kommunalt vandværk tilbage i den nye

Kolding Kommune, nemlig Christiansfeld Vandværk, der drives af Kolding Spildevand A/S. Ud over det store dominerende forsyningsselskab TRE-FOR A/S er der nu 36 små og mellemstore private almene vandværker i den nye storkommune. De største heraf er Bramdrupdam og Strandhuse-Nr. Bjert Vandværk Amba med over 200.000 m³ udpumpet vand pr. år. Disse to samt TRE-FOR er pt. underlagt særlige restriktive kontrol og admini-

strative tilsynskrav via et nyt statsligt forbrugerbetalt forsyningssekretariat under Miljøministeriet i henhold til den nye Vandsektorlov oprettet for at styre udskillelsen af de nye offentlige forsyningselskaber som A/S, fri af de kommunale myndigheder. Ved en beklagelig politisk fejltagelse er de større private almene vandværker herved uhensigtsmæssigt også blevet underlagt Vandsektorloven. Der gøres nu et forsøg på at ændre dette via brancheorganisationerne FVD og DANVA samt dele af den politiske forligskreds. De private almene vandværker selvstyres efter vedtægter, revision, generalforsamling, kommunalt tilsyn og regulativ samt godkendte takster/vandpriser. De ledes efter "hvile i sig selv princippet" med "nul profit" på langt sigt.

Generelt er det hensigtsmæssigt at opretholde en decentral og lokal almen vandforsyning i Danmark for at sprede vandforbrug/overforbrug og forureningsrisiko, sikre bevaring af vandkvalitet og hensynet til miljøet, drage nytte af lokalkendskab, motivere til en frivillig indsats og ikke mindst varetage forbrugernes interesser. Ud over ca. 90 store offentlige vandforsyninger/selskaber i Danmark, typisk organiseret under brancheforeningen DANVA, er der ca. 2000 lokale private almene vandværker, organiseret under brancheforeningen FVD. Hertil kommer så de mange tusinde private enkeltvandsforsyninger (alene eller max. 9 forbrugere) med egen vandforsyning. Vandforsyningen i Danmark, der næsten 100 % er baseret på op-pumpning af grundvand, er herved unik og speciel. Der er grund til at være stolte over den gode decentrale vandforsyning i Danmark og søge den fortsat bevaret og udbygget i takt med udvikling og nødvendige krav

uden overdreven bureaukrati, regulering og central kontrol såvel fra statslige som overstatslige organer og myndigheder.

KOLDING KOMMUNES VANDVÆRKS OPGAVER 1990-2005.

I 1990 var Kolding Kommunes Forsyningsforvaltning (KKF) en kommunal forsyningsvirksomhed, der samlede el, fjernvarme, vandforsyning og gasforsyning/bygas. Kloakering, spildevand og afløb var organiseret under Teknisk Forvaltning. Bygasforsyningen fra gasværket på Jens Holmsvej var i midten af 1980'erne flyttet sammen med vandforsyningen på "Vestre Vandværk" på Stadionvej, med hver sin afdelingsleder, hhv. maskinmester Henry Frederiksen fra gasværket og maskinmester Carl Erik Nielsen fra vandværket, begge med reference til forsyningsdirektør Sven Carstens. Denne sammenlægning af to forskellige forsyninger, fagfolk, gamle traditioner og kulturer krævede en vis overgangsperiode. Som led i et generationsskifte blev ledelsen af Gas- og Vandforsyningen gradvist samlet efter juni 1990 under ledelse af civilingeniør Jørn S. Bach. C.E. Nielsen gik på pension i 1991, mens H. Frederiksen gik på pension i 1992. Ved dannelsen af det lokale kommunale energiselskab "Kolding Områdets Energiselskab", KOE, i 1994 ved sammenlægning af det private elselskab KOH (Kolding Oplands Højspændingsselskab) og KKF's el, gas- og fjernvarmeforsyning, blev gas- og vandforsyningen atter delt, idet vandforsyningen blev overført til Kolding Kommunes Tekniske Forvaltning og KKF nedlagt.

Der var nu 16 medarbejdere tilbage på Ve-

Personale og pensionister samlet foran Kolding Vandværk i 2001. Foto: Søren Balle.

stre Vandværk. Alt gravearbejde, bygningsarbejde samt elarbejde blev udført af lokale entreprenører og elinstallatørfirmaer, mens alt VVS arbejde, rørlægning, drift og vedligehold af vandledninger, vandmålere og vandværker mv. blev varetaget af vandværkets eget personale. Ved omlægning af arbejdsopgaver og rationalisering reduceredes antal fastansatte medarbejdere til 15 ved naturlig afgang, inkl. nyansat kontorassistent, elektriker samt vandforsyningsassistent. Vandværket udførte nu også selv al elarbejdet, daglig vedligehold af egne køretøjer og anlæg, tilsyn

med privat vandforsyning på kommunens vegne samt øget information og administration.

I 1994 ansattes en kontorassistent, den første kvindelige medarbejder i vandværkets historie, bortset fra deltids timelønnet rengøringshjælp, på en udpræget mandearbejdsplads. Den nye kontorassistent blev hurtigt en god kollega, der var med til at ændre noget på den gamle "mandehørm" og maskuline omgangstone. En senere ansat kvindelig teknisk assistent (genbesættelse) bidrog også godt hertil.

I det hele taget har Kolding Kommunes Vandværk haft et solidt kollegialt samarbejde, en ordentlig omgangstone og gensidig respekt mellem de forskellige faggrupper og erfarne medarbejdere. Kulturen omkring de gamle håndværksfag og traditioner i en hundredårig arbejdsplads kunne være barsk og ligetil, men sjældent uvenlig. Arbejdet og vandforsyning blev passet, også uden for normal arbejdstid på vagter og ved akutte ledningsbrud og driftsstop, døgnet og året rundt. Forsyningspligten og forbrugerne blev taget alvorligt. Det var sjældent, at forbrugerne manglede vand i flere timer, selv ved større driftsforstyrrelser og brud. Den gensidige tillid og respekt mellem ledelse og medarbejdere, det meningsfyldte og samfundsgavnligt arbejdsområde og stabile ansættelses- og arbejdsvilkår på en offentlig arbejdsplads resulterede i langvarige ansættelser. Stabiliteten gav sig bl.a. udtryk i relativt mange 25 års jubilarer, sågar 40 års. Enkelte opnåede endda Dronningens 40 års fortjenstmedalje efter indstilling for god og tro tjeneste! Sammenholdet og samarbejdet fortsatte også uden for arbejdstid ved fælles arrangementer og sociale sammenkomster mellem nuværende og tidligere medarbejdere. Der oprettedes en pensionistklub, senere kaldet de "Gamle Vandmænds Forening" (GVF) med egne arrangementer, virksomhedsbesøg, udflugter, julefrokost, fejring af runde fødselsdage mv. GVF's aktiviteter er fortsat mellem tidligere medarbejdere og pensionister i KKV, også i årene efter TRE-FOR's overtagelse af KKV.

Efteruddannelse og faglig udvikling blev tilgodeset og fremmet gennem kommunens egne kurser og tilbud. Brancheforeningen

"DANVA" (Tidligere DVF, Danske Vandværkers Forening, hvor vandværksbestyrer O. Schulz var medstifter af den oprindelige bestyrer- og lederforening i 1927), udviklede også sin egen kursusafdeling og faglige specialkurser for medlemmernes medarbejdere. Jørn S. Bach var en årrække medlem af bestyrelsen i DVF og senere "Teknisk Råd" i det reorganiserede DANVA, samt formand for kursusudvalget. På DVF/DANVAS årsmøder med fagudstillinger samt årskurser var Kolding Kommune normalt repræsenteret. Således deltog ofte medlemmer af Teknisk Udvalg i DANVAs årsmøde og generalforsamling sammen med ledelsen for Kolding Kommunes Vandværk og Teknisk Forvaltning. Kolding var værtsby for DANVAs årsmøde i år 2000. Samarbejdet med leverandører og rådgivere medførte også efteruddannelse og faglig udvikling. Vandværket havde lejlighedsvis besøg af kolleger og gæster fra andre vandforsyninger, endog fra udlandet, herunder kunder fra faste leverandører i vandsektoren.

Kolding Kommunes Vandværk blev i 1994 medlem af det fællesejede rådgivende eksportselskab "Danish Water Supply", DWS Ltd., oprettet på initiativ af Danske Vandværkers Forening og ejet af en kreds af ca. 25 større vandforsyninger i Danmark med eksport af rådgivning, viden og know how til udlandet indenfor vandsektoren. Jørn S. Bach var bl.a. i dette regi med til at etablere et nyt vandværk på øgruppen Maldiverne for DWS i samarbejde med danske firmaer. Der var således efterfølgende kursister fra Maldiverne i Danmark, herunder på vandværket i Kolding. Vi deltog også i fælles eksportfremstød i de baltiske lande og Rusland, såkaldte "Da-

AFSLUTTENDE BEMÆRKNINGER

Afdelingsleder Jørn Sanvig Bach fotograferet i 1992 af Lillian Fransson.

nish Waterdays” for at støtte danske firmaer efter Murens fald.

Kolding Kommunes Vandværk deltog i 1997 også aktivt i et udviklingsprojekt under Erhvervsfremmestyrelsen om et nyt topmoderne SRO styrings anlæg i samarbejde med to danske firmaer og DWS. Prototypen blev opsat og afprøvet på Vestre Vandværk og medførte megen positiv omtale, besøg og præmiering. SRO anlægget var stadig i drift til 2006.

Der er som beskrevet sket en lang og spændende udvikling af Koldings vandforsyning fra de første langtrukne tiltag til en fælles offentlig vandforsyning til erstatning af byens mange elendige og mangelfulde private brønde. Over dyrekøbte fejl og børnesygdomme som pionerer i kommunal vandforsyning i oplysningstiden frem til første verdenskrig. Kampen mod fortsat mangel på vand, materialer, energi, hygiejne samt utilstrækkelig vandkvalitet og tryk. Blot at følge med udviklingen og samfundets stigende behov var en udfordring og bedrift, der blev søgt løst under snævre rammer og betingelser. Udnyttelsen af de givne naturforhold og kildefelter i området med forbedret teknik og viden blev efter politisk behandling udført af fremsynede og dygtige fagfolk. Indførelsen af ny og avanceret teknologi, materialer og værktøjer resulterede i overgangen fra vandmangel og utilstrækkelig vandkvalitet til overskud af godt drikkevand og god forsyningsikkerhed. Avanceret styring, regulering og overvågning, ny organisation og ledelse, udvikling og forandring, har ført til nutidens velfungerende vandforsyning. Nye krav, vilkår, forureningstrusler mv. medfører nye love og regler.

Et godt og dygtigt personale i et godt samarbejde på en stabil offentlig arbejdsplads, bakket op af byråd og politikere har skabt grundlaget for en velfungerende vandforsyning, der nu efter 125 år videreføres af et privat forbrugerejet multiforsyningssselskab, forhåbentlig til fælles gavn for forbrugerne og lokalsamfundet.

Bevarelsen af en decentral privat vandforsyning med samarbejdende mindre og mel-

Vestre Vandværk fotograferet i 2007 af B. Dedenroth-Schou.

lemstore lokale vandværker til supplement af den store vandforsyning i en fremsynet vandforsyningsplan sikrer en fleksibel og robust forsyningsikkerhed og vandkvalitet.

Alt dette er Kolding Kommunes Vandforsyning et godt eksempel på.

KILDER

Kolding Vandværk 1886-1936, 50 års jubilæumsskrift.

V. Schæffers Forlag 1936

Kolding Vandværk, 1886-1986, KKF 1986, redigeret af B. Dedenroth-Schou,

Information og arkivmateriale på Kolding Stadsarkiv og fra tidligere medarbejdere fra Kolding Vandværk.

FEM ÅR PÅ RIIS TOFT SKOLE

AF SØREN MULVAD

I august måned 1955 mødte jeg op i skørterne på min mor for at begynde skolegangen på Riis Toft Skole. Der var ikke dengang snak om nogen forberedelse til skolen, ingen børnehaveklasse eller forudgående besøg på skolen. Min mor havde dog været så forudseende, at hun en dag i foråret havde taget mig med hen og kigge ind i skolegården i et frikvarter. Det var skræmmende, så mange børn og så megen løben om råben. Jeg havde en stille frygt i mig.

Stemningen på den lange gang, hvor børn og forældre ventede, steg, da et barn ved op-råbet af sit navn selv svarede og ikke den ene af forældrene. Min mor syntes, at det lød kækt og beordrede mig til at gøre det samme. Jeg nægtede. Ikke om jeg skulle lade min røst runge for offentligheden!

Sammen med 31 andre småfolk kom jeg ind i klasseværelse nummer 10, hvor klasse-læreren, A. Hansen residerede. Han var i jakkesæt med vest, havde jerngråt, kraftigt hår og sorte øjenbryn. I øvrigt et rart menneske, dog, som det skulle vise sig, med et iltent temperament, når det brændte på, hvad det nok kunne gøre med 32 elever i klassen, stigende til 34 i perioder.

Lærer A. Hansen havde dårlige ben, ”sabelben”, sagde man. Jeg har ikke siden truffet på fænomenet. Det første år, vi havde ham, færdedes han med en kroget stok, når han skulle

fra klasseværelset til lærerværelset, men allerede i anden klasse måtte han have en stok i hver hånd, og senere fik han en kontorstol med hjul under, som ordensduksene trak ham frem og tilbage i. Den nedsatte bevægelighed og tiltagende korpulence i forening har ikke gjort ham livet lettere. Når man skulle hente Hansen på lærerværelset, stod man uden for døren, hvorfra tykke røgskyer fra tobakken pulsede ud.

Lærer Hansen var klasselærer for to klasser. Når ikke vi var hos ham, havde han en lidt ældre klasse, og da undervisningsbøgerne år efter år var de samme, kan hans forberedelsestid næppe have været omfattende. Hans hårfarve ændrede sig i løbet af vore år med ham til snehvidt, men lige kraftigt var det, og øjenbrynene beholdt den sorte farve. Han må have været i slutningen af 50erne, da vi kom i skole. Var der uro, kunne han skælde iltent ud. Ansigtet blev rødt, han bankede en knytt-næve i katederet, og alle skælvede. Hansens vrede kunne være frygtelig. Men som et tordenvejr driver over, var også hans vrede borte med ét slag, og den venlige side vendte udad igen. Hansen var god til at snakke med os og interesserede sig for vore hjemlige forhold, men det var ikke altid, han kunne huske, hvad han fik at vide.

Så kørte vi på med at lære bogstaver, tegne, synge og høre bibelhistorie. Alfabetet

blev sunget til melodien ”Jeg vil sjunge om en helt”, og efterhånden sad det også fast. Vi lærte blokbogstaver og snart efter skråskrift. Den første læsebog var Ole-Bole i gult omslag. Skrivning med blæk blev tidligt indført, vist allerede i 2. årgang. Der skulle hentes blækhuse, som stod i det store skab. Duksene stillede dem frem på tavleforhøjningen, og en elev fra hver pult hentede derpå et blækhus. Blækhusene var forsynede med en slags krave, og fik man ikke ordentlig fat, kunne det ske, at hele herligheden drattede på gulvet, så blækket sprøjtede til alle sider. Det var Hansens fornøjelse. ”Blæksprutte”, sagde han smilende og fik den uheldige til at tørre gulvet af med tavlekluden. Efterhånden fik mange anskaffet sig fyldepenne. De var nu til evig ulempe, da de ofte lækkede i taskerne, som tit fik en ublid medfart under transporten.

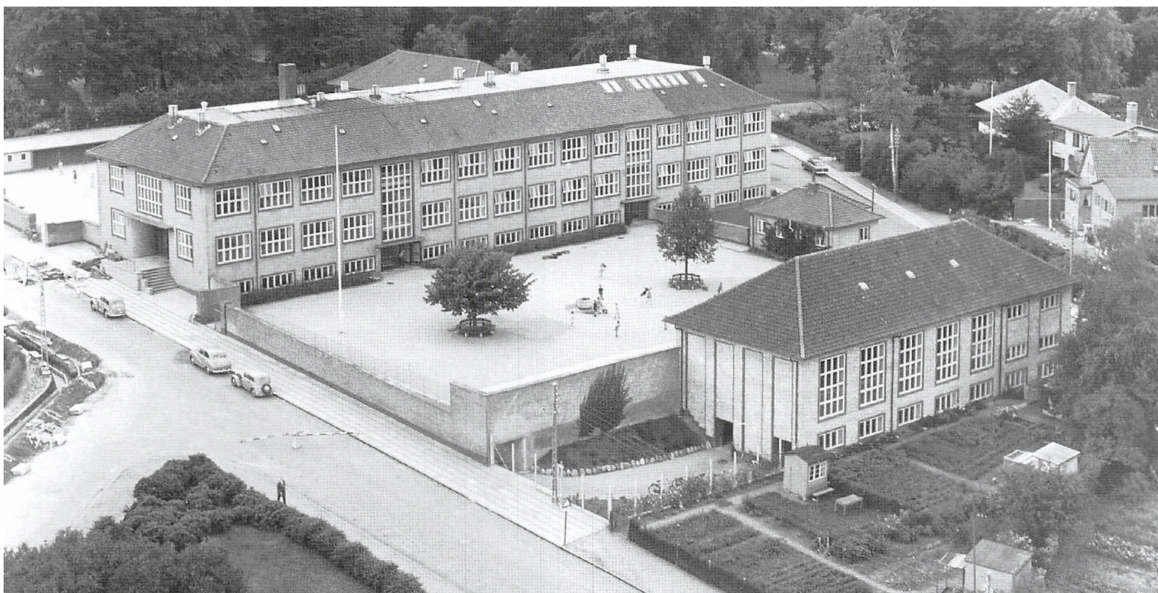
I dansk blev det indført, så snart vi kunne læse nogenlunde indenad, at vi på skift fik lov at foreslå en bog, som blev læst højt for klassen. Bogen blev lagt i katederskuffen, og den kom frem, når der var tid til det. Så blev eleverne kaldt frem og fik lov at læse højt for hele klassen. Vi hørte en del gode fortællinger på den konto. Det skete, at Hansen slumrede ind under læsningen, og så kunne staklen ved bogen få lov at læse længe, inden vedkommende blev afløst. De bedste læsere blev måske misbrugt på den måde, men alt i alt var højtlæsningen en god afveksling.

En gang i slutningen af 1950erne blev der foranstaltet en U-Landsindsamling til fordel for opførelse af en skole i Afrika. Hver klasse havde et projekt, som gerne skulle skæppe i kassen. De store lavede fine ting i sløjd og håndarbejde, og en af pigerne i min klasse, Vibeke Thomsen, fandt på, at vi skulle spille

komedien ”Askepot”. Hun sørgede for rollehæfter, kostumer og for- og bagtæpper. Hansen brød sig ikke om det, men Vibeke fik det gennemført, og klassen kunne bidrage med et pænt beløb i den fælles kasse. Der gik virkelig mange lektioner med øvning, hvor de få var på scenen og de mange var konstante tilskuere. Vibeke var Askepot, og hendes indledningsreplik: ”Åh, hvilken dejlig morgen!” lyder endnu for mit øre.

Der var mange lektioner med skriveøvelser. Hansen gav sig god tid til at vejlede hver enkelt elev. Man skrev, hvad der blev givet for og mødte derpå op ved Hansens plads ved katederet for at få det skrevne bedømt. Det kunne give en lang række af ventende. Blev der for uroligt i rækken, blev alle mand sendt på plads, og så tog vi en sang. Sangbogen var ”Arvesølv” med et uendeligt repertoire af sentimentale sange. Vi elskede dem. ”Hans, den lille hyrde” var vist klassens favoritsang. Vi blev trænet i ordklasser og bøjning af verber, substantiver og adjektiver. Ingen af os var i vildrede med endelserne i lang tillægsform og substantivernes bestemte form. Bibelhistorie var også en af Hansens forcer. Jeg kan endnu høre hans stemme, når han fortalte om filistrene og Kong David. Vi havde aldrig salmevers for hos Hansen. Hvad andre klasser var plaget af, nåede os ikke. Kun når Hansen var fraværende – han havde flere sygdomsperioder – og vi havde vikar, kunne de finde på at give os salmevers for til hjemmeforbereelse. Det var i øvrigt ikke nemt at være vikar i vores klasse, når ikke man havde Hansens autoritet og embonpoint, både fysisk og mentalt.

Vi havde Hansen til alle fag det første år, med undtagelse af gymnastik, hvor Leif

Riis Toft Skole fotograferet i 1956 af P. Thastum.

Nielsen havde alle drenge fra A og B-klassen. Han gik i knickers, hvad næppe ses mere, og så var han "gårdhund", som vi sagde, når han ikke hørte det.

Når vi mødte i gården om morgenen, skulle vi stille vore tasker ved "dødlinjen", hvor klassens navn var malet i asfalten. Når det ringede ind, stillede vi op i geled. Leif Nielsen skuede ud over flokken fra det ophøjede stade på kantstenen om blomsterrabatten. Opdagede han uro, var han der som en høg. Kokosnødder og ørevridere skabte ro, de mest formastelige blev sat til at samle tabt, fedtet madpapir op i gården.

Indmarch foregik klassevis. Ved klasseværelset klædte man sig af overtøjet og stod i rækker og ventede på tilladelse til at gå ind. Ordensduksene holdt klassedøren. Når alle var inde, stod man ved sin pult, indtil der

blev givet tegn til at sidde. Kom der en voksen ind i klassen i løbet af en lektion, røg alle op at stå. Da der var faste bænke med skrånede pulte, var der ingen larm af løse stoleben, vor tids plage i klasseværelserne. Vi tiltalte de voksne med De og Hr. eller Lærer.

I frikvartererne legede vi ofte sanglege, drenge og piger sammen. "Verner, vil du ride", "Under den hvide bro", "Ved vejen bo'd en mand", "I haven står der et pæretræ", "Der kom en mand fra Det røde Hav" og endnu én, hvori linjen "Hop så højt du elsker ham, ellers sæt dig ned og skam" forekommer. Vi spillede med bolde. Kastede dem op i luften og skulle foretage forskelligt med kroppen, inden vi greb dem igen. Det var en fin motorisk øvelse ligesom de forskellige lege med yoyo, sjippetov og langreb. Drengene spillede med marmorkugler og hønseringe el-

ler legede løbelege, indtil vi blev for blaserte og kun kunne spadsere rundt i samtale. Var der problemer på legepladsen, hørte Hansen gerne på os. Han var helt god til at tale oprørte elever ned. "Sådan noget ser man da bare gennem fingre med", kunne han sige.

Hver mandag var det sparedag. Andre steder i landet har man opereret med sparemærker, men på Riis Toft Skole havde man ordinære bankbøger. En time blev klassen sat til at skrive af, og så kaldte Hansen på eleverne enkeltvis. Eleverne fik indskrevet deres indskud i egen bankbog og beløbet blev ført kontra i den store spareprotokol. Pædagogisk nok var sparedagen mandag, hvor man kunne regne med, at elever havde fået en skilling af bedsteforældrene om søndagen. Jeg endte med et pænt beløb i løbet af de fem første år.

Madpakkespisning var organiseret, så der var signalringning ved ophøret af foregående lektion, og igen, når der var gået en passende spisetid. Hver elev fik af kommunen en kvart liter mælk og i sæsonen en levertranpille og en C-vitaminpille.

Børnebespisning var en ordning, der havde god tilslutning. Man kunne melde sig til at deltage, og kunne gå i kælderen, hvor nogle af byens damer serverede for os. Maden var udmærket, men der var alligevel en nysgerrighed efter at kende dagens menu, så kræse gæner kunne holde sig borte, hvis ikke retterne faldt i smag. Der blev altid serveret to retter. Vælling, sødsuppe, hvid eller brun labskovs, frikadeller, byg- eller anden grød. Mange af os fik på den måde varm mad to gange dagligt.

Der var naturligvis undervisning om lørdagen, men da var lektionerne hver ti minutter kortere, hvad der forårsagede både glæde og lidt forvirring, når man sad med et arbejde, og

Søren Mulvad. Foto fra 1958.

klokken ringede. På den måde kunne vi nå at have seks lektioner og alligevel være færdige klokken 13. Når årets skema kun rummede fem lektioner om lørdagen, kunne jeg være hjemme, inden sirenen på den stor SOLAR-bygning hylede klokken 12.

Meldte en naturlig trang sig i løbet af en lektion, kunne man række hånden op og bede om at "gå i gården". Jeg mindes ikke, at det nogensinde blev nægtet. Den ene side af gården havde en række toiletter samt et rum, som blev omtalt som "pisse-waer", naturligvis en koldingensisk omskrivning af det sobre pissoir. En stor dreng advarede mig venligt om ikke at stille op for nær ved indgangen, "så ka' æ piger bare se dig".

Vi mødte andre lærere efterhånden. Den søde frøken Johansen regnede med os, fru Elkær fik vi i historie og geografi og Bo Winther sang med os. Vi havde fru Hel-Hansen og fru Gregersen, senere lærer Therkildsen til engelsk. Hver havde deres ejendommeligheder, men trods alt lærte vi vist, hvad vi burde.

Progressive lærere viste os film med rigelig pædagogisk indføring. Man så for eksempel, hvorledes en tabt pakke fars blev invaderet af spyfluer, hvorpå man fulgte fluens udvikling æg-larve-puppe-flue. Forud var gået en advarende og forberedende forelæsning, hvori man blev orienteret om filmens ulækre indhold. En anden film, som blev forevist under stærk alvor var "De fem onde År", en stærkt tendentiøs film, som handlede om Besættelsen. Det gjorde indtryk, at filmen var *forbudt for voksne*. Ingen skulle nemlig gerne kunne genkende nogen. Vi var ikke ofte i filmlokalet, men somme tider blev der vist underholdningsfilm. Vi var ikke så forvante med film i det hele taget, så der var stor søgning. Jeg husker endvidere en enkelt gang, at en lærer havde optaget en skoleradioudsendelse, som blev afspillet på en spolebåndoptager på katederet. Da det var en aldeles ny oplevelse, foregik det under absolut ro.

Undervisningen var selvfølgelig anderle-

des end den er i vor tid. Jeg har selv været lærer i omtrent 40 år, men tænker ikke på min egen skoletid som noget gammeldags eller forkasteligt. Først og fremmest var der tid. I alle fag brugtes forlagstilrettelagte materialer, som var indrettet med en progression og tilrettelagte tekster, der kunne fænge. Nyt indlærtes sikkert til overmål, men til gengæld kunne vi dividere, når vi havde gennemdivideret de første 1000 stykker. Ligeledes blev adskillige andre og nyttige discipliner grundigt terpet. Tabellerne blev gentaget år efter år, kryds-og-bolle systemet fik et par ugentlige lektioner, skønskrift, retskrivning og engelsk. Min kritik af nutidens lærebøger er, at de ofte savner disse mængder af øvestof og fagtrængslen i forbindelse med det reducerede timetal forhindrer, at indlæringen kan have sin tid. Det er blevet sagt, at de elever, der i 1965 forlod den 7-klassede skole havde haft flere dansklektioner, end dem, der nu forlader 10. klasse.

Undervisningen satte ikke spørgsmålstegn ved samfundsordningen. Vi blev ikke efterladt i tvivl om, at den danske samfundsmodel var prima, genopbygningen efter 2. Verdenskrig var vellykket, de få værnemagere og medløbere, der havde været, var imbecile personer, der nærmest hørte hjemme under ånds-svageforsorgen og endelig var den lutherske kristendomsopfattelse den eneste rigtige. Katolikker var lidt latterlige og mistænkelige, adventisterne var helt i skoven og Frelsens Hær var nogle badutspringere.

Vi havde et fag, som længst er forsvundet fra elevernes skema: Småsløjd, også kaldet papirsløjd. Det var et ret kreativt fag, tydeligt et barn af Jørgen Clevins tid. Vi foldede origami efter lærerens forevisning og dekorede

tingene efterhånden. Vi lavede papirklip, julekort, påskemotiver, strikkede hestetømme i en strikkelise, og de dygtigste lærte at strikke grydelapper. I dette fag brugte vi genbrugs-ting. Jeg byggede bl.a. en lille by af tændstikæsker, som blev beklædt med farvet glanspapir og forsynet med døre og vinduer, kørende biler i gaden, træer, trækvogn og måske mere. Nabokonerne samlede tomme tændstikæsker til mig, og en hel fryd var det, da underboen kom med en tom husholdningsæske. Da alle havde gasblus og fyrede i kakkelovn, var der ikke så langt imellem de tømte æsker.

Drengene kom i sløjdsalen og pigerne i skolekøkkenet fra 4. årgang. Hr. Hartmann hersede med os. Han havde et særligt greb, hvor han tog et tag i halshuden under hagen og drejede en kvart omgang, så havde han krammet på kålhøgne drenge. Grebet blev omtalt iblandt os som "at få en Hakkemand." Året derpå fik vi Christian Jensen, populært kaldet "Røde Kesse". Han var elskelig, havde et tydeligt jysk islæt og var ret bramfri: "Den ka' lisså godt høvl si' bræt or'nli' som kom her op og få en ski'eballe", sagde han. Hvor vi sled med høvlene! Det er en af de mange ting, jeg lærte, som jeg aldrig har haft brug for siden.

Elevernes sundhed blev fulgt nøje af sundhedsplejerske, frøken Løwert og skolelægen. Frøken Løwert var en lille, meget venlig dame, som altid var til stede på skolen. Jeg var adskillige gange inde hos hende for at få stoppet næseblod. Hun dryppede et par dråber eddike på en vatdut, stoppede den op i næsen, og den sure saft fik sårrandene til at snerpe sammen. Flere gange årligt kom hun ind i klassen og gennemgik hver enkelt elev. Så, om vedkommende havde rene hænder og

Sundhedsplejerske frk. Løwert.

negle og rodede håret igennem for måske at finde lus. Skolelægen indkaldte os en gang årligt, hvor han observerede sundhedstilstanden og lavede syns- og høreprøve. Man skulle møde afklædt, kun i underbukser. Der gik en drabelig historie om en dreng, som en gang var mødt med rejsning. Lægen skulle have smækket ham én over tissemanden med en lineal og sagt "Læg dig!".

Der var også skoletandlæge. Først skulle vi spadserere ned i Skolegade, hvor klinikken var indrettet med en række tandlægestole i ét lokale i den gamle Borgerskole. Det var ikke hyggeligt. Der lød gråd og småkvalte hvin fra

stolene, når der skulle bores. Siden blev klinikken flyttet om i Divelshul. Jeg var fast kunde hos fru Teglgård. Man blev forsynet med et tandlægekort, hvorpå blev noteret, hvornår man skulle møde. Kortet viste man for sin lærer en passende tid, før man skulle være på klinikken. Så spadserede man derned, blev undersøgt eller behandlet og fik så noteret, hvornår man havde forladt klinikken. Det gjaldt så om at bruge en passende tid på spadsereturen, så det ikke blev mistænkeligt, at den ene vej varede længere end den anden. Det var en fin spadseretur fra Riis Toft bag om skolen, forbi husvildeboligerne på Stejlbjerg, gennem anlægget og ned over åen.

I en af årgangene blev det indført, at eleverne fik et ugentligt bad. Drengene fra to klasser kom ned i vaskerummet med de mange brusekabiner, hvor vi sæbede hinanden ind og skyllede af, to mand i hver kabine. Pedellen var bademester. Når han piftede i fløjten, skulle første hold sæbe ind, og anden gang skulle man bytte plads, tredje gang skyllede sidste mand sæben af og så videre.

Ved skolen var anlagt et svømmebassin. Hertil knytter sig et lille drama. En vinterdag, blev døren til vores klasseværelse revet op, og en forvirret dreng meddelte, at der var sket en ulykke dernede. Hansen måtte køres ind på kontoret, for han kunne ikke selv klare trapperne. Det viste sig, at sneen havde fået glastaget til at brække itu, og en dreng havde fået de tunge skår i ryggen. Han blev hentet af en ambulance i skolegården.

Af mærkedage var juleafslutningen, hvor elever fra de ældre klasser allerede uger forud havde dekoreret tavlen hos os med sjove nisetegninger, der kun lod en mindre kvadrat åben til daglig brug. Mange af os elever fik

foræret julekalendere af de handlende, som vi fik lov at stille op i vindueskarmene. Så gik der gerne en del af en lektion med at de enkelte fik lov at åbne en låge i en kalender. Det kunne tage sin tid, når der var stillet mange op. Sidste dag inden jul måtte man have slik med og julelys og grankviste på bordene, der blev sunget en del salmer og leget små lege. Vi lagde små gaver til Hansen på katederet, som han takkede hjerteligt for. Allersidst var vi i Kristkirken, hvor vi sad så tæt, at jeg ikke opfattede meget af, hvad der ellers skete.

Vi var på skoleudflugt hvert år. Hansen kunne selvfølgelig ikke følge os, men skole-sygeplejersken, frk. Løwert, kørte ham ofte. Hun havde bil, og et par enkelte andre på skolen havde bil, men det var ikke almindeligt.

Vi skulle som indledning til udflugten vælge en fanebærer. Det foregik ved skriftlig afstemning. Klasseværelsets taburet blev stillet hen over papirkurven, så kunne stemmesedlerne puttes igennem sprækken. Så var der afmarch gennem byen i kolonner, hver klasse med fane i spidsen til banegården eller rutebilstationen. Et år gik vi til havnen og sejlede med damperen til Løverodde. Når de enkelte klasser passerede igennem tunnellen i Søndergade, vrælede vi "HURRA" meget højt for at nyde, når det rungede under broen.

En behagelig afveksling var endvidere den årlige skolefest. Femte årgang spillede en komedie for årgangen og alle de yngre. En lærer satte i scene og en klasse maledede kulisser. På festaftenen var der dans og leg efter komedien.

Der blev også foranstaltet en festdag, da skolen fik foræret en ny fane. Alle elever blev samlet i en af gymnastiksalene, der blev holdt patriotiske taler og med stor højtidelighed

*Riis Toft Skoles udflugt den 10. maj 1957 i Klostergade på vej til Banegården. Turen gik til Nyborg.
Foto: P. Thastum.*

slog tre udvalgte personer hvert sit søm i fanestangen, ledsaget af alvorlige ord.

Min skolevej gik ad Haderslevvej, krydsede Kollinsgade, Agtrupvej og Haderslevvej. Jeg var ikke stolt ved at skulle krydsede de befærdede gader, når ikke der var andre ifølge, kendte eller ukendte. Efter nogen tid blev der opstillet en fodgængerhelle på Haderslevvej, og de gamle, blanke vejsøm blev erstattet af zebrastriber. Det lindrede overgangen. En gang gik det nu galt. Jeg var på hjemvej og kiggede til venstre, inden jeg krydsede første halvdel af vejen, og fandt mig selv i næste nu liggende langt henne ad asfalten med hul i

hovedbunden. En lærling på knallert havde haft så stor fart på ned ad bakken, at han kørte den gale vej udenom hellen i stedet for at bremse. Nogle unge mænd samlede mig op og kørte mig på skadestuen. En betjent kørte mig hjem med plaster på knolden og fortalte, at pågældende knallertkører havde meldt sig selv. Han fik en bøde på 20 kr., som han skulle afdrage af sin beskedne lærlingeløn med 2 kr. hver lørdag. Han kom trofast nogle gange og afleverede 2-kronerne, men så fik mine forældre medlidenhed med ham og lod ham slippe.

Turen ad Riis Toft Vej foregik ad et kul-

støvbelagt fortov. Der blev med års mellemrum kørt nyt, sort kulstøv på, som mænd med motoriserede brolæggerjomfruer bankede fast. Al deres banken nyttede kun lidt, vi fik sandalerne fulde af spidse kulstykker, og vinterfodtøjet blev støvet til med sort til langt op på strømperne. En anden rute var at gå ad den plørede vej om til Mariegade og hente min kammerat Mogens Larsen, som boede i en rigtig rar familie i en diminutiv lejlighed. Herfra gik vi ad stien over til Agtrupvej og vinkede til Mogens' mor og søster, der sad i vinduet. Mogens var en læsehest. Vi var ofte sammen på Centralbiblioteket, hvorfra han ikke var til at drive hjem.

Om vinteren strøede man sand på vejene. Haderslevvej blev et fastkørt lag sne-is, som kommunens arbejdsløse brød op med skovle og jernstænger, læssede det på vogne, og de hældte det vistnok i åen. Al trafik foregik i skridtgang, og nutidens ulemper med saltblød is var ukendte. I skolegården kunne "gårdhunden" vende det blinde øje til de mange glidebaner, men blev de for voldsomme, hældte han salt på, og så var den fornøjelse ude. Snekastning i skolegården var selvfølgelig forbudt, men ligeledes blev der vendt

Grusgraven ved Tøndervej.

det blinde øje til, så længe det foregik i fordragelighed.

Når skoleåret var til ende, blev forældrene indbudt til "eksamen". Det var årets eneste kontakt mellem skole og hjem. Klasseværelset blev besat med forældre, og Hansen forsøgte at få alle til at læse lidt og besvare spørgsmål, så enhver fik sit. Det var selvfølgelig ikke nemt at nå rundt om 32 elever i løbet af 50 minutter. Derpå fik alle (fra 3. klasse) en karakterbog med hjem til underskrift, hvori stod "opladt i 4. klasse", så var den sag klaret.

Op til sommerferien blev enhver spurgt, om vedkommende skulle på ferie nogen steder, for så kunne man få en gratis rejse med DSB. Der var gerne nogen, der skulle besøge en slægtning i en anden by, og så blev billetterne udfærdiget med navn, stempler og inspektørunderskrift.

Hvem var så klassekammeraterne? De kom fra et ret stort opland. Jeg kan slet ikke huske alle, og vi blev aldrig fotograferede, så der er ikke noget at huske dem på. Flere af deres mødre fik håret sat på "Salon Borgen", hvor min mor arbejdede. Gennem salonen distribueredes små nyheder og udveksledes tanker om de enkelte elever og deres hjem.

Der var fine legepladser rundt i byen. Jeg havde store, klumpede lurfødder at gå hjem på, når jeg sammen med kammerater havde leget i den store grusgrav ude ad Tøndervej. Drengene fra Hollændervej bemægtigede sig en gang en herreløs båd i Kolding Å. Den lå tøjret og måske glemt nede ved Ågade, og vi var tit dernede. Min mor var ikke glad for at vide, at vi legede der, så hun gav os til en 50-øres is, for at vi skulle holde os derfra. Vi købte isene og satte os ned i båden og spiste dem. Ellers løb vi ofte rundt i Stejlbjerganlægget

og helt ud i Byparken og Marielund Skov, hvor man kunne se Trolldhedetoget suse igennem bakkerne.

Ingen af os havde eget værelse. John fik et indrettet på loftet og sov der sammen med sine brødre. Familien boede til leje hos bedsteforældrene. Friluftslige foregik på gader og i gårde. Sporlegen foregik på den måde, at en gruppe gemte sig, men udlagde spor, tegnede pile på cementen eller ridsede i gruset, og så skulle en mindre gruppe lede dem op. Det kunne være spændende at skulle gennem ukendte gårde og måske kældre, for at følge et spor. Der blev rullet på rulleskøjter i Karolinegade. De larmede som ral på et bliktag. Vi legede med cowboy-figurer eller var selv cowboys på egne ben.

Om søndagen kunne vi komme i Kosmorama i Østergade og se en vild cowboyfilm for 75 øre på de forreste rækker. Salen var gerne stuvende fyldt. Et par enkelte gange var jeg med til søndagsskole hos Frelsens Hær. Det var ganske vist festligt, og der blev serveret for os, en dame spillede koncertina, men stemningen fængede mig ikke. Vi brugte også meget tid på at læse Anders And-blade, børnebøger og lege skole.

Så samlede vi på alt muligt. Blandt andet flaskeetiketter. Vi bestormede de forskellige depotbestyrere i byen og fik hele sæt af øl- og sodavandsetiketter udleveret, som vi med melklister satte i album. Kunne man lokke et frimærke fra forældrene, kunne man skrive til fjerne bryggerier og få sendt etiket-sæt. Jeg anlagde også en samling af tændstikæsketiketter. Samlere af sådanne kaldes fileminister. Det var sjovt at gå på havnen og søge efter kasserede æsker fra fremmede lande.

Naturligvis samlede jeg også frimærker.

Bare det, at erhverve noget, der stammede fra et fremmed land, var spændende. Min morbror var meget generøs med at forære mig pakker med frimærker ”100 forskellige. Hele verden!” De kostede nok 1,75 kr. pr. pakke. Jeg tror, at meget få af os havde været på den anden side af Storebælt, enkelte havde måske været i Tyskland, men man kørte ikke gerne i det omfang, der siden er blevet almindeligt. Privatbilismen var endnu ikke for småfolk.

Børnefødselsdage var gerne meget festlige. I klassen fik man lov at dele et stykke slik ud, karamel eller bolsje. Enkelte lærere lod os fejre fødselsdag ved at læse lidt højt for os, også selv om de ikke var klasselærere. Der blev uddelt små, trykte invitationskort til kammeraterne. At byde hele klassen, som det nu er skik, kunne ikke finde sted. Ingen havde boliger med plads til 32 gæster. Der var så sodavand med sugerør og boller med smør, lagkage og måske småkager. Så blev der leget, og måske legede forældrene med. Inden vi gik hjem, blev der ofte serveret en skive is med isvafler til. Sodavandene var for mange af os så usædvanlige, at vi ikke kunne drikke en hel. De blev anbragt bag gardiner og på hylder med ordre på, at enhver skulle huske sin egen. Gaver? Havde man opfindsomme forældre, kunne man komme med en gave, men den obligatoriske afgift var en 1-krone, mere eller mindre fantasifuldt indpakket.

Men loppetiden fik ende. I 6. årgang blev vi delt i A- og B-klasser. B-klasserne – de boglige skulle forberedes til realeksamen, mens A-klasserne kun skulle have den obligatoriske afgangsprøve. Min familie forlod dog Kolding midt i skoleåret 6. årgang.

KOLDING ORIENTERINGS KLUB OG DENS KORTTEGNERE

AF KLAUS STAUGAARD

Kolding Orienterings Klub kunne i 2009 fejre 40 års jubilæum, og ved årsskiftet 2011/2012 er det 40 år siden, at klubbens egne medlemmer fremstillede klubbens første orienteringskort, også kaldet O-kort.

Orienteringsidrættens idé er at finde vej ved hjælp af kort og kompas i et ukendt terræn, og orienteringskortet er forudsætningen for, at dette kan lade sig gøre.

Orienteringskortet er et af de mest nøjagtige kort, man kan få. Kortet er trykt i fem farver. Selvom det er meget detaljeret, så er det med enkle signaturer, som er lette at fortolke. For brugeren af et O-kort betyder det, at uanset hvor i verden, man løber, så betyder de anvendte symboler det samme.

Det var blandt andet muligheden for billig flerfarvet offsettrykning med fotografisk sats-teknik, der satte gang i produktionen af O-kort. Indtil slutningen af 1960'erne var det kort fra Geodætisk Institut (GI) typisk i målestokken 1:20.000 eller 1:40.000, som blev anvendt ved orienteringsløb i Danmark. Kortene fra GI var dog ikke så detaljerede, som man kunne ønske sig, så inspireret af udviklingen især i Norge og Sverige, begyndte de første danske orienteringsklubber selv at fremstille O-kort i 1965/66.

Da Kolding Orienterings Klub blev stiftet, skete det således på et tidspunkt, hvor Orienteringsidrættens var under forandring.

DET FØRSTE ÅR

På initiativ af Svend Aage Petersen (spejderleder i DDS) havde byens spejderkorps nedsat et fællesudvalg, som indkaldte til den stiftende generalforsamling på Kolding Vandrehjem den 31. marts 1969. Der deltog ca. 70 personer, langt de fleste med tilknytning til spejderbevægelsen, og af dem, der mødte frem, meldte 32 sig ind i klubben. Til den første bestyrelse blev valgt 4 spejderledere med Svend Aage Petersen som klubbens første formand.

Han havde været aktiv orienteringsløber helt tilbage i begyndelsen af fyrrerne og var den eneste i bestyrelsen, der havde noget kendskab til orientering som konkurrence-sport. Han sørgede for, at klubben blev tilmeldt Dansk Orienterings-Forbunds Sydjyske kreds, og at det organisatoriske tilhørsforhold var i orden. Bortset fra nogle få træningsløb afholdt umiddelbart efter klubbens stiftelse, var aktiviteten det første år meget begrænset og kommunikationen dårlig. I den første bestyrelse var det egentlig kun Svend Aage Petersen, som lavede noget.

Svend Aage Petersen, kaldet "Brumme" var initiativrig og gik i gang med på egen hånd at rekognoscere og tegne Ammitsbøl Skov, hvor han havde påtaget sig at arrangere kredsens mesterskaber i natløb i foråret 1970. Var han

initiativrig, så kneb det mere med evnen til at uddelegere, og klubben var nær sammenbruddet i det forår. Den 24. marts 1970 blev der valgt en ny bestyrelse på en generalforsamling, der hverken var rettidig indvarslet eller holdt på et tidspunkt, der var i overensstemmelse med vedtægterne, men noget skulle der ske, hvis klubben skulle overleve. Den ny bestyrelse bestod af de medlemmer, der var kommet i gang med at løbe O-løb og med *Niels Peder Pedersen*, kaldet NP, som ny formand. "Brumme" blev næstformand i den nye bestyrelse.

Kortet over Ammitsbøl skov blev aldrig gjort rigtigt færdigt. Vinteren 69/70 havde været meget snerig, så det var begrænset, hvor meget der var blevet rekognosceret i skoven. Kortet blev sendt til trykning i sidste øjeblik og kom først tilbage fra trykkeriet dagen før løbet og så endda uden den gule farve, ligesom den blå farve manglede i søerne. Natten før løbet sad "Brumme" og hans kone og tegnede poster ind og malede gul og blå farve på.

Næste aften kom kortene til start-stedet, men "Brumme", som også var banelægger, var der ikke. Efter nogen ventetid besluttede man at aflyse løbet. De fremmødte løbere blev sendt i skoven for at lede efter "Brumme". De fandt ham og fik ham med hjem. De, der havde begreb om tingene, var enige om, at natløb i den skov – og på det kort – aldrig kunne være gennemført.

I instruktionen til natløbet stod blandt andet følgende om kortet: "Kortet er et særtryk, der fremtræder som nyttegnet, men må kun betragtes, som et lidt "forbedret" G.I.-kort". Vendingen "et lidt forbedret GI-kort" gør, at kortet ikke betragtes som klubbens første "rigtige" O-kort.

Det var en skrap begyndelse for en ny og uerfaren klub – måske en af grundene til, at klubben sidenhen har markeret sig med gode og store arrangementer – der var en plet, som skulle vaskes af.

KORTFREMSTILLINGENS FASER

Lige fra det første kort blev tegnet og op til i dag, har det været Kolding Orienterings Klubs egne medlemmer, som frivilligt og ulønnet har tegnet klubbens O-kort. På alle O-kort fremstillet af Kolding Orienteringsklub står der: "rekognosceret og rentegnet af medlemmer af Kolding Orienterings Klub" eller en lignende tekst. Kun på et af de mere end 150 O-kort, klubben har tegnet, står der hvem der har rekognosceret og rentegnet.

Korttegningsprocessen kan i hovedtræk inddeles i følgende 3 faser: Indsamling af grundmateriale, rekognoscering i skoven, rentegning af kortet.

For 40 år siden bestod grundmaterialet til et orienteringskort typisk af GI-kort, luftfotooptagelser, skovkort (hvis det var en statskov), og hvis man var særlig heldig, kort tegnet efter luftfotooptagelser til brug ved vejprojekter eller byudviklingsplaner. GI-kortet var vigtigt, da det var derfra, man fik højdekurverne. Det forskellige materiale blev tilpasset, så det havde samme målestoksforhold. Dette blev normalt valgt dobbelt så stort som det færdigtrykte korts målestoksforhold. De fleste kort, klubben har tegnet, har målestoksforholdet 1:10.000, og grundmaterialet har derfor typisk været 1:5.000. Kortene blev lagt ovenover hinanden blot for at konstatere, at der var afvigelser mellem kortene. Man valgte typisk at tage udgangspunkt

i GI-kortet og overførte herefter alt, hvad man kunne se på de andre kort til GI-kortet. GI-kortet med tilføjelser blev brugt som grundkort for arbejdet i skove.

Da Kolding Orienterings Klub i 2009 tegnede Tapsøre Statsskov, blev følgende grundmaterialer brugt: Gammelt GI-kort samt nyt Kort 25, skovkort samt COWI-kurver med tilhørende luftfoto. Det sidste har sin baggrund i, at Dansk Orienterings-Forbund og den internationale rådgivningsvirksomhed COWI i 2008 indledte et spændende samarbejde. For DOF betyder partnerskabet, at forbundets klubber får adgang til den nyeste teknik til fremstilling af grundmaterialer til brug ved korttegningen. Brugen af Cowi-kurver vil de kommende år betyde, at O-kortene får et mere præcist og korrekt kurvebillede end tidligere. Men Cowi-kurverne er så detaljerede, at man nu som korttegner skal forenkle kurvebilledet for at få et læsbart kort.

Grundlæggende er rekognoscering i skoven dog stadig et spørgsmål om at trave skoven igennem på kryds og tværs og få indtegnet samtlige veje, stier, grøfter, vandhuller, sten, vækstgrænser, høje, lavninger m.v. Med sig i skoven har man grundkortet og små udklip af de øvrige grundmaterialer. Grundkortet og materialerne er tapet fast på en plade. Ovenover grundkortet placeres et stykke gennemsigtigt ark, "rekognosceringslappen", på denne noteres alle de observationer, man gør.

Der er inden for de senere år kommet nogle nye hjælpemidler, som har gjort dette arbejde noget nemmere, først var det afstandsmålere og senest håndholdt GPS-udstyr. Men det er fortsat et tidskrævende arbejde at rekognoscere et kort. Det tager normalt mellem 15 og 30 timer pr. km². Gennem årene har 64

Korttegning i skoven.

medlemmer været i skoven for at rekognoscere.

Frem til og med 1991 blev alle kort i Kolding Orienterings Klub rentegnet i hånden. Netop rentegning af kortene var en stor udfordring. Kortnormen krævede nemlig fem separate planer – en for hver af de 5 farver på kortet. Hver plan blev tegnet på gennemsigtigt tegnepapir med en sort tuschpen, meget af det som frihåndstegning. Ved hjælp af pasmærker i korttrammernes hjørner kunne de fem planer lægges nøjagtigt over hinanden, og trykkeriet sørgede for, at de respektive planer fik den rigtige farve på de færdige kort. På de gamle kort kan man se, at de fem farver ligger over hinanden i rammehjørnerne. Alt, hvad der ikke var dækket af tusch på de fem planer, fremstod som hvidt på kortet, og det skulle så indenfor kortområdet svare til åben skov og ikke noget som helst andet. Når et nyt kort var færdigtegnet og trykt, blev planerne arkiveret og genbrugt, når kortet over skoven trængte til revision. Det var derfor en noget enklere opgave at revidere kortet ef-

terfølgende, og flere af klubbens medlemmer blev på den måde fortrolig med teknikken.

Den store fornyelse kom i 1991/92, da klubben begyndte at anvende computerteknik ved rentegningen. Kolding Orienterings Klub anvender i dag et program, OCAD, som er specielt udviklet til korttegning. Programmet indeholder alle signaturer, som skal anvendes ved korttegning. Med taster og mus kan man så at sige male kortet på skærmen og gemme i lageret. Rekognosceringslappen fra skoven scannes ind i programmet og ligger så som underlag på skærmen, når man rentegner selve kortet. Det er en forholdsvis nem teknik, som ikke kræver tegnemæssige forudsætninger, men nok lidt fortrolighed med computere. Hvor man før regnede med, at det tog 25-30 timer at rentegne 1 km², svarende til minimum 5 timer pr. plan, så kan det i dag med edb gøres på 5-10 timer pr. km². Siden Kolding Orienterings Klub blev stiftet, har 36 medlemmer rentegnet kort.

DE FØRSTE KORTTEGNERE

I foråret 1971 var *Niels Erik Uhlemann* begyndt at rekognoscere og rentegne Lilballe. Kort efter opstod ideen om at lave et samtryk – 2 kort til ét korts pris – ved at tegne Marielund og Bramdrup Skov på samme tegneplaner.

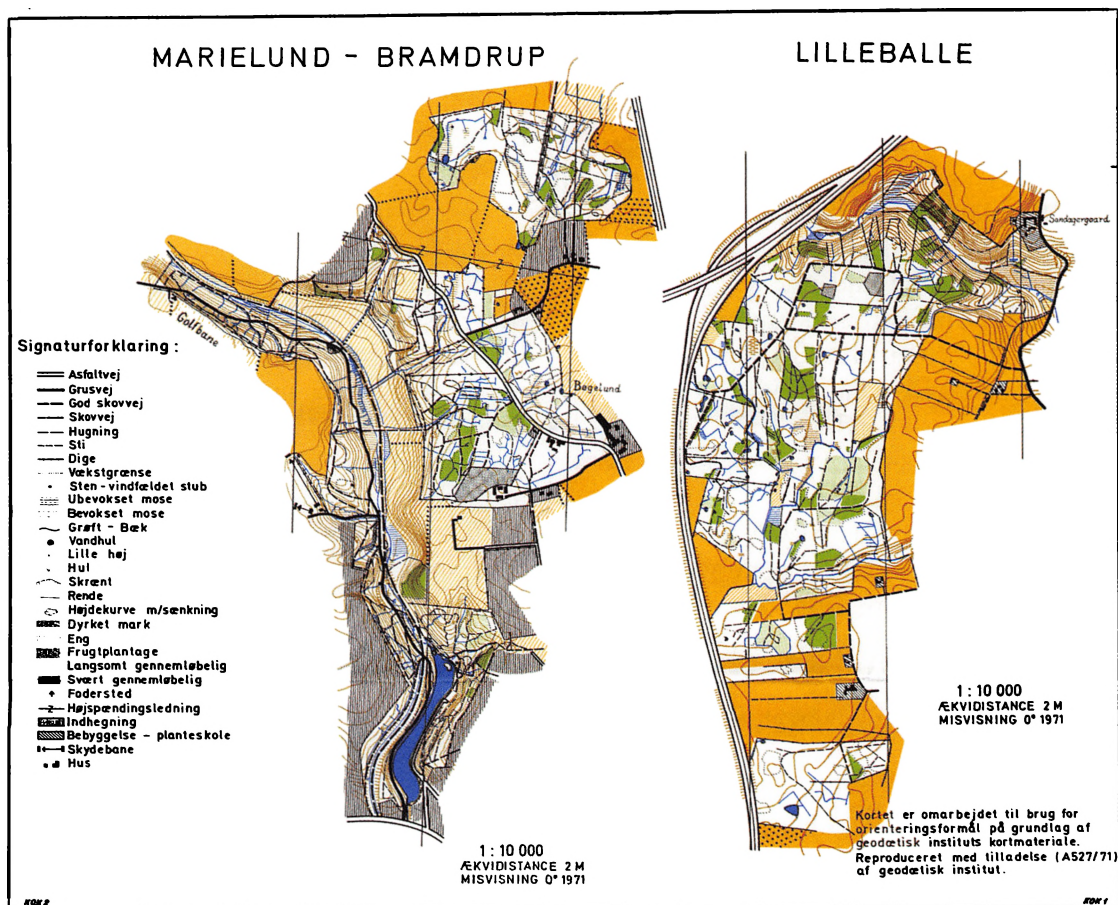
Det blev klubbens 2. formand *NP*, som rekognoscerede og rentegnede Marielund-Bramdrup Skov. På begge kort har andre medlemmer af klubben hjulpet med at rekognoscere mindre partier af skovene. Begge kort var færdig tegnede i efteråret 1971, men Marielund-Bramdrup kortet blev ikke godkendt af Dansk Orienterings-Forbunds daværende kortkonsulent for Syd- og Sønderjylland, den

senere borgmester i Vejen, *P. Bent Jensen*. Kortet kom retur, og både *Niels Erik Uhlemann* og *Kaj Svensgaard* (omtalt nedenfor) foretog diverse omtegninger, inden kortet blev endelig godkendt. I februar 1972 modtog klubben de første kort fra trykkeriet. I vores blad *Kolding O-post* nr. 14, februar 1972 skrev *NP* følgende: "Klubbens første O-kort er netop gået i trykken, og i løbet af 14 dage har vi Lilballe, Marielund og Bramdrup skovene på 5 farvede O-kort. Dette åbner uendelige muligheder for udvikling af O-sporten i Kolding".

Marielund-Bramdrup er med sin bynære beliggenhed klubbens mest benyttede kort og er ofte blevet revideret – senest i forbindelse med klubbens 40 års jubilæum i foråret 2009. Det var 18. gang, der kom en ny udgave af kortet.

Med *Kaj Svensgaards* indmeldelse i Kolding Orienterings Klub i foråret 1971 skulle det hurtigt vise sig, at klubben havde fået en kapacitet på korttegningsområdet. Og de næste mange år nød ikke alene Kolding Orienterings Klub, men også Dansk Orienterings-Forbunds Sydkreds, hvor *Kaj* gennem en årække var formand for kortudvalget, godt af hans store arbejdsindsats. Det blev således *Kaj Svensgaard*, som i foråret 1973 rentegnede det første rigtige O-kort over Ammitsbøl. *Kaj* havde sammen med *NP* og *Charly Petersen* i løbet af efteråret/vinteren 1972/73 rekognosceret skoven. Kortet blev første gang brugt til 3. etape ved Påskeløbene i 1973, som Kolding Orienterings Klub arrangerede sammen med klubberne fra Middelfart, Fredericia og Vejle.

To år senere i 1975 lavede vi igen Påskeløb, denne gang alene, på tre nytegnede kort

Klubbens første O-kort.

over Stenderup Midtskov, Fovslet Skov og Stenderup Nørreskov. Alle klubbens godt 70 medlemmer var mere eller mindre involveret i arrangementet.

KORTEGNINGENS UDVIKLING

I starten af 1980'erne kunne der let være opstået et tomrum på korttegningsområdet, dels

fordi Niels Erik Uhlemann holdt en pause fra rentegningen, og dels fordi Kaj Svensgaard rejste til udlandet for at arbejde. Kaj havde dog været så forudseende, at han havde uddannet en del af klubbens medlemmer.

Den 17. juni 1979 afholdt Kaj Svensgaard et korttegnerkursus, som blev starten på en ny måde for klubben at tegne kort på. Op gennem 1970'erne havde det at tegne kort

over en skov typisk været en enmands-opgave.

I efteråret/vinteren 1979/80 blev Brakker Fønixsborg det første kort, som klubben tegnede ved at gøre brug af mange rekognoscører. 3 af de 12 rekognoscører som var med i 1979 er fortsat aktive korttegnere. Det er Erik Krogh, samt Paul og Klaus Staugaard. Kortet blev også brugt til at uddanne Viggo Jensen som ny rentegner. Skovens størrelse og de mange rekognoscører til trods, så blev kortet først færdigt til Sankt Hans 1980. En del af de nye rekognoscører fik aldrig tegnet deres tildelte område færdigt, så nogle af de andre måtte en ekstra tur i skoven.

Korttegningen i specielt 1980'erne og starten af 1990'erne blev ofte organiseret efter ovenstående model, hvilket var med til at gøre det mere overskueligt for den enkelte at tegne kort. Til gengæld betød de mange korttegnere også, at kortene ikke altid var af lige høj standard.

13. september 1992 kunne Kolding Orienterings Klub afholde JFM stafet i Stenderup skovene på klubbens første edb-tegnede O-kort. Et kort som var blevet til under visse problemer.

I foråret 1991 havde Henrik Sperling fået adgang til tegneprogrammet Coral Draw ver. 2.01, og det blev besluttet, at han skulle prøve at tegne Stenderup Skovene til klubbens løb det efterfølgende efterår. I foråret 1992 var Henrik færdig med at tegne Stenderup Nørreskov, men så opstod der et uløseligt problem med udtegning af trykfilmen. Maskinen, der skulle udføre opgaven, gik simpelt hen i stå. Man valgte at trykke de planer ud, som ikke gav problemer og at tegne resten i hånden. Samtidig konkluderede man, at Co-

ral Draw ikke kunne bruges til korttegning, og i stedet for besluttede klubben at købe programmet OCAD 4.0 professional. Et tegneprogram, som flere danske klubber var begyndt at bruge med stor tilfredshed. Heldigvis kunne alt det, Henrik havde tegnet i Coral Draw, overføres til OCAD, dog uden farver og fladeområderne kun som omrids. Det tog Henrik en dags arbejde at omarbejde de grå linier til de rigtige farver og symboler. Henrik kunne nu fortsætte med tegnearbejdet og tilføjede uden problemer Stenderup Midtskov, som manglede at blive rentegnet.

I 1987 opstod ideen om et korttegnerteam af pensionister, men det var først omkring 1996 at NP, Bent Jacobsen og Paul Staugaard begyndte at tegne som et løst sammensat korttegnerteam. Da de i år 2000 begyndte at rekognoscere Stenderup Skovene, som skulle bruges til de danske mesterskaber i 2002, blev korttegningen lagt i faste rammer, og klubbens korttegnerteam under ledelse af NP var reelt skabt. Siden da er teamet blevet udvidet med Niels Erik Uhlemann og Jørn Thomsen. Desuden har Henning Frandsen i perioder været tilknyttet teamet.

NP nåede kort inden sin alt for tidlige død i 2008 at starte teamets sidste kortprojekt, nemlig tegningen af Frederikshåb Plantage til henholdsvis Midgårdssormen i 2009 samt Påskeløbene i 2010. Da der blandt de tilbageværende i teamet ikke var en naturlig efterfølger til NP, er teamet gået i opløsning. Teamet nåede at være med til at tegne 28 kort og har haft afgørende betydning for, at Kolding Orienterings Klub i dag har prima O-kort over de tilgængelige skove.

At sammenligne og bedømme kort over en 40 årig periode er ingen nem opgave, men

Syv af klubbens otte formænd ved Kolding Orienterings Klubs 25 års jubilæum. Fra venstre Anne-Mette Abplanalp, Annette Sperling, Per Eg, Klaus Staugaard, Henning Frandsen, Niels Peder Pedersen (NP) og Svend Aage Petersen ("Brumme").

kortet over Stenderup Skovene fra 2002 er nok det bedste, klubben nogensinde har tegnet. Det blev da også som 1 af 3 kort nomineret til årets kort i Danmark i 2002.

I 2004 indgik Kolding Orienterings Klub en aftale med den gamle Kolding Kommune om at tegne skolekort over alle kommunens folkeskoler. Skolekort er O-kort specielt fremstillet til brug i folkeskolernes undervisning. Kortene viser som regel skolen med tilhørende arealer. Geografisk er det et lille areal som tegnes. Under NPs ledelse blev en del af kortene tegnet af nye eller mindre rutinerede korttegnere. I alt blev der tegnet kort over 15 folkeskoler.

SÆRLIGE ARRANGEMENTER

I 1977 lavede Kolding Orienteringsklub for første gang det nu traditionsrige Fidusløb. Løbet afholdes hvert år i januar/februar.

Planlægningen er dybt hemmelig, og for at gennemføre løbet skal der under dette løses en række spidsfindige opgaver.

Til løbet i 1982 tegnede Henning Frandsen et helt nyt O-kort over Seest Vonsild. Siden da er følgende kort blevet tegnet specielt til dette arrangement: 1984 Skamling, 1988 Vonsild Skov, 2000 Hylkedal, 2002 Bramdrupdam Nord, 2006 Vargårde og 2011 Haraldskær.

I 1983 blev Fidusløbet afviklet på et ny-revideret kort over Blåkærskov Viuf. Det var NP og hans ældste søn Per, som havde rekognosceret skoven, men de havde ingen til at rentegne kortet. De fik så fat på Kaj Svensgaard, som på det tidspunkt arbejdede i Bahrain. Kortet blev det 17. og sidste kort, Kaj rentegnede for Kolding Orienterings Klub. Samtidig sørgede han for, at Kolding Orienterings Klub er den eneste klub i Danmark, som har et O-kort rentegnet i Bahrain. Kortet er desuden klubbens eneste, hvor der står, hvem der har rekognosceret og rentegnet det. Ved samme lejlighed lovede Kaj at sende et stykke sandpapir til klubben, så man kunne se, hvorledes der blev tegnet kort i Bahrain.

Midt i 1990'erne var der i Norden en del debat om, hvorledes man kunne promovere O-sporten mere og bedre i medierne. Det førte bl.a. til, at World Park Tour blev etableret i 1996. En organisation med rødder i Finland, som ikke var underlagt IOF, og derfor blev der fra flere sider set med en vis skepsis på de løb, som WPT arrangerede. Men det har med tiden vist sig, at ideen med bynære sprintløb var levedygtig.

Svenskerne fulgte hurtigt efter og videreudviklede sprintløbene. Bl.a. forsøgte de i foråret/sommeren 1997 at sætte verdensrekord i 1 kilometer orienteringsløb. En ide, som vi i Kolding Orienterings Klub var interesseret i at afprøve i Danmark. Det blev dog ikke til noget, men ved Kulturnatten i Kolding den 22. august 1997 blev der gjort et forsøg på at sætte en verdensrekord på 1 kilometer natorienteringsløb samtidig med, at interesserede på selve natten kunne tilmelde sig og prøve O-løb med elektronisk tidtagning.

Elektronisk tidtagning var noget nyt på

det tidspunkt, så vi havde fået Per Møller fra Møller Sport og hans stab af hjælpere til at hjælpe os med det praktiske omkring tidtagningen. Så vidt vides er det både første og eneste gang, det er forsøgt at sætte verdensrekord på 1 km natorienteringsløb i Danmark.

På meget kort tid fik Per Eg tegnet et O-kort over Koldinghus, og det blev rentegnet af Michael Christensen. Så skulle der findes en eller flere "kendte", som skulle forsøge at sætte en verdensrekord. Blandt Kolding Orienterings Klubs egne medlemmer var Flemming Jørgensen, som på daværende tidspunkt tilhørte verdenseliten, et oplagt emne.

Flemming havde dog altid været til de lan-

Kulturnat Kolding præsenterer:

"VERDENSREKORD" 1.000 meter

NATORIENTERINGSLØB

Fredag d. 22. august 1997

KOLDING HUS

1:4.000

ÆKVIDISTANCE 5 M
SIGNATURER EFTER
IOF'S KORTNORM

TEGNET AUGUST 1997

TAK TIL: Michael Christensen, OK HTF
Svend Madsen, OK FROS
Kolding Kommune

SLOTSSØBADET
KOLDING

Kortet til natorienteringsløbet ved Koldinghus på Kulturnatten 1994. Der er byttet om på nord og syd.

Flemming Jørgensen og Jan Møller studerer Koldinghus-kortet ved natorienteringsløbet i august 1997.

ge distancer og var bestemt ikke tilhænger af sprintløb, men han indvilligede i at gøre en undtagelse denne aften. Flemming kom og løb, men det var en anden Koldingløber, nemlig Jan Møller, som var hurtigste herre. Der findes ingen resultatliste fra løbet, men både Jan og Flemming har deres stræktider, som viser, at de løb på hhv. 4.34 og 4.37. Jan Møller kunne i øvrigt oplyse, at han klippede post 5 før post 4, og at det kostede 11 sek. at komme tilbage til post 5 for at stemple den igen. Hos damerne var det Ulrika Örnhagen Jørgensen, som med tiden 6.14 var hurtigst. Der blev officielt ikke sat en verdensrekord, og megen omtale af verdensrekordforsøget blev det heller ikke til. I Kolding O-post nr. 123 står følgende:

Samme weekend var der fredag Kultur nat, hvor vi også havde et indslag, 1.000 meter natorienteringsløb på Koldinghus området. Der var ikke så mange deltagere, men der var utroligt mange mennesker i byen, og også mange der lagde mærke til orienteringsløbet.

Den først startende, Per Møller, beskriver løbet således: *Jeg husker med al tydelighed løbet. Det var en meget stor oplevelse at stå der i skyggen af Koldinghus i mørket, og jeg husker også tydelig min kamp med skråningerne. Der var helt vindstille og meget meget mørkt. Det "gale kort" skabte afgjort forvirring, og hvis jeg husker ret, så løb jeg i den gale retning lige fra starten.*

Og Flemming kommenterer det således: *En oplevelse var det helt sikkert. Ret chokerende, husker jeg, hvor svært det var med nat-sprint blandt massevis af ligeglade mennesker. Jeg bommede gevaldigt."*

Og hvad var det så, der var "galt" med kortet? Det er ganske enkelt blevet tegnet sydvendt. Ingen – hverken korttegner, kortkonsulent, banelægger eller andre som så kortet, inden det skulle bruges – lagde mærke til at Koldinghus var vendt på hovedet.

FREMTIDEN

Gennem mange år har Kolding Orienterings Klub været kendt som en familiekлуб med en stor ungdoms afdeling, således er ca. en tredjedel af klubbens 180 medlemmer under 20 år i dag. Klubbens tilholdssted har i mange år været Bøgelund, lige op til Bramdrup skov. Det har betydet meget for trivsel og klubliv med et sådan samlingssted, og året igennem benyttedes det flittigt til møder, træning og hyggeligt samvær med fællesspisning.

Udover almindelig orienteringsløb til fods, så tilbyder Kolding OK også cykelorientering og Orienterings Biathlon. Cykel orienteringsløb, også kaldet MTB-O, er den nyeste og mindste aktivitet. Men klubben har allerede afviklet et par løb, heriblandt et forbunds-

Ved Dansk Orienteringsforbunds holddivisionsfinale i 2005 vandt Kolding Orienterings Klub bronze. Holdet ses her.

mesterskab. Den anden og lidt større aktivitet er orienterings biathlon – en kombinationssport, der består af orienteringsløb og skydning mod faldmål. Kolding OK er en af landets førende klubber på dette område og har gennem de seneste 10 år vundet adskillige danske mesterskaber. Internationalt har klubben også hentet både EM- og VM-medaljer.

Kolding Orienterings Klub er i gang med et generationsskifte på korttegningsområdet, og i de kommende år vil klubbens kort formentlig blive fremstillet ved at anvende modellen med mange korttegnere om hvert enkelt kort. De seneste 15-20 år er udviklingen inden for orienteringsidrætten gået i retning af, at der ved større løb hyres en professionel kortteg-

ner, noget man endnu ikke har gjort i Kolding Orienterings Klub, men muligheden blev drøftet på klubbens seneste generalforsamling.

Der er gennem de forløbne 40 år sket meget på korttegningsområdet. Kortene tegnes i dag på edb, hvor klubben har tegnet de sidste par kort med programmet "OCAD 8.0 professional". Til arbejdet i skoven er der også kommet nye hjælpemidler, så som fotogrammetrisk udtegnede grundmateriale, afstandsmålere, håndholdt GPS-udstyr og senest Cowikurver. Men alt det nye og dets muligheder til trods så er det fortsat korttegnernes evner til at læse og fortolke naturen, som er alt afgørende for, om et O-kort bliver godt og sporten kan udøves på et professionelt niveau.

FORFATTERBIOGRAFIER

Søren Agerskov, f. 1952 i Aaby, opvokset i Kolding. Boede i byen fra 1956 til 1971 og har stadig familiemæssig tilknytning hertil. Cand. scient. pol. fra Aarhus Universitet. I dag rådgivningschef i Kulturarvsstyrelsen.

Jørn Sanvig Bach, f. 1942 i Aalborg. Civilingeniør (B) fra Danmarks Tekniske Universitet i 1968. Ved ingeniørtropperne 1968-70. Merconom Aalborg Handelsskole 1975. Ingeniør i byggebranchen i Nordjylland 1970-76. Kommuneingeniør i Vejen 1976-80, herunder projektleder i Naturgas Syd. Projektleder i DONG A/S 1980-90. Afdelingsleder og chef for vandforsyningen i Kolding Kommune fra 1990 til 2005 samt for gasforsyningen til 1994. Efterløn/pensionist og free lance konsulent i vandforsyning fra 2005, bl.a. udstationeret i Caribien i 2010 som projektleder på et vandprojekt for EU. Formand for Strandhuse-Nr. Bjert Vandværk Amba siden januar 2011. Forfatter til faglige artikler og foredragsholder.

Kirsten Degn, f. 1947 i Odense. Arbejdet som udlært bogbinder i 14 år. Derefter udlært på kontor i Christiansfeld Kommune og ansat i Kolding Kommune i 23 år. Har været med til at starte Hejls/Hejlsminde Lokalhistoriske Forening og Arkiv i 1981, har været sekretær i 11 år og leder i 18 år. Er nu gået på efterløn og bruger tiden på arkivarbejde.

Kristian Sølvsten Grøn, f. 1948 i Råby ved

Randers. Landmand og snedker. Cand. theol. fra Aarhus Universitet i 1987. Sognepræst i Korup og Paarup ved Odense i 1988 og i Stepping og Frørup fra 1. januar 1995 til 1. september 2011. Medlem af Christiansfeld Byråd fra 1998-2006, medlem af Sammenlægningsudvalget 2006 og Kolding Byråd 2007-2009, her bl.a. formand for Lokalområdeudvalget.

Ellen Hansen, f. 1927 i Christiansfeld. Lærerksamen fra Haderslev Statsseminarium 1949. Ansat i Husum, Sydslesvig 1949-55, Christiansfeld Realskole 1955-77, Kolding Realskole 1977-92. Forfatter til bogen "Christina Friederica von Holstein", 2009. Foredragsholder og guide i Christiansfeld og "Christinero", Brødremenighedens historiske anlæg i Favervrå. Har aktuelt titelrollen i musicalen "Fru Christine til Favervrågård", 2011-12.

Henrik Werner Hansen, f. 1944. Cand. jur. fra Københavns Universitet. 1971-1980 politifuldmægtig i Københavns Politi, Statsadvokaturen for Sjælland, Rigspolitichefen og hos politimesteren i Hillerød. 1980 politiassessor hos politimesteren i Kolding. 1982 vicepolitimester samme sted og i 2006 konstitueret politimester i Kolding.

Jan Bernth Honoré, f. 1947. Født og opvokset i Kolding. Uddannet i møbelbranchen. Startede sammen med sin kone Bente i 1968 tøjfirmaet Bernth Design, der også omfattede salg af brugskunst m.m. Flyttede i 1984 til Syd-

frankrig med familien og fortsatte der i tøjbranchen.

Helge Kjerside, f. 1947 i Kolding. Faglært smed 1969, maskintekniker fra Kolding Tekniske Skole 1971, merkonom Kolding Handelsskole 1973. Forfatter til bogen "Troldebanen" udgivet af Lokomotivklubben KLK, 2002.

Søren Mulvad, f. 1948. Opvokset i Dons og senere Karolinegade i Kolding. Lærer. Har udgivet en række bøger og artikler af lokalhistorisk indhold, hovedsagelig fra Ribe-egnen, samt oversættelser og teaterstykker for voksne og børn.

Benny Nicolaisen, f. 1938 i Kolding. Faglært bager 1958. Merkonom i driftledelse og markedsføring, Kolding Købmandsskole 1972. Fagkonsulent ved Havnemøllerne 1973. Selvstændig og direktør ved Vesterlund Bageri A/S 1983. Kulturkonsulent ved Kolding Kommune 1999. Medstifter af Kolding Musikråd 1979, formand 1985-1999.

Paul Nielsen, f. 1936 i Fredericia. Trafikuddannet ved DSB. Har i en årrække arbejdet som illustratør, satire- og reklametegner.

Vagn Juul Rasmussen, f. 1940 i Aarhus. Opvokset i Stilling og udlært automekaniker samme sted. Pensioneret i 2000 som kaptajn i forsvaret efter 38 års tjeneste, bl.a. i Varde, Oksbøl, København, Aalborg og Hjørring.

Hanne Meier Ravn (f. Petersen) f. 1943 i Kolding. Ansat som kontorelev på Socialkontoret i Kolding 1. januar 1961. Ansat i Social- og Sundhedsforvaltningen senest som sekretariatschef. Fratrådt 30. november 2005.

Steffen Riis, f. 1939 i Thisted. Tandlægeeksamen i København, praktiserende tandlæge på Fyn i 31 år. I 2003 flyttet til Kolding og nu slægts- og lokalhistoriker.

Hans-Jørgen Sindholt, f. 1939 i København. Dimittend fra Kolding Seminarium 1962. Ansat som lærer ved Sdr. Vang Skole, senere ved Bakkeskolen 1963-1982. Viceskoleinspektør ved Bakkeskolen 1982-1999. Timelærer i Kolding Arrest 1966-1982. Leder af OK-Koldings Dag- og Aftenskole i OK-huset fra 2000-2011. Redigerede og producerede fra 1989 til 1996 et radioprogram med og om klassisk musik i den nu nedlagte lokalradio "Nærradioen i Kolding". Redaktør af bladet "Violinen", som udgives af Foreningen til Violinbygningens Fremme. Aktivt medlem af Kolding Kammerorkester.

Klaus Staugaard, f. 1961. Civiløkonom. Medlem af Kolding Orienterings Klub siden 1972. Formand 1984-1991.

Helga Steffensen, f. 1933. Seminarielektor ved Kolding Seminarium til lukningen i 1993. Udgivet bøgerne *Nålebinding*, *Håndarbejdsundervisning og Hænder*, *Sanser og Færdigheder*. Formand for Lokalhistorisk Forening i Bramdrupdam og redaktør af bøgerne *Før og nu i Bramdrupdam 1-3*, der er udkommet 2008-2010.

Peter Thaler, ph.d. i historie og ph.d. i nordistik fra University of Minnesota samt dr. jur. fra Universität Wien. Lektor i moderne europæisk og amerikansk historie ved Syddansk Universitet.

Jan Tuxen, f. 1947 i København. Bachelor i datalogi. Mangeårig leder af interne og internationale forsknings- og udviklingsprojekter for Odense Staalskibsværft. Slægtsforsker. Medarrangør af Øregaard Museums udstilling i 2006 "Hugo Larsen i Dansk Vestindien 1904-07" samt medforfatter af bogen af samme navn.

Kolding

Kolding
Kommune
Stadsarkivet